

A JEL-KÉP JÖVŐJÉRŐL

Folyóiratunk a közelmúltban válságos helyzetbe került.

A helyzet ismertetéséhez a történeti előzményekhez kell visszanyúlnunk. A JEL-KÉP eredeti alapítója és kiadója a Tömegkommunikációs Kutatóközpont, illetve jogutódja, a Magyar Közvéleménykutató Intézet (MKI) volt. Az MKI-t 1991-ben egy kormányhatározat megszüntette. Az intézetet felszámoló Miniszterelnöki Hivatal döntése nyomán a JEL-KÉP névhasználati jogát saját kérésére a Magyar Médiaért Alapítvány (MMA) kapta meg, amely az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoporttal (KKCS) együttműködve 1994-ben újraindította a folyóiratot. Az MMA-nak az ezredforduló óta gyakorlatilag egyetlen tevékenysége volt, pályázati-támogatói forrásokból származó (mindenekelőtt a Nemzeti Kulturális Alaptól nyert) pénzekből a JEL-KÉP működtetése a tördelési és a nyomdai feladatok (Gondolat Kiadó) kifizetésével. (Évi egy számot a szerkesztőségnek is helyet adó és a terjesztést végző KKCS finanszírozott.)

Az MMA-nak az elnöke, legfőbb vezetője Angelusz Róbert professzor 2010 nyarán elhunyt. (Lásd JEL-KÉP 2010. 3-4. szám, 3-11. old.) Ahhoz, hogy az MMA tovább működhessen, új elnököt és új kuratóriumot kellett volna választani, ehhez viszont a törvényi előírásoknak megfelelően olyan alapítványi közgyűlést kellett volna tartani, amelyen jelen vannak az eredeti alapítók (19 természetes és 4 jogi személy) vagy képviselőik, illetve jogutódjaik. A folyóirat főszerkesztője és a KKCS munkatársai erre kísérletet is tettek, azonban a Fővárosi Bíróság által megkövetelt teljes alapítói kört - elhalálozás, külföldre távozás, átalakulás stb. miatt - még némi jogászi segédlettel sem sikerült fellelni. Ráadásul 2011 végén a KKCS is megszűnt, így a JEL-KÉP teljesen gazdátlan maradt. A 2010 és 2011 évi évfolyamok még megjelenhettek (igaz, hogy pénzsűke miatt alkalmanként összevont számokkal), azonban 2012-re már nem maradt olyan intézmény, amely a JEL-KÉP javára pályázhatott, illetve támogatókat kereshetett volna.

Ebben a szorult helyzetben felmerült, hogy a lapgazda nélküliség problémájára megoldást jelenthet a folyóirat újraindítása a Magyar Kommunikációtudományi Társaság (MKT) égisze alatt. Az MKT magától értetődő szakmai háttérrel biztosíthat, míg a szerkesztőségi tennivalókat és a pályázási, támogatásgyűjtői feladatokat az MKT mellett működő Alapítvány a Társadalmi Kommunikáció Fejlesztéséért láthatná el. Ha minden a reményeink szerint alakul, akkor a folyóirat 2013-tól ÚJ JEL-KÉP néven tovább működhet. Persze számos tennivaló lesz még, így a szerkesztőbizottság megújítása mellett újra kell gondolni a finanszírozás lehetőségeit, a nyomtatott és/vagy az elektronikus megjelenést, ezzel szoros összefüggésben a terjesztést és még jó néhány egyéb kérdést.

A folytonosság fenntartása érdekében és nem utolsó sorban azért, hogy a JEL-KÉP olvasóinak és támogatóinak hírt adhassunk a fejleményekről, kívánatosnak tűnt, hogy 2012 évre megjelenjen egy összevont 1-4. szám. Sajnos ennek a számnak a papíralapú megjelenéséről a Gondolat kiadóval nem sikerült megállapodni, ezért - a Szociológiai Szemle és számos más tudományos folyóirat példáját követve - már most át kellett térnünk az internetes megjelenésre, amely a Magyar Kommunikációtudományi Társaság honlapján (communicatio.hu) érhető el.

Annak reményében, hogy a rangos tudományos háttér és a megváltozott megjelenési mód a JEL-KÉP életében olyan új kezdetet jelent, amely megnyitja az utat folyóiratunk olvasói és szerzői táborának növekedéséhez, tartalmainak gyarapodásához és színesedéséhez, tisztelettel kérjük mindazoknak a megértését és támogatását, akik szívükön viselik a hazai kommunikációs kultúra ügyét.

Terestyéni Tamás főszerkesztő

[A tartalomhoz >>](#)

PETŐFI S. JÁNOS (1931-2013)

Petőfi S. Jánosra, folyóiratunk tanácsadó testületének megbecsült tagjára az egykori tanítvány emlékezik. Elhangzott az MTA Nyelvtudományi Intézetében tartott nyilvános megemlékezésen 2013. március 5-én.

Pár hónapja csak, hogy végső búcsút vettünk Szépe Györgytől, és most eltávozott Petőfi S. János is, egy másik olyan felejthetetlen tanárom, szellemi mentorom és barátom, aki különösen közel állt hozzám. Szakmai, tudósi kiválósága, mindenekelőtt a szöveg tudományának megalapozásában és művelésében elért eredményei, nem szorulnak bizonyításra - méltatásukra talán nem is igazán lennék hivatott. Könyveinek, tanulmányainak sokasága, nemzetközi elismertsége, a Magyar Tudományos Akadémián elfoglalt széke, díszdoktori és emeritus professzori címei és még hosszasan lehetne sorolni, egyébként is magukért beszélnek. Ezért én most nem is annyira tudósi-szakmai érdemeiről, mint inkább ismeretségünk személyes vonatkozásairól szólnék. Mielőtt azonban ehhez hozzákezdenék, a ritka gazdagságú tudományos pályafutását megalapozó vonásai közül mindenképpen szeretném kiemelni a matematikától és a fizikától a számítógép-tudományon keresztül a humaniorákig terjedő interdiszciplináris beállítódását és személetmódját, a tudományos műveiben is visszatükröződő szépirodalmi, zenei és képzőművészeti műveltségét, irigylésre méltó német, angol, olasz, orosz, svéd nyelvismeretét és nem utolsósorban sokirányú nyitottságát és érdeklődését, amely kutatómunkájában a verbális szövegek tanulmányozásától magától értetődő módon vezetett el a multimediális alkotások elemzéséig.

Ismeretségem Jánossal - mint több más kedves tanárral és barátommal, így Szépe Györggyel, Kiefer Ferencsel és másokkal - 1966-67 tájára nyúlik vissza, amikor az ELTE-n a mostani elméleti nyelvészet szak korai előzményének tekinthető alkalmazott és matematikai nyelvészet szakon szemantikai tárgyú speciálkollégiumot tartott arról a kérdéskörrel, hogy matematikai-logikai és algebrai eszközökkel miképpen hozhatók létre a világ szemantikai modelljei. Az előadás, amelyben - visszanézve - már jól felismerhetők a szemiotikai szövegelmélethez vezető út építőkövei, teljesen lenyűgözött, de nem csak a tárgy érdekességével, hanem János szikrázó okosságával, közvetlen előadásmódjával és megnyerő személyiségével. 1969-ben, miután már elhagytam az egyetem falait és dolgozni kezdtem, nem sokkal a Magyarországról való távozása előtt még gondolatébresztő tanácsokat adott első nagyobb önálló munkámhoz, egy a mai szóhasználatával kvalitatív tartalomelemzésnek nevezhető vizsgálathoz. Aztán személyesen legközelebb már csak a nyolcvanas

évek legelején találkoztunk egy Bécsben rendezett szemiotikai kongresszuson. János rögtön felajánlotta, hogy ha sikerül eljutnom Bielefeldbe, akkor ő ott mindenféle segítséget megad ahhoz, hogy hasznos tanulmányokat és kutatásokat folytathassak az egyetemen. Az akkori viszonyok között igen szerencsésnek mondhattam magam, hogy 1983-ban élhettem János felajánlásával: a német akadémiai csereprogram (Deutsche Akademische Austauschdienst) keretében három ösztöndíjas hónapot tölthettem a Bielefeldi Egyetem Nyelvészet és Irodalomelmélet Karán a János vezette szemantika tanszéken. Mivel egy ideje a kommunikáció pragmatikai aspektusaival (Grice, Lewis és mások) foglalkoztam, kézenfekvőnek tűnt, hogy - bekapcsolódva a Bielefeldben folyó szövegkutatási munkába - a tanulmányutamat annak a kérdésnek a vizsgálatára fordítsam, miképpen járulnak hozzá pragmatikai természetű kommunikációs szabályszerűségek és jelentéstulajdonítási stratégiák a szövegkoherencia megteremtéséhez. Elmondhatom, hogy amit a kommunikációs lényegről, a par excellence kommunikációs jelenségről, a konvencionális és a kommunikációs jelentésről gondolok, azt nem utolsó sorban Jánosnak, az általa irányított bielefeldi műhely munkatársainak (Wolfgang Heydrichnek, Hannes Riesernek és másoknak), az ott tartott workshop-oknak és szakmai vitáknak köszönhetem. De ugyanígy köszönettel tartozom a felkínált publikálási lehetőségért (*Aspekte der Konexitat*. Herausgegeben von János S. Petőfi und Wolfgang Heydrich. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1986.) és konferencia részvételekért (Bielefeld 1983, majd Urbino 1987) egy olyan időszakban, amikor a vasfüggöny keleti oldaláról ezek még nem voltak könnyen elérhető dolgok.

A bielefeldi hónapokat (majd pár évvel későbbi tíznapos látogatásomat) azonban a legkevésbé sem csak a szakmai hasznosság és a tartalmas eszmecsere tettek emlékezetessé, hanem az a vendégszeretet, amellyel János és akkori felesége, (Metzger) Marietta (akit egyébként még a budapesti egyetemi évekből ismertem) fogadtak és gyámolítottak németországi tartózkodásaim alatt.

A nyolcvanas évek végétől persze már mindenféle akadály elhárult személyes kapcsolattartásunk elől. Sűrűn találkoztunk is Budapesten és Olaszországban is. Különösen emlékezetes maradt művészettörténeti alaposágú maceratai idegenvezetése a nagy múltú és tekintélyes egyetemi hagyományú olasz kisváros történelmi helyszínein.

Ezredforduló utáni találkozásaink közül kiemelkedtek azok a vidám esték, amikor Horányi Özsébbel, Szépe Györggyel, Jánossal és feleségével, Zsuzsával - hol egyikünknel, hol másikunknál - terített asztal, finom vacsora és kedvcsináló bor mellett gyűltünk össze, hogy beszéljessünk életünk eseményeiről és a világ dolgairól.

Alighanem ezek az esték is ösztönöztek akkor, amikor a Gondolat kiadó felkérésére a múlt év nyarán Tudomány és világnézet címmel egy olyan könyvsorozat indítását javasoltam, amelyben ismert társadalomkutatók arról vallottak volna, hogy tudományuk háttéréből és személyes életútjukból milyen válaszok szűrhetők le az élet olyan nagy kérdéseire, mint: az emberi élet célja; kezdet és vég, élet és halál; alapvető erkölcsi parancsok és morális dilemmák, életvezetési elvek és ezek forrásai; szabad akarat és eleve elrendeltség, felelősség és sors, véletlenek és szükségszerűségek; egyén és közösség, nemzet, nép, ország, társadalom; történelem, jelen, múlt, jövő; igazságosság, méltányosság, társadalmi harc és béke; stb. Imént említett barátaim mellett Buda Bélát, Hankiss Elemért, Hoppál Mihályt, Kiss Endrét, Máté-Tóth András, Pléh Csabát kértem a közreműködésre, illetve arra, hogy ha egyetértenek, küldjenek rövid szinopszist. Nagyon izgalmas anyag gyűlt össze, de mivel eddig nem sikerült tőkeerős szponzort találnunk, egyelőre nem látszik, hogy a közeljövőben létre tud-e jönni a megálmodott könyvsorozat.

János még az ősszel elküldte tervezett könyve szinopszist. Bár az elgondolt műhöz képest e rövid szöveg szükségképpen torzó, közreadásával talán mégis sikerülhet a néha akadozó megemlékező szavaimnál hívebben felidézni a legmélyebben tisztelt tudós, a felejthetetlen tanár és a szeretett barát emlékét és szellemét.

Terestyéni Tamás

* * * * *

Petőfi S. János, professor emeritus

Világnézetem forrásai

(szinopszis a Tudomány és világnézet című könyvsorozat egyik kötetéhez)

0. Bevezetés

0.1. Ez az írás csupán *mintául* kíván szolgálni a címében jelzett téma feldolgozásához és ennek következtében nem szándékozom e téma valamennyi aspektusát figyelembe venni.

Ahhoz viszont, hogy a feldolgozásra szánt aspektust egyértelműen meg tudjam határozni, szükségesnek tartom azoknak a periódusoknak a jelzését, amelyeket célszerűnek tartok életemben elkülöníteni. Ezek a periódusok a következők:

(Ia.1): Magyarország	1931-1946,
(Ia.2): Magyarország	1947-1951,
(Ia.3): Magyarország	1952-1968,
(Ib): Svédország	1969-1970,
(Ic): Nyugat-németország	1971-1988,
(Id): Olaszország	1989-2006,
(Ie): Magyarország	2007-,

A továbbiakban az (Ia.1): Magyarország 1931-1946 és az (Ia.2): Magyarország 1947-1951 periódusokkal foglalkozom és a 'világnézet' cím-szóhoz rendelhető alábbi fogalomkörökkel:

- alapvető értékek és értékorientációk *valamint*
- életünkkel hagyunk-e nyomot a világban, és ha igen, hogyan és milyen.

A privát szféra tényeit, eseményeit nem érintem.

0.2 A világnézet forrásainak tárgyalásakor célszerű mind a mindennapi élet tapasztalatainak, mind a gyakorolt hivatásnak a világnézet-formáló szerepét vizsgálni és mindkettőre vonatkozóan különbséget tenni a vizsgáló elé táruló tények, és az ezekből a tényekből a világnézet alakulására vonatkozóan levonható *következtetések* között.

A továbbiakban ilyen forgatókönyvnek megfelelően folytatom az írásom címében jelzett téma vizsgálatát.

1. Mindennapi élettapasztalataim az (Ia.1): Magyarország 1931-1946 és az (Ia.2): Magyarország 1947-1951 periódusokban

1.1 A tények

1931-ben születtem Miskolcon. Alig múltam négy éves, amikor apám meghalt, jó formán nem is emlékszem rá. Özvegy anyámmal, mostoha nagyanyámmal és a nálam nyolc évvel idősebb nővéremmel laktunk együtt egyetlen, korábban mosókonyhának használt kis helyiségben, amely faskamrákkal, disznóólakkal és tyúkólakkal körülvéve a ház középső udvarában volt található.

Ez az udvar volt a *birodalmam*, a benne található tárgyak a *játékszereim*, élőlények a *játszótársaim*. Abban az udvarban nagyon jól éreztem magam. Nem csoda, mert számomra rendkívüli dolgok történtek ott velem. A baromfiudvar két jércéjével igen hamar barátságot kötöttem, el is neveztem őket, az egyiknek a *tyukica*, a másiknak a *kontyuli* nevet adtam. Ezek a jércék a szó legteljesebb értelmében tudtak játszani. Úgy játszottak, mint a kutyák: ha eldobtam egy kis faágat, visszahozták nekem a csőrükben. De más vonatkozásban is úgy viselkedtek, mintha kutyák lennének. Ha nem voltam otthon, vártak. Megérezték, hogy közeledem a kapuhoz és sajátos, szinte a földet érintő alacsony repüléssel jöttek elélem.

1.2 A következtetések

Az előzőekben felsorolt tényekből az következik, hogy ahhoz, hogy jól érezhessük magunkat, nincs szükségünk objektíve is rendkívülinek minősíthető dolgokra, eseményekre. Egyetlen dolog fontos: az, hogy azt, ami tényként élénk tárul, kielégítő válaszként foghassuk fel a belső elvárásainkat meghatározó értékorientációinkra. Ha ennek bekövetkeztét kifejezésre is tudjuk juttatni, életünkkel

ez által hagyunk nyomot a világban, és pedig mások számára is meggyőzőt.

2. Hivatásom gyakorlásából származó élettapasztalataim az (Ia.1): Magyarország 1931-1946 és az (Ia.2): Magyarország 1947-1951 periódusokban

2.1 A tények

Hívatásomat meghatározó érdeklődésem középpontjában kezdettől az irodalom iránti vonzódás állt. Irodalommal kapcsolatos első maradandó élményeim az elemi iskolában kezdődtek. Első osztályos koromtól kezdve szinte valamennyi adandó alkalommal én mondtam az ünnepi beszédet. Ezek az alkalmak mindig nagy örömet jelentettek számomra. Nem az a tény (vagy nem csak az), hogy én mondtam ezeket a beszédeket, hanem az, hogy én mondtam őket, mert a 'mondás' itt valóban mondást jelent. A 'közönséggel' való legszemélyesebb kapcsolat nélkül sem akkor, sem később nem éreztem jól magam.

A vonzalom azután gimnáziumi tanulmányaim során sorsdöntővé érett. A miskolci - Fráter Györgyről elnevezett - Magyar Királyi Katolikus Gimnáziumban Ádám János tanár úr személyében olyan magyartanárral hozott össze a jó sorsom, aki az irodalom szeretetét tovább növelte bennem. Nem beszélt az irodalom szépségéről, csak bejött az osztályba és elkezdett verseket olvasni. Nem tudom, hogy értettem-e vagy inkább éreztem az akkor és úgy hallott verseket, de lenyűgöztek. Sorsom megpecsételődött, ismerni akartam a 'titok' működését.

1949-ben érettségiztem, majd két évet dolgoztam, hogy a továbbtanulásra anyagilag felkészüljek. Bár az irodalom megismerését intenzíven folytattam ezekben az években is, végül arra a meggyőződésre jutottam, hogy jobb, ha az egyetemen valami maradandóbbat tanulok, mint azt, amivé az irodalom kezdett akkor válni. Ennek a meggyőződésnek a jegyében kezdtem el tanulmányaimat 1951-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen Debrecenben matematika-fizika-ábrázoló-geometria szakon. Hosszú lenne azonban felsorolnom, hogy mi minden mással is foglalkoztam a diploma megszerzéséig eltelt négy év alatt. Az egyetemi könyvtárban állandó helyemként egy annak a könyvespolcnak a közelébe eső helyet választottam, amelyen a könyvtárosok a könyvtárlátogatók tájékoztatására az újonnan beszerzett könyveket két-három hétig tárolták. Ezeket a könyveket én rendszeresen átfésültem, így tágítva szellemi horizontomat a filozófiától a teológiáig, az irodalomkritikától az irodalomtudományig, Dantétól Thomas Mannig, Halász Gábortól Lukács Györgyig, Szophoklészről Sztaniszlavszkijig és Obrazcovig, Mozarttól Bartókig és Kodályig.

2.1 A következtetések

Hívatásomat az az igény határozta meg, hogy létrehozzak egy olyan elméleti apparátust, amelynek felhasználásával a szövegek valamennyi releváns aspektusa elemezhető és leírható.

Ennek az apparátusnak kulcsfontosságú eleme egy úgynevezett kanonikus nyelv, amelynek az a feladata, hogy a szövegek elemi összetevőikhez szintaktikai, szemantikai és pragmatikai információkból álló hármasokat rendeljen, majd egy ilyen hármast értelmezzen a teljes szövegszintre is.

Ezeknek a hármasoknak a reprezentációja egy *deszkriptív*, egy *világalkotó* és egy *performatív-modális* propozíció konfigurációja.

Definíciókkal való nehézkes operációk helyett egy egyszerű példa felhasználásával szemléltetek egy propozíciókonfigurációt: Legyen adva "A hegy a folyó túloldalán van", mint elemi szöveg, ehhez rendelék egy propozíciókonfigurációt, ami a következőképpen történik.

Minthogy az elemi szöveg *leíró* jellegűnek tűnik, közvetlenül egy deszkriptív propozíciót rendelék hozzá, ennek szimbóluma P^D

Ez a deszkriptív propozíció lesz a számomra leíró jellegűnek tűnt elemi szöveghez általam hozzárendelt propozíciókonfiguráció magja. Ami azonban magát az elemi szövegnek a tartalmát illeti, azt én hallhattam valakitől, olvashattam valahol, saját magam észlelhettem, ki tudja miért, de úgy képzeltem, hogy stb. A *hallhattam*, *olvashattam*, *észlelhettem*, ... az én elméleti apparátusomban

világokra utaló elemek, világalkotó proposíciók címkéi. A világalkotó proposíció szimbóluma P^W . Ebbe a világalkotó proposícióba ágyazom be a deskriptív proposíciót: $P^W :: P^D$, majd ezt a proposíciókonfigurációt ágyazom be a performatív modális proposícióba, aminek szimbóluma P^{Pm} : $P^{Pm} :: P^W :: P^D$.

Az ebben a proposíciókonfigurációban megjelenő világalkotó proposíció a kanonikus nyelv adott tematika szempontjából kulcsfontosságú eleme. E proposíciók rendszerének megalkotása az elméleti apparátus legfontosabb feladata.

E feladat egyik megközelítéseként lásd

Petőfi, S. János (1982) "Representation languages and their function in text interpretation". In: *Text Processing, Text Analysis, Text Typology and Attribution. Proceedings of Nobel Symposium 51*, ed. by Sture Allén. Stockholm, Almqvist & Wiksell International, 85-122.

[A tartalomhoz >>](#)

Bakonyi Eszter

GAZDASÁGI INTÉZMÉNYEK IRÁNTI BIZALOM A VÁLSÁGBAN

Kísérlet a gazdasági bizalom tartalmának és működési mechanizmusának feltárására

A cikk azt vizsgálja, hogyan alakul a gazdasági intézmények iránti bizalom a pénzügyi-gazdasági, illetve a 2009. tavaszi belpolitikai válság során. Az elemzésben a szerző röviden bemutatja az intézményi bizalom és a gazdasági intézmények iránti bizalom néhány jellegzetességét, társadalmi összefüggését, majd pedig kísérletet tesz a gazdasági intézmények és ezeken belül a bankok iránti bizalom tartalmának feltárására és alaposabb vizsgálatára. A cikk fontosabb megállapításai közé tartozik, hogy a pénzügyi-gazdasági válság során csökkent Magyarországon a gazdasági intézmények iránti bizalom, aminek az áll a háttérben, hogy a közvélemény megbízik ugyan ezen intézmények kompetenciájában, bizalmatlan viszont irántuk a morális bizalom dimenziójában. A tevékenységüket nagyrészt a polgárok és a vállalkozások bizalmára alapozó bankokban megbíznak az emberek, amikor a szakértelmükről van szó, abban azonban már bizalmatlanok, hogy kinek a javára vagy érdekében használják ezt a szakértelmet. []*

Kulcsszavak: bank, bizalom, gazdasági intézmények, intézményi bizalom, válság.

BEVEZETÉS

A társadalmi bizalommal jó ideig nem foglalkozott elméleti szinten a szociológia, különösen az ismeretlen mások és a rendszer iránti bizalommal. A szociálpszichológiában ezzel szemben már jóval komolyabb figyelmet kapott, de ez a tudományterület elsősorban az interperszonális bizalommal foglalkozott és azt igyekezett feltárni, hogy az egyének, mind a bízó és mind akikben bíznak, milyen attribútumokkal, személyes, kulturális és társadalmi jellemzőkkel írhatók le, amelyek mentén kialakul és működik a bizalom (Szilágyi 1980, Bierhoff - Klein 1995, Aronson 1994, Forgas 1989). A személyközi kapcsolatokban feltárt sajátosságokat azonban sokszor igen problémásnak bizonyult egyszerűen átvinni a komplex, strukturált, rétegzett modern társadalmak és politikai rendszerek szintjére.

A társadalmi szinten megjelenő és interpretált bizalom az 1980-as években kapott nagyobb figyelmet a makroszintű jelenségekkel foglalkozó társadalomtudósoktól, ekkor születtek egyre nagyobb számban empirikus, kisebb arányban elméleti művek a közbizalomról és a politikai-gazdasági rendszer iránti bizalomról. Hogy a társadalmi bizalom viszonylag rövid idő alatt igen divatos kutatási témává vált, annak két fontos oka is lehet. Az egyik, hogy a "rég", nyugati demokráciák és kapitalista piacgazdaságok azzal szembesültek, hogy a különböző ideológiák mentén működtetett jóléti államaikban polgáraik életszínvonala jóval magasabb, mint 40 évvel korábban volt vagy mint az Európa keleti felén és a világ más részén élőké, ennek ellenére egyre erősödik a polgárok elégedetlensége a demokrácia működésével és intézményeivel szemben (Norris 2005). A másik fontos magyarázat a közbizalom előtérbe kerülésére, hogy az 1980-as évtized végére

összeomlott az államszocialista berendezkedés Kelet- és Közép-Európában, és egyes szerzők szerint fokozatosan, mások szerint minél gyorsabban egy olyan új politikai és gazdasági rendszer kiépítése kezdődött el, amelynek működéséhez szüksége volt az állampolgárok elfogadására és bizalmára (Kornai - Rothstein - Rose-Ackerman 2005).

A bizalmat kezdetben úgy használták empirikus tanulmányokban, hogy az elméleti alapok kevésbé voltak kidolgozottak hozzá (Luhmann 1988). Gyakran összemosták más fogalmakkal, például a szolidaritással vagy a reciprocitással, de mostanra komoly elméleti bázis segíti a társadalmi bizalom kutatását, amelyekhez viszont viszonylag kevés empirikus kutatás tartozik. A kezdeti, bizalommal foglalkozó tanulmányok, amelyek inkább az empirikus oldalra koncentráltak, általában úgy értelmezték a bizalmat, és sok kutató ma is így teszi, hogy a bizalom százalékosan kifejezhető fogalom, és arra utal, hogy a népesség mekkora része állítja magáról, hogy megbízik egyes intézményekben vagy általa nem ismert emberekben, az úgynevezett anonim másokban. Jellemzően ilyenek általában a nagy összehasonlító nemzetközi vizsgálatok (Inglehart 1977, Inglehart - Basanez - Moreno 1998, Clark - Inglehart 1998, Arts - Hagenaars - Halman 2003, Arts - Halman 2004, Halman - Luijckx - Zundert 2005), amelyek sajnos figyelmen kívül hagyják, hogy mi ennek a fogalomnak a tartalma, hogyan értelmezik a válaszadók, és hogy változik e fogalom jelentése kultúrák között és az időben haladva.

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy empirikus adatokon mutassam be az intézmények iránti bizalom tartalmának és működésének néhány sajátosságát. Ehhez megkísérlem feltárni, mi ennek a fogalomnak a tartalma, és hogy működik egy adott területen, a gazdaság világában. Ezt a területet egyrészt terjedelmi okokból érdemes kiemelni, hiszen a tanulmány kereteibe nem férne bele a különböző intézménytípusok iránti bizalom működésének és tartalmának alaposabb feltárása. Egy másik ok az, hogy egyes szerzők szerint a demokratikus intézményrendszer szereplői iránti közbizalom nagyon erősen függ a gazdasági attitűdöktől és elégedettségtől, és hogy az intézmények hogyan teljesítenek a gazdaság területén (Levi - Stoker 2000: 480). Végül egy további oka a témaválasztásnak az, hogy a bizalom a társas kapcsolatokban és cselekvésekben általában öntudatlanul működik, a szereplők számára láthatatlanul (Zucker 1986: 54-55), ám az Amerikából indult és 2008 októberében Magyarországot is elérő pénzügyi és gazdasági válság jó alkalomnak tűnik arra, hogy a nagyobb figyelmet kapó pénzügyi-gazdasági rendszer és szereplői iránti attitűdöket közvetlenül és hatékonyabban vizsgáljuk a hagyományos survey-módszerekkel.

ELMÉLETI HÁTTER

Elméletek a bizalomról

A társadalmi bizalom modern elméletének fontos állomása volt, amikor Niklas Luhmann elkülönítette egymástól a kis csoportokban önkéntelenül kialakuló familiaritás-bizalmat, a rendszer iránti, szintén öntudatlanul működő confidence-bizalmat és az ismeretlen mások iránti, stratégiai trust-bizalmat (Luhmann 1988). Témánk szempontjából az utóbbi két bizalom-típus a lényeges, az első ugyanis inkább az interperszonális bizalomhoz áll közel. Röviden összefoglalva a Luhmann-i paradigmát, azért nagyon lényeges ez a tipológia a bizalomról szóló elméleti munkákhoz, mert a bizalom keletkezését és működési mechanizmusát próbálja megragadni. Luhmann elméletében a confidence-típusú bizalom a ráhagyatkozást jelenti, amikor a polgárok a számukra ismerős rendszerben elvárásokat dolgoznak ki korábbi tapasztalataik alapján az adott cselekvésekre vonatkozó következmények tekintetében. A szabályok elsajátításában, a bizalom kialakulásában fontos szerepet játszik az ismétlődés és ezáltal az ismerőség (Berger - Luckmann 1967). Az egyén a confidence-bizalom esetében öntudatlanul dönt, a szokásait, pontosabban megszokásait követi és arra számít, hogy a várakozásaiban nem csalódik. Ha mégis sérül a bizalom, a sértett külső oktatáson alapuló mechanizmust alkalmaz, vagyis a rendszer jellemzőivel vagy diszfunkcióival magyarázza az esetet. A trust-bizalom ezzel szemben mindig tudatos, stratégiai döntésen alapul, a bizalom megsértését pedig a sértett fél belső oktatással magyarázza, azaz úgy érvel, hogy a szabályokat vagy a várakozásait megsértő fél személyisége, erkölcsi fogyatékosága miatt csalódott.

Egy másik bizalom-tipológia szerint az emberek alapvetően kétféleképpen bíznak meg az állami intézményekben, a különböző szervezetekben és személyekben. Az egyik inkább kognitív alapú, a másik pedig az affektív motivációkat hangsúlyozza. John Dunn koncepciójában a kompetencia-alapú bizalom azt jelenti, hogy a polgárok megbíznak egy személyben vagy intézményben, hogy ért ahhoz,

amivel foglalkozik és legjobb tudása szerint látja el a feladatát, függetlenül attól, hogy egyébként becsületes vagy esetleg gazember. A jószándék-alapú bizalom esetében az egyének nem tudják, hogy az adott személy vagy intézmény ért-e a kérdéshez vagy esetleg úgy gondolják, hogy nem ért hozzá, viszont megbíznak benne amiatt, hogy jó szándékot feltételeznek róla, tehát azt, hogy minden esetben önzetlenül, a köz javára és érdekében fog cselekedni (Dunn 1988: 89-90).

Luhmann után három nagy irányzat alakult ki, amelyek a társadalmi bizalom keletkezését és működését próbálták leírni. Az első a civil társadalom elmélete, amely úgy érvel, hogy a bizalom a demokráciához hasonlóan alulról építkezik, és a sok kis bizalmi kapcsolat és bizalmi kör egy idő után transzponálódik magasabb szintre vagy az építkezés során eléri az állami szintet is. Más szavakkal, erős civil társadalom és személyes (tehát személyekre irányuló) bizalom nélkül nincs intézményi bizalom és közbizalom (Almond - Verba 1965, Fukuyama 1995). Ez az irányzat ugyanakkor komoly kritikákat kapott, például kelet-európai, illetve Kelet-Európát vizsgáló társadalomkutatóktól, akik azzal érveltek, hogy civil társadalom nélkül is bízhatnak az emberek az intézményekben, ha csak a szabályokra hagyatkozhatnak a társaik helyett (Hardin 1996) vagy ha ismerik az előnyökhöz juttató kiskapukat (Khodyakov 2007).

A másik fontos elméleti irányzatot a társadalmi bizalom témájában a társadalmi tőke elméleti képviselik. Ez a paradigma azt hangsúlyozza, hogy a bizalom más tőkefajtákhoz hasonlóan bizonyos előnyös erőforrásokhoz juttatja az egyéneket, akik felismerve ezeket az előnyöket, tudatosan hozzák meg a bizalomra vonatkozó döntéseiket. A bizalom tehát annak eszköze, hogy az egyén a társas kapcsolatokon keresztül erőforrásokhoz és előnyökhöz jusson (Putnam - Leonardi - Nanetti 1993, Coleman 1988, Cook 2005, Yamagishi 1998).

A harmadik lényeges irányzat, amely a társadalmi bizalommal foglalkozik a "bizalom mint folyamat" elmélete. Ez a megközelítés a múlt tapasztalatait helyezi a középpontba a bizalom működése során, azaz a bizalom működésében az útfüggőséget hangsúlyozza (Bourdieu 1977). Maga a paradigma nagyon leegyszerűsítve egy olyan modellt képvisel, amelyben benne van az erős (vagy szoros családi) kötésekben megjelenő bizalom, a gyenge (vagy anonim másokkal való) kötésekben lévő bizalom és az intézményekkel való kapcsolatokban megjelenő bizalom (Khodyakov 2007).

Sok vita övezi azt a kérdést is, hogy milyen politikai-gazdasági rendszer kedvez a társadalmi bizalom kialakulásának és fennmaradásának. A szerzők egy része amellett érvel, hogy a társadalmi, intézmények iránti bizalom csakis stabil demokráciákban működhet, ahol világos szabályok szervezik a szerepeket, eljárásokat és viselkedésmódokat, ahol a csalást és a szabályszegést mindig büntetés követi, és így a szereplők ráhagyatkozhatnak a szabályokra, szerződésekre és általában az intézményekre. Ezzel szemben a társadalmi bizalmatlanság kikezdi és megbénítja a társadalmat összetartó társas kapcsolatokat és magát a struktúrát (Dahlgren 2006).

Más szerzők ezzel éppen ellenkezőleg azzal érvelnek, hogy a bizalom azonnal megszűnik létezni, amint formális szabályok rögzítik a rendszer résztvevőinek szerepeit, viselkedésmódjait és a lehetséges büntetéseket, hiszen semmi szükség a bizalomra, ha a következmények előre láthatók és lényegében mindenfajta bizonytalanság ki van zárva a társas interakciók során. Ha pedig valaki mégis megsérti a szabályokat, az előre meghatározott büntetést kap. Ebben az esetben tehát csak a kockázatokat kell mérlegelni és betartani a szerződéseket, nincs szükség az ismeretlenek iránti bizalomra. Sőt a bizalom éppen a káosz és a szervezetlenség, az anarchia idején szükséges és jön létre, mert ilyenkor az egyének nem számíthatnak az állami intézmények és a szabályok működésére, a mindennapi élet társas helyzeteinek értelmezésére és szervezésére (Gambetta 1988).

A bizalommal foglalkozó elméleti szerzők eltérően értelmezik ezt a fogalmat akkor is, amikor az operacionalizációjáról van szó. Vannak, akik szerint egyáltalán nem lehet mérhetővé tenni a bizalmat, legfeljebb a jelenlétét lehet megragadni (Zucker 1986). Mások szerint mérhetővé lehet tenni, de csak mint kétértékű változó, tehát hogy az egyén bízik egy intézményben vagy az anonim másokban vagy sem (Inglehart - Basanez - Moreno 1998). Végül a kutatók egy része folyamatos változóként vizsgálja, amivel vagy a bináris opposzió kicsit leegyszerűsítő módszerét próbálja árnyalni, vagy a bizalom érzésének intenzitását próbálják megragadni (Bakonyi - Hann - Karácsony 2006, 2007).

A bizalommal foglalkozó empirikus tanulmányokban általában függő és független változóként is megjelenik ez a fogalom. Azok a szerzők, akik független változóként használják a bizalmat, mint például Gambetta (1988), Putnam (1993) vagy Luhmann (1988, 1979), elsősorban a bizalom által elérhető előnyökkel foglalkoznak. Vagyis arra koncentrálnak, mennyire képes a bizalom csökkenteni a tranzakciós költségeket, mennyire segíti elő a kooperációt, hoz létre társadalmi tőkét és csökkenti a

bizonytalansággal járó kockázatokat.

Ezzel szemben azok a szerzők, akik függő változóként kezelik a bizalmat, például Yamagishi (1998), Coleman (1988) vagy Zucker (1986), azokat a jellemzőket kutatják, amelyek hatással lehetnek a bizalomra. Azoknak az egyéneknek vagy intézményeknek, szervezeteknek a jellegzetességeit vizsgálják, akik és amelyek iránt nagy a bizalom, vagyis azt próbálják feltárni, hogy melyek lehetnek a bizalomépítésnek és a bizalmat közvetítők reputációjának feltételei, illetve hogy mi jellemzi a bizalmi kapcsolatokat létrehozó szervezeteket.

Ehhez képest a "bizalom mint folyamat" paradigmát képviselő Khodyakov (2007) a fogalom újfajta értelmezését és használatát javasolja úgy, hogy a terminus dinamikus oldalát hangsúlyozza. Ha nem úgy tekintünk a bizalomra mint a társadalmat összetartó kötőanyagra, hanem mint egy társas gyakorlatra vagy folyamatra, akkor a terminusba beemeljük a két fél felelősségét és elkötelezettségét, valamint a társadalmi változás lehetőségét. A bizalom tehát ebben a paradigmában azt jelenti, hogy előre feltételezzük: a másik fél morális kompetenciájának köszönhetően jó szándékot fog mutatni, ami lojalitás, nagylelkűség és becsületesség formájában jelenik majd meg. A bizalom fogalmával kapcsolatban fontos hangsúlyozni az időbeliség aspektusát is, azaz a bizalom kutatása során mindig figyelembe kell venni a múlt eseményeit és a jövő kilátásait, valamint a kulturális-történelmi kontextust. Ez azt is jelenti, hogy a bizalom fennmaradása nagyban függ az interakcióba lépő felek múltbeli tapasztalataitól és reputációjától, akiknek az interakcióval járó materiális és posztmateriális előnyökre vonatkozó jövőbeni várakozásaik is vannak.

Ezekon a vitákon túl érdemes megemlíteni azt is, hogy a szakirodalomban nincs konszenzus abban sem, vajon az intézményi bizalom is konceptualizálható és mérhető fogalom vagy csak az interperszonális bizalom az. Margaret Levi például határozottan azt állítja, hogy bizalom csak egyének között létezhet, míg a megbízhatóságot egyénekhez és intézményekhez is lehet kapcsolni. Érvelése szerint az állampolgárok nem bíznak magában az államban, viszont "kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy a képviselői általában megbízhatóak" (Khodyakov 2007: 123). Russell Hardin hasonlóan vélekedik amikor azt mondja, a kutatóknak nem az állami intézmények iránti bizalommal kellene foglalkozni, hanem a megbízhatóságra kellene koncentrálniuk, valamint a tudatos polgárokra jellemző liberális bizalmatlanságra (Kornai 1993, Hardin 2004).

Elméletek az intézményről

Az intézmények iránti bizalom elemzése előtt érdemes röviden összefoglalni a fogalom másik elemének, az intézménynek az elméleti hátterét. A bizalomhoz képest az intézményekkel foglalkozó társadalomtudományi szakirodalom sokkal gazdagabbnak mondható. Az egyik nagy irányzat, a gazdasági elméletek többnyire úgy tekintenek az intézményekre mint a gazdasági élet külsődleges, spontán módon létrejövő szereplőire vagy mint amelyek a láthatatlan kéz által jönnek létre, de semmiképpen sem úgy, mint amelyeket az emberek hoznak létre. Az intézmények e megközelítések szerint szorosan kötődnek a piaci versenyhez. Azért jönnek létre és maradnak fenn, mert a társadalom - vagy legalábbis a domináns társadalmi csoport - számára előnyösek. Az intézmények kielégítik a szükségleteket, információt szolgáltatnak, megbüntetik a csalókat, és ezáltal optimális állapotot hoznak létre a gazdaságban. A gazdasági és racionális döntéseméleti megközelítések tehát azt mondják, hogy a létező intézményeknek hasznosnak és hatékonynak kell lenni a cselekvők érdekei szempontjából, és minden nem hatékony tevékenység vagy szuboptimális helyzet valamifajta állami beavatkozás eredménye (Knight 1992: 13).

A gazdasági megközelítések szerint tehát az intézmények azért jönnek létre, választódnak ki és maradnak fenn, mert társadalmi hasznuk van, például kollektív cselekvések létrejöttét teszik lehetővé (Elster 2001). Meghatározzák a játékkeretet, a játékszabályokat, a viszonyítási pontokat és a viták elrendezését az élet különböző területein, ahol az emberek interakcióba lépnek egymással. Az intézmények az idő és a tér mérésének definiálásával segítik a modern kereskedelmet, hozzájárulnak a cserékhez a magántulajdon alapelveinek meghatározásával, a házassági és a családi együttélés szabályaival segítenek kialakítani a társadalmi együttélés alapelveit és a felelősségeket, a gazdasági termelés és elosztás megszervezésével strukturálják az erőforrások feletti vitákat, alkukat, és végül egyszerűsítik és kevésbé költségessé teszik a döntéshozatalt a politikai és az állami intézményrendszer meghatározásával, amelyben a képviselők végezhetik a jogalkotást. Ám a racionális döntésemélet szerint az egyének nem preferálják a társadalmi és kollektív előnyöket, ehelyett mindig a szűk értelemben vett racionalitás stratégiáját követik, azaz a saját önérdeküket

tartják szem előtt. Az egyének lényegében azért vesznek részt intézményekben, intézmények működtetésében, mert így többet nyerhetnek, egyszerűbben és kevesebb költséggel valósíthatják meg az érdekeiket, mint ha egyedül cselekednének. Az intézményi szabályok pedig a számos társadalmi szereplő különböző érdekei közti konfliktusok termékei (Knight 1992: 22-28).

A gazdasági és racionális döntéelméleti intézményfogalommal szemben a kulturális megközelítések abból indulnak ki, hogy az intézmények olyan környezetben jönnek létre, ahol "mindig már" léteznek intézmények (Berger - Luckmann 1967). A szociológiai institucionalisták szerint az intézményeket nemcsak azért választják ki, mert hasznosak a közösség számára, hanem mert az értelmezések kollektív módjait és társadalmi legitimitást nyújtanak. Ezáltal az intézmények a társadalmi identitás fontos elemeit biztosítják az intézményrendszer szereplőinek. Az emberek azért választanak és tartanak fenn intézményeket, mert fontosnak tartják az általuk a rendszerben betöltött társadalmi és kulturális szerepeket. Ez segít megérteni a társadalmi és politikai rendszerben láthatóan meglévő nem hatékony eljárásokat is. Az intézmények létrejöttükkor mindig kölcsönöznek a már meglévő intézményi szabályokból és eljárásokból, hiszen a reformokat mindig befolyásolják a közösség kognitív rendszerei, ezért az intézményeket legalább részben meghatározza a múlt (Hall - Taylor 1996: 953-954).

A történelmi institucionalisták is abból indulnak ki, hogy az intézmények mindig már eleve létező jellemzői a társas életnek, és ezért az új intézményeket mindig befolyásolja a történelmi múlt. Ez a megközelítés egyedinek mondható abban, hogy nem deduktív módszerrel dolgozik, mint például a racionális döntéelmélet, hanem induktív eljárással. Amikor elemzik, hogy bizonyos szereplők miért viselkednek úgy, ahogy megfigyelték, történelmi adatokat és összefüggéseket használnak a magyarázathoz. A cselekvők történelmi elemzését neoweberiánus megközelítésnek is nevezik, és lehetővé teszi annak magyarázatát, miért jön létre egy adott intézményi keret vagy rendszer, amikor a kalkuluselmélet (calculus approach) szerint több lehetséges egyensúlyi állapot is megvalósulhatna (Elster 2001: 163). Ám a történelmi institucionalisták induktív módszerének hátránya is van a deduktív módszerekkel szemben, mert az elemzéseiknél több időt vesz igénybe az eredmények feltárása és szisztematikus elemzésbe rendezése a különböző kultúrákban és a világ eltérő régióiban zajló, az intézmények létrejöttével és változásával járó általános jelenségek, folyamatok esetében (Hall - Taylor 1996: 954-955).

Kelet- és Közép-Európa volt államszocialista országaiban a demokratikus intézmények megbízhatóságát vagy megbízhatatlanságát a rendszerváltás előtti nemzedékek számára befolyásolhatták korábbi történelmi tapasztalataik pozitív és negatív irányban is. Magyarországon az államszocialista rendszer intézményei a diktatúra reprezentánsaiként népszerűtlenek voltak, a kalkuluselmélet szerint pedig a diszfunkcionális problémák is bizalmatlanságot keltettek az emberekben. Ahogy Khodyakov fogalmaz a Szovjetunióról szóló elemzésében: "ezekben az időkben tapasztalt társadalmi és gazdasági nehézségek megtanították az embereket arra, hogy a rokonaikkal, barátaikkal, sőt a barátaik barátaival való kapcsolatokra támaszkodjanak ahelyett, hogy az államtól várják a szűkösen rendelkezésre álló fogyasztói cikkek és szolgáltatásokat" (Khodyakov 2007: 119). E két szempont mellett néhány szerző az erkölcsi aspektus szerepét is kiemeli a rendszerváltás előtti idők alacsony intézményi bizalmával kapcsolatban. Ha az erkölcsi ítéletek fontos szerepet játszanak a polgárok intézményekre vonatkozó attitűdjeinek alakulásában, akkor a társadalmi etikával kapcsolatos problémák negatív hatást gyakorolnak az intézmények iránti bizalomra. Ahogy Yang fogalmaz: "a bizalom először is egy affektív komponenst tartalmazó attitűd és a morális megerősítés egy formája, ami nélkülözhetetlen a morális önmeghatározáshoz, a pozitív szerephez és a morális megítéléshez (J. P. Miller 1994, Weinstock 1999). Ugyanakkor egy bizalmatlan politikai kultúrával, ideológiai törésvonalakkal, etnikai feszültségekkel, jövedelmi szakadékokkal és települési különbségekkel rendelkező heterogén társadalomban nehéz elérni az affektív típusú bizalom széles körben való elterjedését" (Yang 2006: 590).

A kulturális és történelmi elméletek szerint tehát az intézmények megítélésénél fontos szempont, hogy mennyire sikeresen, hatékonyan látja el a feladatát egy intézmény, illetve hogy milyen eredményesen jelenít meg és érvényesít morális elveket és előírásokat. Elemzésemben az intézményrendszer és ezen belül a gazdasági intézmények, illetve a bankok iránti társadalmi bizalom vizsgálata során a közbizalom egyszerű, deskriptív leírása mellett kísérletet teszek e két aspektus feltárására is.

MÓDSZERTANI ÖSSZEFOGLALÓ

Az elemzésben alapvetően exploratív módszertani megközelítést fogok használni, amit helyenként a bizalom működésének jobb megragadása érdekében konfirmatív elemzéssel egészíték ki. A vizsgálat célja ugyanis egyrészt az, hogy feltárja a gazdasági, és ezen belül is a bankok iránti bizalom jellemzőit a gazdasági válság során, a másik intézményekhez képest meglévő bizalmi tőkéje nagyságát, esetleges időbeli változását, és végül a társadalmi-gazdasági háttérváltozókkal, jelenségekkel való összefüggését. Másrészt viszont a vizsgálat célja az is, hogy a korábbi intézményi bizalommal foglalkozó elemzéseket és empirikus felméréseket kiegészítve ne csak mérje vagy mérni próbálja a gazdasági intézmények és a bankok megbízhatóságát a közvéleményben, hanem igyekszik feltárni ennek a bizalomnak a tartalmát is. Vajon mit értenek ez alatt a bizalom alatt az állampolgárok, mennyit nyom a véleményformálásuk során a latba a morális, valamint a funkcionális megközelítés? És végül azt is megpróbálom feltárni, milyen elemei, milyen összetevői vannak a bankok iránti bizalomnak, és ezek hogy viszonyulnak egymáshoz az emberek gondolkodásában.

A vizsgálathoz matematikai-statisztikai módszerekkel fogok elemezni survey-adatokat, amelyek országosan reprezentatív felmérésből származnak. Az adatfelvételt 2009. április 16-a és 20-a között végezte a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet többlépcsős mintavétellel az ország 100 településén 1200 felnőtt állampolgár személyes megkérdezésével. A válaszokat négydimenziós súlyozással, a megkérdezettek neme, életkora, iskolázottsága és lakóhelye szerint súlyozták a KSH statisztikái alapján.

A bizalmat, és ezen belül az intézményi bizalmat is sokféleképpen lehet mérni. Lehet függő és független változó is a modellben, kezelhetjük kétértékű változóként, skálaként, amely intenzitást mér és olyan skálaként is, amely a bináris ellentétet próbálja árnyalni a többféle válaszlehetőség megadásával. Fontos módszertani különbség lehet az is, hogy a skálának van-e közepe vagy nincs. Ha skálával mérjük az intézményi bizalmat, magának a skálának a hossza is befolyásolhatja a válaszok megoszlását (Alwin 1997). Ebben az esetben az intenzitást mérő, középpont nélküli skála adott volt mint mérőeszköz a Medián adatfelvételében, ami egyébként módszertanilag is az egyik legszerencsésebb választás. Az elemzés során az adatok értelmezéséhez, könnyebb ábrázolásához később ezt a négyfokú skálát százfokúra transzformáltam. Az intézmények iránti bizalmat az eredeti kérdőívben azzal a kérdéssel vizsgálták, hogy "Mennyire bízik a ...-ban?", tehát szerencsésen nem arra kérdez rá, hogy bízik-e benne, ugyanakkor azt nem vizsgálja, hogy a megkérdezett bízik vagy bizalmatlan iránta, vagy hogy megbízhatónak tartja-e vagy sem.

A Medián sztenderd kérdése mellett lehetőségem adódott arra, hogy saját kérdéseket is kidolgozzak és betegyek a kérdőívbe. Ezekben a kérdésekben azt próbáltam megközelíteni és feltárni, hogy különbözik-e, mennyire különbözik és hogyan alakul a gazdasági intézmények esetében a társadalmi bizalom aszerint, hogy erkölcsi vagy funkcionális alapja van. Ehhez azt vizsgáltam, hogy a válaszadók mennyire bíznak a szabadversenyes piacgazdaság és kapitalizmus néhány intézményében általában, abból a szempontból, hogy jó szándékkal, az emberek érdekében végzik a munkájukat, és végül hogy szakértelemmel és hozzáértéssel végzik a munkájukat.

A bankok iránti bizalom tartalmát megpróbáltam alaposabban körüljárni, és ennek feltárásához külön vizsgáltam, hogy egyes dimenziókban mennyire bíznak az emberek a gazdasági-pénzügyi válság alatt a bankokban. Ehhez öt dimenzióban vizsgálok a bankok megbízhatóságát: 1) az erkölcsi dimenzió, tehát bizalom abban, hogy a bankok becsületesen kezelik a megbízóik pénzét; 2) a szakértelem dimenziója, tehát hogy a bankok okosan fektetik be a rájuk bízott pénzt; 3) a munkaadói-hatalmi dimenzió, azaz bizalom abban, hogy a bankok rendesen bánnak az alkalmazottaikkal; 4) a társadalmi felelősség dimenziója, tehát bizalom abban, hogy a bankok a bevételeik egy részét közösségi célokra, társadalmi felelősségvállalásra fordítják; 5) és végül a politikai kapcsolatok, a korrupció dimenziója, tehát a bizalom abban, hogy a bankok vezetői nem használják fel a politikai kapcsolataikat arra, hogy tisztességtelen előnyökhöz jussanak.

Mivel a felmérés nem tartalmazott kérdéseket a civil társadalommal és a civil társadalomban való részvétellel, aktivizmussal kapcsolatban, így ezt a megközelítést elemzésünkben nem tudjuk vizsgálni.

ELEMZÉS

Az Amerikából indult pénzügyi-gazdasági válság 2008. október végén érte el Magyarországot, és a régió többi országához képest súlyosabb következményekkel járt. Az euróval szemben néhány hónap alatt 250-ről 315-re gyengült a forint, esett a tőzsde és nemzetközi hitelfelvételre volt szükség az államcsőd elkerülésére. 2009 elején a hivatalban lévő miniszterelnök lemondásra kényszerült, miután kül- és belföldön is megrendült, sőt elfogyott iránta a bizalom. A magyarországi válság első heteiben még igen borúlátó volt a közvélemény, ám rövid idő elteltével, ahogy egyre több gazdasági hír és elemzés jelent meg, a téma folyamatosan szerepelt a sajtóban, valamivel jobban megnyugodott, megértő lett vagy egyszerűen hozzászólt a negatív gazdasági hírekhez és jelenségekhez (Bakonyi 2008a, 2008b). A vélemények elemzésénél ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy a válság eltérően érintette a különböző társadalmi csoportokat és földrajzi régiókat, de sokszor az azonos helyzetű csoportok is eltérően vélekednek ugyanazokról a jelenségekről (Kotzian 2010).

A szabadversenyes piacgazdaság korábban is népszerűtlen volt ugyan a magyar közvéleményben (Bakonyi 2010a), a gazdaságiak mellett kulturális-történelmi és mentalitásbeli okai is lehetnek annak, hogy elemzések és felmérések tanúsága szerint Magyarországon a válság alatt borúlátóbbak az emberek, mint más országokban, és hogy a verseny, illetve a piacgazdaság bizonyos tekintetben még népszerűtlenebb lett ez idő alatt. Ahogy erre elemzők is felhívták a figyelmet, a világ termelése 1980 és 2007 között két és félszeresére nőtt, és ebből a mostani válság 2008-ra és 2010-re számítva mindössze 10 százalékot vesz el (Pete 2009), a kedvezőtlen hatások eloszlása ugyanakkor nem egyenletes a világ régiói, a gazdasági ágazatok és a társadalmi csoportok között. A gazdasági mutatószámok mellett, pontosabban azok helyett, sokat számít a gazdasági-szociális folyamatok megítélésében az emberek egyéni szintű percepciója. Az Európai Bizottságnak a válsággal kapcsolatos felmérése szerint a magyarok az élen vannak a 27 tagország közvéleményét tekintve abban, hogy elmondásuk szerint a válság miatt nehézséget jelent háztartásuk számára az élelmiszerek beszerzése, valamint a szegénység országos szintjének érzékelésében is (Európai Bizottság 2009). Ezek a gazdasági és pénzügyi válság hatásait vizsgáló elemzések mindemellett megerősíteni látszanak azokat a kutatási eredményeket, amelyek szerint a magyar társadalom önmeghatározásának és lelki diszpozíciójának fontos elemeit jelentik a csalódottság, a borúlátás és a pesszimizmus (Európai Bizottság 2009, Pew Research Center 2009).

A demokratikus intézmények iránti bizalom a válságban

A válság és a borúlátó beállítódás ellenére a demokratikus intézményrendszer összességében nem kapott igazán rossz megítélést a közvéleménytől 2009 tavaszán. A négyfokú, az intenzitást is mérni próbáló bizalmi indexet a könnyebb kezelhetőség érdekében százfokúra (egészen pontosan 101-fokúra) transzformálva az intézményrendszer általános megbízhatósági átlagpontszáma 48 pont lett, azaz nagyjából a semleges értéknek felel meg. Ez az eredmény a gazdasági válság Magyarországra érkezése utáni néhány hónapban éppenséggel kedvezőnek is mondható, különösen akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a leépítések és a rossz gazdasági mutatók miatt nemcsak a gazdasági, hanem a politikai életben is válsághangulat volt jelen: a Medián adatai szerint (Van még 2009) a felnőtt népesség kilenctizede úgy vélte, hogy az országban általában rossz irányba mennek a dolgok. Szintén arra utal, hogy ez a bizalmi átlagpontszám kedvező a hazai intézményrendszer számára, hogy a 48 pontos érték nem egymástól nagyon különböző, szélsőséges értékek számtani átlagaként adódott, hanem a kérdőívben szereplő intézmények többsége közepesen kedvező megítélést kapott a közvéleménytől, és csak néhány szervezet kapott igazán kedvezőtlen bizalmi képet a válaszadóktól.

A demokratikus intézmények iránti általános bizalom jellemzően a belpolitika szereplőit iránt igazán alacsony, amelyek konfliktusos, érdekeket ütköztető szereplői a politikai rendszernek, mint például a kormány, a politikai pártok és a parlament, de hasonló megítélést kapott a gazdasági intézmények közül a korábban is népszerűtlen, a közvélemény részéről gyanakvással kezelt biztosítótársaságok (Bakonyi 2006, 2008c). Ez utóbbiban valószínűleg szerepet játszik az is, hogy a rendszerváltást követő években a szabadversenyes kapitalista rendszer hamar népszerűtlenné vált a közvéleményben (Bakonyi 2010a). A kalkulus elmélet (calculus approach), a gazdasági intézményelméletek és a "bizalom mint folyamat" paradigma interpretációjában komoly kritikát fogalmaz meg a magyar közvélemény akkor, amikor bizalmatlanságát fejezi ki a kedvezőtlenebb helyzetűeket és a gyengébb érdekérvényesítőket támogatni, segíteni hivatott egyházakkal és szakszervezetekkel szemben. Ez a bizalmatlanság az előbbi elméletek alapján arra utal, hogy e két intézmény nem képes hatékonyan és meggyőzően ellátni a funkcióját és kielégíteni a közösség szükségleteit, vagyis a gazdasági válság okozta egzisztenciális bizonytalanság közepette a

közvélemény nagyrészt nem számít rájuk komolyan.

A kérdőívben szereplő összesen 25 intézmény közül ugyanakkor csak 10 olyan akadt, amelynek a megbízhatóságát összességében negatívan értékelte a népesség, az intézményrendszer szereplőinek többsége még a válság idején is pozitív megítélést kapott. A legkedvezőbb bizalmi megítélést általában azok az intézmények kapták, amelyek többnyire kimaradnak a belpolitikai csatározásokból, tehát kevésbé konfliktusos a közéleti imidzsük, valamint azok, amelyek közelebb vannak a polgárok mindennapi ügyeihez, és ezáltal az ismerősség, az informáltság, a saját tapasztalatok és a földrajzi közelség is segítheti a pozitív bizalmi kép kialakulását. Ilyenek például a helyi önkormányzatok, ám az iránta való bizalom területi különbségeinek alakulása arra is utal, hogy a polgárok nemcsak elvont, absztrakt és személytelen szervezetként ítélik meg, hanem a teljesítményét a kalkulus elméletnek megfelelően figyelembe veszik: a kérdezés idején az építkezések és felújítások miatt is dugóktól sújtott fővárosban az ott élők körében jóval alacsonyabb értéket kapott, mint a községi önkormányzatok népességétől (53 és 60 pont).

Az általános bizalom szerint kialakult intézményi rangsorban alulról felfelé haladva a belpolitika konfliktusközeli intézményeit a gazdasági intézmények követik, amelyek alulról közelítik a skála középpontját. A rangsorban középtájon helyezkednek el a sajtó és véleménynyilvánítás hagyományos intézményei, valamint a fegyveres testületek, a rangsor élén pedig a kevesebb konfliktusban részt vevő intézmények állnak, mint az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat és az Alkotmánybíróság. E két utóbbi intézmény iránt még a borulató válsághangulatban is elég komoly társadalmi bizalom fejeződik ki a 60 pont feletti átlagpontszámában.

1. táblázat

A demokratikus intézmények iránti általános bizalom (átlagok százfokú skálán az érvényes választ adók körében, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon bízunk benne)

Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat, ÁNTSZ	62
Alkotmánybíróság	61
ügyészségek	57
köztársasági elnök	56
helyi önkormányzat	56
Európai Bizottság	55
Állami Számvevőszék	54
bíróságok	54
Országos Egészségbiztosítási Pénztár, OEP	54
Magyar Televízió	54
Magyar Rádió	53
Egészségbiztosítási Felügyelet	53
Magyar Nemzeti Bank	52
rendőrség	51
hadsereg	48
ÁTLAG	48
napilapok	47
Világbank	46
Nemzetközi Valutaalap, IMF	46
egyházak	45
szakszervezetek	39
kereskedelmi bankok	37
biztosítótársaságok	32
parlament	31
politikai pártok	30
kormány	23

Bizalom az egyes intézménytípusok iránt

Továbbra is az intézmények iránti általános bizalmat vizsgálva sajátos képet mutat a rendszerváltás utáni időszak intézményrendszerének dizájnjáról, valamint a polgárok közhangulatáról, hogy mennyire bíznak az egyes eltérő profilú, szerepű intézményekben. Minthogy több korábbi felmérés is azt mutatta, hogy a magyar társadalom általában véve szívesen büntet (Szobota 2005, Bakonyi 2007) és kedvezően vélekedik azokról az intézményekről, amelyek "rendet tesznek" (Bakonyi 2008c), ezért nem meglepő eredmény most sem, hogy a különböző típusú intézmények közül a törvényeket betartatók élvezik a legnagyobb társadalmi bizalmat. A jogi intézmények és fegyveres testületek együtt átlagosan 54 pontot értek el a százfokú bizalmi skálán. Ez az eredmény arra is utal, hogy a közvélemény elégedetlen a rendszerváltás óta létrejött és működő demokratikus intézményrendszerrel, valamint a gyakorlatban tapasztalt eljárási rutinokkal, ezért a szabálykövetést kikényszerítő intézményekbe veti a legnagyobb bizalmát. Természetesen ez azzal is együtt kell hogy járjon, hogy ezektől az intézményektől ne csak sokat várjanak az emberek, hanem hogy teljesítsék is ezeket az elvárásokat. Ugyanakkor az erős állam iránti igényre is utal az, amikor a népesség legnagyobb részben a szabályokat közvetítő, a büntetéseket végrehajtó és a szabálykövetést biztosító intézményekre hagyatkozik a különböző intézménytípusok közül.

A rangsorban a második helyre a társadalmi intézmények kerültek 48 ponttal, azaz nagyjából semleges eredménnyel. Bizalmatlanok viszont az emberek általában a gazdasági és a politikai intézményekkel szemben, amelyek 43, illetve 42 pontot értek el. Ezek az adatok megerősíteni látszanak más felmérések eredményeit a gazdasági bizalmatlansággal, csalódottsággal és sikertelenséggel kapcsolatban (Csepeli - Örkény - Székelyi - Barna 2004, Pew Research Center 2009, Bakonyi 2010a, 2010b). A rendszerváltás után eltelt időszakban a lakosság egy jelentős része nehezen tudott vagy nem tudott adaptálódni a szabad versenyes piacgazdaság és a kapitalista gazdasági rendszer működéséhez (Bakonyi 2010a, 2010b, Fülöp 2008), másrészt a médiából több esetről lehetett értesülni a magyarországi piacgazdaságnak a gyakorlatban megvalósuló tisztességtelen, korrupt oldaláról, és így megjelent, illetve megerősödött a társadalomban a gazdasági irigység és a sikervakság jelensége. Ezek a folyamatok, valamint a sikertelenség és a rendszerváltáskor meglévő jelentős várakozásokat követő csalódás pedig annyira megerősítette a sokakban amúgy is meglévő ellenséges beállítódást (Kopp - Skrabski - Lőke - Szedmák 1996), hogy mások sikerei mögött tisztességtelenséget feltételeznek és erős bizalmatlanságot táplálnak a gazdasági élet intézményei iránt - erősebbet, mint más, például a társadalmi vagy jogi intézmények iránt.

Jól látható, hogy a gazdasági intézmények egy része nagyobb bizalmat élvez, mint néhány társadalmi intézmény, mégis összességében e kutatás adatai szerint a gazdasági intézményekkel szemben nagyobb a csalódottság és a bizalmatlanság, ami megerősíteni látszik a gazdasági irigységről szóló feltevéseket. Ezek szerint a kapitalista intézményi szabályokhoz, eljárásokhoz és szerepekhez sokan csak nehezen tudtak adaptálódni vagy nem is tudtak, és így a szabad versenyes piacgazdaság néhány fontosabb és ismertebb intézménye iránt is alacsonyabb a társadalmi bizalom, mint más intézménytípusok esetében - kivéve az éppen a kormányválság idején készült felmérésben szereplő politikai intézményeket. Az összefüggések meggyőzőbb teszteléséhez azonban további, alaposabb empirikus vizsgálatra lenne szükség.

2. táblázat

Különböző intézménytípusok iránti általános bizalom (átlagok százfokú skálán, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon bízik benne, a "nem tudom" választ adók a minta átlagával szerepelnek)

Kényszerítő intézmények	54
Társadalmi intézmények	48
Gazdasági intézmények	43
Politikai intézmények	42

Kényszerítő intézmények: bíróságok, ügyészségek, Alkotmánybíróság, rendőrség, hadsereg. Társadalmi intézmények: egyházak, szakszervezetek, Magyar Televízió, Magyar Rádió, napilapok. Gazdasági intézmények: Magyar Nemzeti Bank, kereskedelmi bankok, biztosítótársaságok, Nemzetközi Valutaalap (IMF), Világbank. Politikai intézmények: kormány, parlament, politikai pártok, helyi önkormányzat,

A demokrácia és a piacgazdaság intézményei iránti bizalmat érdemes lenne megvizsgálni a civil társadalom elmélete felől, a civil tevékenységekben való részvételtől viszont sajnos nem tartalmazott kérdést ez a felmérés. A társadalmi tőke elméletéhez is csak az alapvető demográfiai háttérváltozókra támaszkodhatunk, és ha így nem is kaphatunk egy nagyon szofisztikált képet a társadalmi bizalomnak a társadalmi tőkék szerinti empirikus megközelítéséről, talán mégis alkalmas arra, hogy nagy vonalakban rámutassunk néhány lehetséges összefüggésre. A társadalmi tőkékhez hasonlóan a bizalom is az előnyöket vonzza, a bizalmatlanság pedig a hátrányokat (Bourdieu 1978). A magasabb iskolázottságú, kedvezőbb gazdasági és társadalmi helyzetű csoportok tagjai jobban bíznak általában a demokrácia és a piacgazdaság intézményeiben, valamint igaz ez külön a bankokra is. A társadalmi tőke elmélete tehát azt feltételezi, hogy a társadalmi tőkékkel való jobb ellátottság magasabb szintű gazdasági bizalmat eredményez.

A felmérésben rendelkezésre álló adatok szűkösségére való tekintettel az anyagi tőkét a kérdezett háztartásában az egy főre jutó jövedelmi csoportokba tartozással (azaz alsó csoport mint a legszegényebb egynegyede a válaszadóknak az egy főre jutó háztartási jövedelem szerint, alsó-közép, felső-közép és felső csoport), a kulturális tőkét pedig egyszerűen az elért legmagasabb iskolai végzettséggel tudtuk megragadni. Minthogy Magyarországon a települési egyenlőtlenségek okozzák a legnagyobb életmódbeli és társadalmi különbségeket, ezt a változót is megvizsgáltuk.

Az adatok azt mutatják, hogy a társadalmi tőkével jobban ellátott csoportok nem feltétlenül vagy egyáltalán nem bíznak jobban a demokratikus intézményekben, mint az ebből a szempontból hátrányosabb helyzetű rétegek. A magasabb iskolázottságú, tehát kulturális tőkével jobban ellátott csoportok például nem bíznak jobban a kényszerítő és a gazdasági intézményekben, mint a teljesen képzetlenek. A társadalmi intézményekben pedig több bizalmuk van a kulturális tőkével nem rendelkező, mint a jobban ellátott csoportoknak. A politikai intézmények iránti bizalomra nem volt statisztikai értelemben szignifikáns hatása a kulturális tőkével való ellátottságnak.

Az anyagi tőkével való ellátottság nem mutat összefüggést a társadalmi intézmények iránti bizalommal, a kényszerítő intézmények esetében pedig nem egyértelmű az összefüggés. Lényegében az anyagi tőkével való jobb ellátottság a gazdasági és a politikai intézmények esetében sem mutat eltérést, mindössze annyiban, hogy a legkedvezőbb csoport tagjai jobban bíznak ezekben az intézményekben, mint az összes többi csoport együtt. Az életmódot és más társadalmi jellemzőt is meghatározó települési különbségek csak a társadalmi intézmények iránti bizalommal mutatnak összefüggést. Eszerint a jobb helyzetben lévők, akik a jobb infrastruktúrát és nagyobb kínálatot biztosító fővárosban élnek, kevésbé bíznak a társadalmi intézményekben, mint az általában hátrányosabb helyzetűek.

A társadalmi tőke megragadásának kísérletéhez használt három háttérváltozót egy regressziós modellbe építve az látható, hogy a modell szignifikáns ugyan, ám a változók közül csak az anyagi tőke befolyásolja jelentősen a témánk szempontjából lényegesebb gazdasági bizalmat. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az adatok nem igazolták egyértelműen, hogy a társadalmi tőkével jobban ellátott csoportok jobban bíznak a demokrácia és a piacgazdaság intézményeiben. A gazdasági bizalmat ugyanakkor növeli, ha valaki a legkedvezőbb jövedelmű háztartásokhoz tartozik az egy főre jutó jövedelmek tekintetében.

3. táblázat

Társadalmi tőke és a különböző intézménytípusok iránti általános bizalom (átlagok százfokú skálán, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon bízik benne, a "nem tudom" választ adók a minta átlagával szerepelnek

	Kényszerítő intézmények	Társadalmi intézmények	Gazdasági intézmények	Politikai intézmények
Kulturális tőke				
legfeljebb 8 osztályt végzett	56*	53*	43*	44
szakmunkás	52*	46*	40*	40

érettségizett	54*	46*	44*	41
diplomás	57*	46*	43*	43
Anyagi tőke				
alsó háztartási jövedelmi csoport	53*	49	42*	40*
alsó-közép	57*	48	41*	42*
felső-közép	53*	48	41*	43*
felső csoport	57*	47	47*	46*
Települési státus				
Budapest	54	43*	42	42
vidéki város	54	48*	42	41
község	54	49*	44	43

*Varianciaanalízis alapján 95 százalékos valószínűségi szinten szignifikáns

A gazdasági intézményekbe vetett bizalom és a válság

A gazdasági intézmények iránti közbizalom 43-as átlagpontszáma mindössze fél évvel azt követően, hogy az Amerikából indult pénzügyi-gazdasági válság elérte Magyarországot, első látásra önmagában talán nem is olyan rossz eredmény. Érdekes ugyanakkor egy kicsit alaposabban is megvizsgálni a gazdasági bizalom tartalmát, amire a tudomány szempontjából kiváló alkalom egy pénzügyi-gazdasági válság, hiszen az amúgy öntudatlanul és láthatatlanul működő társadalmi mechanizmus a rendszer sérülése miatt sokkal manifeszttebbé válik a szereplők számára.

Az adatok azt mutatják, hogy bár elemzők szerint a válság oka Magyarországon nem a bankok felelőtlen, "nyakló nélküli" hitelezése volt, hanem az ország gazdaságának nyitottsága, a világgazdaságtól való függése, a magyar kereskedelmi bankok mégis elég kedvezőtlen megítélést kaptak a közvéleménytől. Ebben egyrészt szerepet játszhat a lakosság gazdasági, pénzügyi dolgokban való tájékozatlansága, másrészt az, hogy a válság októberi megérkezése idején a felnőtt magyar népesség felének volt devizahitele vagy 100 ezer forintot meghaladó bankbetétje (Bakonyi 2008a), azaz a válságot közvetlenül, úgymond a saját bankjával való interakción keresztül is megérezhette. A felmérésben szereplő öt gazdasági intézmény közül egyébként a jegybank érte el a legjobb eredményt, a semlegesnél valamivel jobb bizalmi átlaggal. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) a semlegesnél valamivel kedvezőtlenebb megítélést kapott, de egyértelműen csak a kereskedelmi bankok és a biztosítótársaságok iránt bizalmatlanok az emberek.

4. táblázat

Gazdasági intézmények iránti általános bizalom (átlagok százfokú skálán az érvényes választ adók körében, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon bízunk benne)

Magyar Nemzeti Bank	52
Világbank	46
Nemzetközi Valutaalap, IMF	46
kereskedelmi bankok	37
biztosítótársaságok	32

Az Amerikából indult pénzügyi és gazdasági válság magyarországi megjelenését követően a hitelállomány növekedésével, a munkahelyi leépítésekkel és az egzisztenciális bizonytalansággal olyan frusztráció alakult ki sok emberben, hogy a belső oktulajdonítás attribúciós logikájának megfelelően a bankokat és a pénzügyi világ szereplőit teszik felelőssé és megvonják az irántuk való bizalmukat. Ráadásul a gazdasági témájú közvélemény-kutatások általában azt mutatják, hogy az emberek rosszabbul viselik, ha korábbi jó helyzetük romlik, mint amennyire értékelik a válság idején bekövetkező stagnálást vagy a kedvező időszakokban helyzetük javulását (Kotzian 2010). A

gazdasági nehézségek és a pénzügyi lehetőségek csökkenése hatására kialakuló frusztráció csökkenti a gazdasági-pénzügyi bizalmat.

Miközben a pénzügyi-gazdasági válság során sokaknak csökkent a fizetésük, megszűnt a munkahelyük, nehézségeik adódtak a számláik kifizetését vagy az adósságaik törlesztését illetően, esetleg a médiában erről szóló hírek hatására szorongtak vagy frusztráltak lettek, különböző statisztikákból jól látni, hogy a válság első hónapjait követő "ijedtség" és valódi nehézségek sok embert készítettek arra, hogy a tartalékaikhoz nyúljanak. A statisztikák szerint az eladott arany mennyisége 2008-ban már két és félszerese, 2009-ben már háromszorosa volt a korábbinak, míg egy évvel később már hétszer annyi aranyat adtak el, mint a válságot megelőző "utolsó békeévben". A gazdasági nehézségeket jelzi az is, hogy komolyan visszaesett a lakóingatlan venni képes és a gazdasági kilátások pozitív alakulásában bízó, nagyobb kiadást vállalók csoportja. 2007-hez képest 2009-re 100 ezerrel, 2010-re az ingatlaneladások a 2007-es felére estek vissza. Habár csak így közvetetten, mert a felmérésben ilyen kérdések nem szerepeltek, de így is látható, hogy 2009-ben már komoly gazdasági-pénzügyi nehézségekkel szembesültek a háztartások a mindennapokban.

5. táblázat

Befektetési arany és lakóingatlanok értékesítése**, 2007-2010. (kg/év, illetve ezer tranzakció)*

	Befektetési arany	lakóingatlanok
2007	100	191,1
2008	250	154
2009	300	91,1
2010	700	82

*Becsült adat, forrás: Magyar Arany piac Kft., HVG 2011/40.

**Forrás: Duna House, HVG 2011/40.

A nehézségekkel párhuzamosan csökkent a gazdasági intézmények iránti bizalom. A jegybank esetében ez azt jelentette, hogy a korábbi pozitív megítélése semlegesebbé változott, a kereskedelmi bankok viszont kifejezetten rosszul jártak. A bankokban találta meg a pénzügyi-gazdasági válság felelősét több politikus és a közvélemény jelentős része is, így a bankok korábbi, semlegeshez közeli megítélése határozottan bizalmatlanba fordult a válság és a válsággal járó létbizonytalanságok, szorongások és frusztrációk során. Ezek az adatok tehát alátámasztani látszanak azt a feltevést, hogy a gazdasági frusztráció idején csökken az intézmények iránti bizalom, a kapcsolat irányát azonban, mivel nem egy felmérés adatairól van szó, nem tudtuk vizsgálni.

6. táblázat

Gazdasági intézmények iránti általános bizalom, 2007-2010. (átlagok százfokú skálán az érvényes választ adók körében, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon bízik benne)

	Magyar Nemzeti Bank	kereskedelmi bankok	biztosítótársaságok
2007	55	45	36
2008	53	42	35
2009	48	35	31
2010	50	36	34

Luhmann (1988) úgy véli, hogy a rendszerben való részvétel, a rendszer működésében való közreműködés a rendszer iránti "confidence"-bizalmat fejezi ki. Ha valaki bankszámlát nyit, befekteti a pénzét, leköti a számláján vagy hitelt vesz fel a banktól, az mind a "confidence"-bizalomra utal. Az viszont, hogy hogyan fekteti be ezt a pénzt, hogy milyen hitelkonstrukciót választ és melyik bankot részesíti előnyben, már a stratégiai döntésen alapuló "trust"-bizalmat jelenti (Luhmann 1988: 98-99, 104). Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni a lakosság pénzügyi tevékenységét a válság előtti és alatti időszakban. A sokféle mutató közül a hitelállományt

választottuk, ami egyrészt utal a hitelek alatt "görnyedő" lakosság terheire, másrészt arra, hogy a háztartások egy jelentős része nemcsak hogy még hitelképes, hanem hosszabb távon bízik a saját anyagi helyzetének javulásában, tehát a bizonytalan jövőre bizalommal tekint, amikor hosszabb lejáratú hiteleket vesz fel.

A Magyar Nemzeti Bank adatai szerint például 2007 és 2008 között jelentősen csökkentek a lakosság által felvett áruvásárlási hitelek, ám 2008 és 2009 között megint többen vettek fel ilyen típusú hitelt. Még jelentősebb a növekedés, részben az árfolyamváltozás miatt is, a szabad felhasználású jelzáloghitelek esetében. Az ilyen, hosszabb távra, fogyasztási célra felvett, az eurón kívüli devizahitelek összege 2007 és 2009 júniusa között több mint ezer milliárd forinttal nőtt. Bár az adatok ennél alaposabb vizsgálatra nem adnak lehetőséget, az látható, hogy a példának választott fogyasztási hitelállomány növekedésével fokozatosan csökkent a jegybank, de különösen a hitelnyújtó bankok iránti bizalom, mivel ez utóbbiak iránt bizalmatlan lett a közvélemény. Ezeket a következtetéseket, mivel az adatok alaposabb vizsgálatra nem adnak lehetőséget, érdemes óvatosan kezelni, ugyanakkor az említett példák arra utalnak, hogy amikor valaki egy dimenzióban, itt most a fogyasztási hitelekben részt vesz a rendszer működtetésében, többen vesznek részt vagy nagyobb összeggel, az nem feltétlenül erősíti a rendszer iránti "confidence"-bizalmat.

7. táblázat

A háztartásoknak nyújtott fogyasztási hitelek, 2007-2010. (milliárd forint)

	Szabad felhasználású jelzáloghitel (5 éven túl lejáró, eurón kívüli devizahitel)	Áruvásárlási hitel
2007. június	810,7	106,3
2008. június	1375,9	74,5
2009. június	1871,6	80
2010. június	2157,4	80,4

Forrás: Magyar Nemzeti Bank, HVG 2011/40.

Mielőtt alaposabban megvizsgálánk a gazdasági intézmények közül a válságban talán legtöbbet emlegetett bankok iránti bizalmat, érdemes empirikusan is megvizsgálni a Dunn-féle bizalom-distinkciót a morális és a kompetencia alapú bizalomról (1988). Az adataink azt mutatják, hogy a gazdasági intézményeknek a közbizalom szempontjából való megítélése valamivel kedvezőtlenebb, ha a bizalmat a kulturális megközelítéseknek megfelelően (Knight 1992) morális alapon vizsgáljuk. Vagyis a közvélemény gazdasági bizalmát kevésbé határozza meg az, hogy becsületességet és jó szándékot tételez fel a gazdasági intézményrendszer szereplőiről. A társadalom jobbra kételkedik abban, hogy ezek az intézmények jó szándékkal, a sajátjuk mellett az emberek érdekét is figyelembe véve végzik a feladataikat.

A kalkuluselmélet (Knight 1992) látszik igazolódni akkor, amikor a bizalom másik összetevőjét is megvizsgáljuk. Az eredmények szerint a morális alapú bizalom dimenziójában inkább bizalmatlan a népesség, míg a kompetencia alapú bizalom szerint már sokkal kedvezőbb a kép a gazdasági intézmények számára. A morális alapú bizalommal - pontosabban itt most bizalmatlansággal - szemben jóval erősebb ezen intézmények iránt a kompetencia-alapú bizalom, azaz sokkal jobban bíznak az emberek abban, hogy a gazdasági intézmények szakértelemmel, hozzáértéssel végzik el a tőlük elvárt feladatokat. A kompetencia-bizalom dimenziójában minden intézmény iránt közepes vagy erős a társadalmi bizalom, kivéve a biztosítótársaságokat, amelyek a skálán inkább semleges eredményt értek el. A Magyar Nemzeti Bank számára viszont igen kedvező a kép, ugyanis mint korábban láttuk, az általános bizalom magasabb iránta, mint a nagy presztízsű nemzetközi intézmények esetében, de ezen túl a szakértelmében is nagyon erősen bízik a közvélemény a válság alatt.

A kompetencia-bizalomnak a morális bizalomhoz képest jóval magasabb szintje egyébként arra is utalhat, hogy a társadalom valamifajta vészhelyzet vagy kataklizma idején sokkal többet vár a gazdasági intézményektől a hozzáértésüket, a gazdasági racionalitásukat és a kompetenciájukat illetően, mint amennyire figyelembe veszi a jó szándékukat, a becsületességüket, a társadalom iránti

alázatukat és elkötelezettségüket.

8. táblázat

Gazdasági intézmények iránti morális és kompetencia-bizalom (átlagok százfokú skálán az érvényes választ adók körében, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon bízunk benne)

	morális bizalom	kompetencia-bizalom
Magyar Nemzeti Bank	49	64
Világbank	45	62
Nemzetközi Valutaalap, IMF	46	62
kereskedelmi bankok	36	55
biztosítótársaságok	33	50

A bankok iránti bizalom jellegzetességei

Végül vizsgáljuk meg a pénzügyi-gazdasági válságban egyes állami vezetőktől és a közvéleménytől is a gazdasági intézmények közül talán a legnagyobb figyelmet kapott bankokat és az irántuk való bizalom jellegzetességeit. Ahogy láttuk az előző fejezetben, a bankok iránt morális alapon bizalmatlan, a kompetencia alapján pedig bízunk bennük a társadalom a válság alatt. A bankok esetében pedig azért is nagyon lényeges kérdés a társadalmi bizalom, mert nemcsak magának az intézménynek a működéséhez lehet lényeges, hogy bízunk-e benne, mint ahogy más intézmények esetében is, hanem a bankok számára "munkaeszköz" is a bizalom, azaz tulajdonképpen abból élnek, hogy rövidebb vagy hosszabb távú bizonytalanságok leküzdésére biztosítani próbálják maguknak az emberek bizalmát. A bankrendszer Zucker koncepciója szerint a bizalom termelésének a dinamikus piacát próbálja létrehozni, ahol a szereplők igyekeznek bizalmat vásárolni és felhalmozni, illetve befektetni a bizalomba (Zucker 1986: 60).

A felmérés során arra próbáltam kísérletet tenni, hogy a gazdasági intézmények iránti bizalom összetevőinek feltárása és jellemzése mellett megpróbáljam valami módon elemeire bontani és így alaposabban megvizsgálni a bankok iránti bizalom tartalmát. Az adatok azt mutatják, hogy a bankokkal szembeni bizalmatlanság (a százfokú skálán 37 pontot ért el a bankok iránti általános bizalom) hátterében nemcsak az állhat, hogy a korábbi kutatások tanúsága szerint a magyar társadalomra régóta jellemzőek és az utóbbi időben megerősödni is látszanak a piac- és versenyellenes érzelmek és diszpozíció (Hann - Laki 1992, Angelusz - Tardos 1997, Csepeli - Örkény - Székelyi - Barna 2004, Bakonyi 2010a, 2010b). Hanem az is, hogy több bankvezető és banki alkalmazott politikai és korrupciógyanús botrányokba vagy más kétes ügyletekbe keveredett. A bankok iránti bizalmatlanság ugyanis a politikai kapcsolatok és a korrupció dimenziójában a legerősebb. A társadalmi-gazdasági bizalmat mérő százfokú skálán mindössze 26 pont az átlagérték e dimenzióban.

A másik irányból, a bizalom felől közelítve azt láthatjuk, hogy a társadalom lényegében egyetlen dimenzióban táplál bizalmat a bankok iránt, és ez a munkaadói-hatalmi szerepük: a százfokú skálán 54 pont. Munkaadóként tehát még a nagy leépítések, elbocsátások, a munkahelyek megszűnése és bankfiókok bezárása vagy legalább az erről szóló hírek közepette is erős bizalom övezi a bankokat a társadalom szemében, azaz többnyire megbízunk az emberek abban, hogy a bankok tisztességesen bánnak az alkalmazottaikkal.

A többi négy dimenzióban azonban már kisebb vagy nagyobb bizalmatlanságot fogalmaztak meg az emberek. Mint az előző fejezetben láthattuk, a bankok kompetenciájában önmagában megbízunk az emberek, arról azonban már nincsenek meggyőződve, hogy a pénzüket is ennek szellemében használják fel. Amikor a szakértelem dimenziójára közvetlenebbül, a bank és a lakosság közti interakcióban, az emberek pénzének okos befektetésére és felhasználására kérdeztünk rá, a népesség már inkább bizalmatlan volt a bankokkal szemben. A százfokú bizalmi skálán 43 pontot kaptak a bankok a szakértelem dimenziójában.

A szakértelemhez hasonlóan vélekedtek az emberek a bankok megbízhatóságáról az erkölcsi dimenzió tekintetében is. A népesség többnyire nem bízunk abban, hogy a bankok az emberek által rájuk bízott pénzt becsületesen fektetik be és használják fel, az ő érdekeiket szem előtt tartva. A

bankok iránti százfokú bizalmi skálán 42 pontos átlagértéket adott a társadalom az erkölcsi dimenzióban. Mindez arra utal, hogy a bankok hozzáértését ugyan sokra értékelik az emberek a válság alatt is, úgy érzik viszont, hogy számukra nem kedvezően bánnak a bankok ezzel a szakértelemmel és a rájuk bízott pénzzel.

Az eddigieknél sokkal bizalmatlanabb a közvélemény a bankokkal szemben abból a szempontból, hogy az általuk elért profitból visszaadnak-e valamennyit a közösségnek, támogatnak-e fontos társadalmi célokat vagy sem. A társadalmi felelősség dimenziójában ugyanis már csak 35 pont a bankok bizalmi indexe. A legkevésbé a politikai kapcsolatok és a korrupció dimenziójában tudtak a bankok megbízható képet kialakítani magukról: a bizalmi index átlaga mindössze 26 pont. Ez azt jelenti, hogy az emberek lényegében egyáltalán nem bíznak abban, hogy a bankok vezetői nem használják fel a politikai kapcsolataikat tisztességtelen előnszerzésre.

9. táblázat

A bankok iránti bizalom különböző aspektusai (átlagok százfokú skálán az érvényes választ adók körében, 0: egyáltalán nem, 100: nagyon bízik benne)

Munkaadói-hatalmi dimenzió	54
Szakértelem dimenziója	43
Erkölcsi dimenzió	42
Társadalmi felelősség dimenziója	35
Politikai kapcsolatok, korrupció dimenziója	26

ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy egyrészt bemutassam a demokratikus intézmények iránti társadalmi bizalom alakulását a pénzügyi-gazdasági válság idején, másrészt pedig arra, hogy feltárjam a gazdasági intézmények és a bankok iránti bizalom néhány összefüggését és e bizalom tartalmának néhány elemét.

A demokratikus intézményrendszer iránti általános bizalom nem csökkent drámaian a pénzügyi-gazdasági válság kezdetén, első fél évében, miközben a gazdasági mutatók és az általános közhangulat is a korábbinál jóval alacsonyabb szintre süllyedt. Az általános bizalom mégis közepes átlagértéket ért el. A különböző intézménytípusok közül leginkább a közéleti vitákból, konfliktusokból kimaradó intézményekben bíznak az emberek, mint az ÁNTSZ és az Alkotmánybíróság. A legnagyobb bizalmatlanságot a belpolitikai és gazdasági válság közepette a politikai intézmények iránt érezte a közvélemény. Közepesen, de bizalmatlanok az emberek a gazdasági intézményekkel, míg mérsékelten bizalmatlanok a társadalmi intézményekkel szemben. A gyengébb érdekérvényesítő, hátrányosabb helyzetű rétegek érdekeit is képviselni és védeni hivatott egyházak és szakszervezetek iránti általános bizalmatlanság komoly kritikaként is értelmezhető a pénzügyi-gazdasági válság idején. Az intézménytípusok közül a szabályok betartatásáról és a csalók megbüntetéséről gondoskodó kényszerítő intézményekben bíznak meg igazán az emberek. Ez egyrészt utal arra, hogy a magyar társadalomnak viszonylag erős a szabálytalanságot, korrupciót érzékelő percepciója, másrészt arra, hogy a társadalomban komoly igény van az erős, rendet csináló állami szerepre.

A gazdasági és racionális intézményelméleteknek megfelelően a bankok és a gazdasági intézmények iránti bizalom alapja az, hogy hatékonyan ellátják a feladatukat és a hozzáértésükben, a feladatuk ellátásához szükséges kompetenciájukban megbízik a társadalom. Az erkölcsi dimenzióban viszont ennél rosszabbul teljesítenek, mert a becsületességük és a jó szándékuk iránt már inkább bizalmatlanok az emberek. Ez Knight (1992) distinkciója szerint a kalkulus elméletet igazolja a kulturális elmélettel szemben, Dunn (1988) koncepciója alapján pedig a morális bizalom gyenge, a kompetencia-bizalom viszont erős a gazdasági intézmények iránt a pénzügyi-gazdasági válság idején.

Az adataink nem igazolták, hogy a társadalmi tőkével jobban ellátott társadalmi csoportok a többiekénél jobban bíznának az intézményekben. A több hitelfelvétel vagy a nagyobb hitelállomány nem járt együtt a magasabb "confidence"-típusú, a rendszer iránti bizalommal. Végül a belpolitikai

válság és a miniszterelnök-váltás közepette felvett adatokban a politikai intézményeket kivéve a többi intézménytípus iránt közepes vagy viszonylag magas bizalommal volt a közvélemény, míg a gazdasági intézmények iránt a kapitalista piacgazdaság és a szabad verseny működéséhez amúgy is nehezen vagy nem adaptálódó közvélemény bizalmatlan volt. Ugyancsak igazolódni látszik az a feltevés, hogy a gazdasági válság hatására megerősödött frusztráció és szorongás közepette erősödik a bankok és a gazdasági intézmények iránti bizalmatlanság.

Az intézmények és intézménytípusok iránti általános bizalom, a morális és kompetencia alapú bizalom sajátosságainak vizsgálata után a tanulmány negyedik nagyobb egységében arra tettem kísérletet, hogy feltárjam a bankok iránti bizalom tartalmát. Ehhez öt dimenziót különítettem el a kérdőívben, és az országosan reprezentatív felmérés válaszadóinak e dimenziók mentén kellett értékelniük a bankok megbízhatóságát. Az adatok azt mutatják, hogy a közvélemény leginkább a munkaadói-hatalmi dimenzióban bízik meg a bankokban, pontosabban ez az egyetlen dimenzió, amelyben megbízik bennük. A társadalom mérsékelten bizalmatlan a bankok iránt a szakértelem és az erkölcsi dimenzióban. Bizalmatlanok viszont az emberek a bankok iránt a társadalmi felelősség dimenziójában, és különösen bizalmatlanok iránta a politikai kapcsolatok és a korrupció dimenziójában.

Összességében a pénzügyi-gazdasági válság idején csökkent a gazdasági intézmények és a bankok iránti társadalmi bizalom. Pozitív eredmény ezen intézmények számára, hogy a morális dimenzióban ugyan bizalmatlanok irántuk az emberek, a kompetencia dimenziójában viszont bíznak bennük. A bankok mint intézmények számára különösen fontos a bizalom, hiszen a hosszú távú bizonytalansággal szemben védelmet nyújtó bizalmat igyekeznek összegyűjteni és kamatoztatni. A bankokkal kapcsolatban a magyar társadalom bízik a szakértelmükben, amiatt azonban már némileg bizalmatlan, hogy a bankok ezt a szakértelmet az emberek javára és erkölcsösen használják-e fel.

Jegyzet

[*] Szeretnék köszönetet mondani a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitikai Intézetének és a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézetnek a felmérésem elkészítéséhez nyújtott támogatásért, Lengyel Györgynek pedig az elemzéshez fűzött megjegyzéseire és javaslataira.

IRODALOM

- Almond, Gabriel A. - Verba, Sidney (1965): *The Civic Culture: Political Culture and Democracy in Five Nations*, Boston: Little, Brown & Company
- Alwin, Duane F. (1997): Feeling Thermometers Versus 7-Point Scales. Which Are Better?, *Sociological Methods & Research*, 1997/3.
- Angelusz Róbert - Tardos Róbert (1997): Az átalakulás és a közvélemény arcai, *Társadalmi Szemle*, 1997/3.
- Aronson, Eliot (1994): *A társas lény*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Arts, Wilhelmus A. - Hagenars, Jacques - Halman, Loek (szerk.) (2003): *The Cultural Diversity of European Unity. Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*, Leiden, Hollandia: Brill Academic Publisher
- Arts, Wilhelmus A. - Halman, Loek (szerk.) (2004): *European Values at the Turn of the Millennium*, Leiden, Hollandia: Brill Academic Publisher
- Bakonyi Eszter (2006): Az intézmények iránti bizalom Magyarországon, <http://www.median.hu/object.0FE03EBF-774C-4A7A-8D80-232BDF5414A2.ivy>
- Bakonyi Eszter (2007): A közvélemény szigorúbban büntetne, <http://www.median.hu/object.238a5a0a-b2e7-4e2e-9ff5-5819d1493fa0.ivy>
- Bakonyi Eszter (2008a): Hiteles aggodalmak. A pénzügyi válság egy hete a közvéleményben, *Népszabadság*, 2008. október 24.

- Bakonyi Eszter (2008b): Elhúzódik a recesszió? Medián-felmérés a pénzügyi válságról, *Népszabadság*, 2008. október 31.
- Bakonyi Eszter (2008c): A törvényeket betartatók a legelismertebbek. Az intézmények iránti bizalom 2007-ben, <http://www.median.hu/object.d2922db5-0ffc-4df9-ac64-27ce39a73767.ivy>
- Bakonyi Eszter (2010a): Szeretjük-e a versenyt? Vélemények a piacgazdaságról Magyarországon, *Külgazdaság*, 2010/1-2.
- Bakonyi Eszter (2010b): 'A közvélekedés a gazdasági versenyről a válság első évében. Háttér tanulmány', In: Laki Mihály - Voszka Éva (szerk.) (2010): *Kaleidoszkóp - Versenyhelyzet Magyarországon 2008-2009*, Budapest: Pénzügykutató Rt. - Palatinus
- Bakonyi Eszter - Hann Endre - Karácsony Gergely (2006): 'A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében', In: Sándor Péter - Vass László - Tolnai Ágnes (szerk.) (2006): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*, Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány
- Bakonyi Eszter - Hann Endre - Karácsony Gergely (2007): 'A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében', In: Sándor Péter - Vass László - Tolnai Ágnes (szerk.) (2007): *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról*, Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány
- Berger, Peter - Luckmann, Thomas (1967): *The Social Construction of Reality*, New York: Anchor Books
- Bierhoff, Hans W. - Klein, Renate (1995): 'A proszociális viselkedés'. In: Hewstone, Miles - Stroebe, Wolfgang - Codol, Jean-Paul - Stephenson, Geoffrey M. (szerk.) (1995): *Szociálpszichológia*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*, New York: Cambridge University Press
- Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*, Budapest: Gondolat
- Clark, Terry N. - Inglehart, Ronald (1998): 'The New Political Culture: Changing Dynamics of Support for the Welfare State and other Policies in Postindustrial Societies'. In: Clark, Terry N. - Hoffmann-Martinot, Vincent (szerk.) (1998): *The New Political Culture*, Boulder, Colorado és Oxford: Westview Press
- Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, 1988/94.
- Cook, Karen S. (2005): Networks, Norms, and Trust: The Social Psychology of Social Capital. 2004 Cooley Mead Award Address, *Social Psychology Quarterly*, 2005/1.
- Csepeli György - Örkény Antal - Székelyi Mária - Barna Ildikó (2004): Bizalom és gyanakvás. Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában, *Szociológiai Szemle*, 2004/1.
- Dahlgren, Peter (2006): 'Civic participation and practices: Beyond "deliberative democracy"'. In: Carpentier, Nico - Pruulmann-Vengerfeldt, Pille - Nordenstreng, Kaarle - Hartmann, Maren - Vihalemm, Peeter - Cammaerts, Bart (szerk.) (2006): *Researching media, democracy and participation. The intellectual work of the 2006 European media and communication doctoral summer school*, Tartu, Észtország: Tartu University Press
- Dunn, John (1988): 'Trust and Political Agency'. In: Gambetta, Diego (szerk.) (1988): *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Oxford, New York: Basil Blackwell
- Elster, Jon (2001): *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*, Budapest: Osiris Kiadó
- Európai Bizottság (2009): Monitoring the social impact of the crisis: public perceptions in the European Union. Analytical Report, http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_276_en.pdf
- Forgas, Joseph P. (1989): *A társas érintkezés pszichológiája*, Budapest: Gondolat
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: The Free Press

- Fülöp Márta (2008): A magyarok és a verseny. Agresszív eszközöket használunk, és kevésbé vagyunk szabálytartók (az interjút készítette: Rab László), *Népszabadság*, 2008. május 3.
- Gambetta, Diego (1988): 'Mafia: the Price of Distrust'. In: Gambetta, Diego (szerk.) (1988): *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Oxford, New York: Basil Blackwell
- Hall, Peter A. - Taylor, Rosemary C. R. (1996): Political Science and the Three New Institutionalisms, *Political Studies*, 1996/44.
- Halman, Loek - Luijckx, Ruud - Zundert, Marga van (szerk.) (2005): *Atlas of European Values*, Leiden, Hollandia: Brill Academic Publisher
- Hann Endre - Laki Mihály (1992): *A közvélemény a magángazdaság térnyeréséről*, Közgazdasági Szemle, 1992/2.
- Hardin, Russell (1996): Trustworthiness, *Ethics*, 1996/107.
- Hardin, Russell (2004): 'Distrust: Manifestations and Management'. In: Hardin, Russell (szerk.) (2004): *Distrust*, New York: Russell Sage Foundation
- Inglehart, Ronald (1977): *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Inglehart, Ronald - Basanez, Miguel - Moreno, Alejandro (1998): *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook. Political, Religious, Sexual and Economic Norms in 43 Societies: Findings from the 1990-1993 World Values Survey*, Ann Arbor: The University of Michigan Press
- Khodyakov, Dmitry (2007): Trust as a Process: A Three-Dimensional Approach, *Sociology*, 2007/41.
- Knight, Jack (1992): *Institutions and Social Conflict*, New York: Cambridge University Press
- Kopp Mária - Skrabski Árpád - Lőke János - Szedmák Sándor (1996): A magyar lelkiállapot az átalakuló magyar társadalomban, *Századvég*, 1996/2.
- Kornai János (2003): Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében, *Beszélő*, 2003/6.
- Kornai János - Rothstein, Bo - Rose-Ackerman, Susan (szerk.) (2005): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében. A társadalmi bizalom megteremtése a poszt szocialista átmenet időszakában*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Kotzian, Peter (2010): For Better, for Worse? Public Support for the Capitalist Model of the Economy, <http://ssrn.com/abstract=1534004>
- Levi, Margaret - Stroker, Laura (2000): Political Trust and Trustworthiness, *Annual Review of Political Science*, 2000/3.
- Luhmann, Niklas (1979): *Trust and Power*, Avon, Great Britain: Pitman Press
- Luhmann, Niklas (1988): 'Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives'. In: Gambetta, Diego (szerk.) (1988): *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Oxford, New York: Basil Blackwell
- Norris, Pippa (szerk.) (2005): *Critical Citizens. Global Support for Democratic Government*, New York: Oxford University Press
- Pete Péter (2009): Mekkora a válság? Súlyos, nem életveszélyes, *HVG*, 2009/14.
- Pew Research Center (2009): Two Decades after the Wall's Fall: End of Communism Cheered but not with more Reservations: <http://pewglobal.org/files/pdf/267.pdf>
- Putnam, Robert D. - Leonardi, Robert - Nanetti, Raffaella (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Szilágyi Vilmos (szerk.) (1980): *Együttérzés, önzetlenség, felelősség*, Budapest: Tankönyvkiadó
- Szobota Zoltán (2005): Merre tart a drogtörvény?, *Hetek*, 2005/32.
- Van még lejjebb?, *HVG*, 2009/12.
- Yamagishi, Toshio (1998): Trust and Social Intelligence. The Evolutionary Game of Mind and

Society, <http://lynx.let.hokudai.ac.jp/members/yamagishi/english.htm>

Yang, Kaifeng (2006): Trust and Citizen Involvement Decisions: Trust in Citizens, Trust in Institutions, and Propensity to Trust, *Administration & Society*, 2006/5.

Zucker, Lynne G. (1986): Production of Trust: Institutional Sources of Economic Structure, 1840-1920, *Research in Organizational Behavior*, 1986/8.

[A tartalomhoz >>](#)

Julesz Máté

KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS MÉDIADEMOKRÁCIA

A mai társadalmakban a média szerepe megkérdőjelezhetetlen az egészségre és a környezetre vonatkozó információk terjesztésében. A 2011. évi magyar Alaptörvény XXI. cikkelyének (1) bekezdése szerint mindenkinek joga van az egészséges környezethez. A környezetvédő média előmozdíthatja a környezeti igazságosságot, a környezeti nevelést, a környezetvédő gazdaság stb. ügyét. Mindezek szükségesek ahhoz, hogy olyan társadalmat teremtsünk, ahol az egészséges környezet objektív érték.

Társadalomtörténeti visszatekintés

A környezetvédelem és a televíziózás közel azonos időben jelent meg a társadalomtörténetben. Az 1960-as-70-es évektől fellendülő környezetvédelmi civil mozgalmak és az állami környezetvédelem jelentős támogatást kapott a televíziózástól. A környezetvédelem és a televíziózás egészen a mai napig kiegészíti-segíti egymást. Láng István professzor írja a Magyar Tudomány lapjain 2001-ben: "Rachel Carson (1907-1964) amerikai író 1962-ben publikálta a 'Néma tavasz' című könyvét [1], amelyben a természetben felhasznált kémiai anyagok káros biológiai hatására hívta fel a figyelmet. Nem tudományos művet írt, mégis igen színesen, sőt drámaian ábrázolta a peszticidek alkalmazásának nemkívánatos hatásait. A népszerű könyv kétségkívül hozzájárult a környezetvédelmi társadalmi mozgalmak kialakulásához." [2] Érdemes még kiemelni Carson *The Edge of the Sea* című regényét is. Carson mellett sokan ösztönözték a civil környezet- és természetvédelmet az USA-ban az idő tájt. Saul Bellow többek között ilyen, civil aktivista témájú és hatású irodalmi műveikért kapott irodalmi Nobel-díjat 1976-ban.

A televíziózás és a környezetvédelem párhuzamos, de sokszor össze is érő története megerősíti a szociális ökológia azon álláspontját, hogy a technikai és a természeti evolúció kihat a társadalomfejlődésre. A mai kor televíziós lehetőségei nélkül sem az állami, sem a civil környezetvédelem nem tudná eljuttatni üzenetét a célközönséghez.

A médiademokrácia a környezeti demokrácia eszköze. Médiademokrácia esetén beszélhetünk környezeti információ és a környezetvédelem terjesztésével kapcsolatos információ szabad áramlásáról. Az észak-amerikai típusú médiademokrácia kialakulása időben megelőzte a kelet-közép-európaiakat. A televíziózás kezdetei azonban időben nem csúsznak el ennyire egymástól. A Kádár-korszakbeli televíziós kultúra eltért az észak-amerikai típusú médiademokráciától, de ez nem jelenti, hogy a televíziózás és a rádiózás kultúrája ne fonódott volna össze a környezet- és természetvédelem társadalmi kultúrájával.

A Kádár-korszak környezetvédelmi politikája nyitott volt a nyugati zöldkultúra felé. Igaz, ez a rendszer létét nem veszélyeztethette. A Nixon-éra környezetvédelmi demokráciája óta Észak-Amerika és általában a politikai Nyugat is sokat változott. Magyarországon is kiteljesedett és transzatlanti jelleget öltött a civil és az állami környezetvédelem. A médiademokrácia létjogosultságát megkérdőjelezni szándékozó társadalmi csoportok a régi Nyugat és a nyugatosodott Kelet társadalmában egyaránt megtalálhatók. Anarchista, rasszista, szexista, xenofób, valamint számos más destruktív áramlat működik az Atlanti-óceán innenső és túlsó partján is. A többség azonban úgy véli, hogy szükség van médiademokráciára, és szükség van környezetvédő

demokráciára is. Mindehhez pedig demokratikusan szabályozott és ezen keretek között szabadon tevékenykedő médiarendszer és környezetvédelmi civil aktivitás kell. A bottom-up kezdeményezéseknek teret engedő médiademokrácia a civil környezetvédelem egyik alapvető eszköze.

Néha úgy tűnik, hogy a posztoszocialista egykori Kelet nem tud mit kezdeni a múlt század kilencvenes éveiben rászakadt demokráciával. Ezek múltó tünetek. A materializmusból kiábrándult nemzedékek a környezeti vallásosságban találják meg a respiritualizáció járható útját. A régi Nyugat és az ahhoz lassan felzárkózó egykori Kelet egyre kevésbé mutat eltérést:

- a környezetvédelem szabályozása és orientálása,
- valamint a médiademokrácia társadalmi diszkrepanciáktól mentes működtetése

hasonló tartalmi és formai keretek közt zajlik.

A hajdani Nyugat és a régi Kelet közti kulturális falak csak jóval az antikommunista politikai fordulat után kezdenek lebomlani. Akkor, amikor már nemcsak állami és társadalmi közeledésről beszélhetünk, de a gazdasági nehézségek is közelebb hozzák egymáshoz az egykori Vasfüggöny két oldalát. A természeti környezet védelmében a nagybetűs Rendszerváltás előtt is egyetértés volt, de a civilizációs környezet axiológiai átértékelése nélkül a környezetvédelem nem teljesebben ki. Erre pedig nagyjából két évtizedet kellett várni: egészen a 2010-es évekig.

Szociális ökológia és médiademokrácia

A szociális ökológia a társadalmi létezésben keresi a környezeti elemek káros vagy veszélyes használatának okait. A szociális ökológus tehát azt állítja, hogy a környezetünket érő hátrányos hatások, ha nem is egyedül és kizárólag, de a társadalom fejlődésének melléktermékei is. A szociális ökológia tudománya inter- és multidiszciplináris:

- multidiszciplinaritása abban rejlik, hogy jóformán nincs olyan diszciplína, melyet ne érintene.
- interdiszciplinaritása pedig azt fejezi ki, hogy a szociális ökológia által vizsgált kérdések többnyire egyidejűleg két vagy akár több tudományterület közt is határterületet képeznek.

A szociális ökológia a környezeti tudatra ébredt, a környezetvédelem iránt szenzibilis ember számára nyújt magyarázatot a környezethasználat közösségi szintű, a közösség működéséből fakadó anomáliáira. A Magyarországon az egészségpszichológiában kevésbé ismert fogalom tudományos alkalmazása fontos és elkerülhetetlen. Az egészségpszichológia és a környezetszociológia kapcsolódási pontjai számosak és változatosak. Az egészséges környezethez fűződő alkotmányos alapjog az egészség és a környezet állapota közti egyértelmű és közvetlen kapcsolatra mutat rá.

A környezeti értékek objektív értékek, melyek a társadalmi működés alapfeltételei. Az egészség szintén objektív érték, mely nélkül nem képzelhető el a közösségi létezés. A környezeti értékek között találunk olyan értékeket, melyek axiológiailag szubjektív értéknek is definiálhatók, de az egészségnek is vannak axiológiailag szubjektív oldalai. Ilyen szubjektív környezeti érték lehet például az épített környezetnek zöld felületekkel az ember számára az egészséges környezethez szükségeset meghaladó százalékban történő lefedése. Ez pedig egyúttal a helyben lakók egészségének szubjektív értéke is. Az épített környezetnek az objektív szintet, tehát a létezéshez kellő alapvető követelményi szintet meghaladó kizöldítése történhet például közparkokkal, lombos fákkal, környezetvédelemre nevelő játszóterekkel való felértékelés útján. Az épített környezet színvonalának javítása direkt vagy indirekt jelleggel, de hozzájárul az egészség szociális szintű védelméhez. Az egészség keletkezése nem kizárólag az épített környezet vagy általában az épített és a természetes környezet függvénye. Egészséges emberi létezés izoláltan is elképzelhető, de egészségünk helyzete a földi hétköznapokban környezetünk állapotának változásával van egyenes arányban. Társadalmunk és a globális közösség nem metszheti ki magát az ökológia egészéből. A társas, tehát szociális működés kihat az ökológiai helyzet romlására vagy éppen javulására. Ezért kell, hogy az egészségpszichológia alapfogalma legyen a szociális ökológia, melyet mind alaposabban vizsgálnak, elemeznek, s melynek szociológiai, közgazdasági és jogtudományi alkalmazása választ adhat az egészséges létezés ma még megfejtetlen kérdéseire is.

Hatályos egészségügyi törvényünk, az 1997. évi CLIV. törvény 36. §-a [3] a népegészségügy alapvető feladatai közt határozza meg, hogy:

- fel kell tárnai az emberi szervezet és a környezet kölcsönhatásait, az egészségkárosító tényezőket;
- rendszeresen felül kell vizsgálni az egészségügyi határértékeket;
- el kell végezni az egészségkárosító kockázatok becslését;
- csökkenteni kell a környezeti hatásokkal összefüggő egészségkárosodásokat és megbetegedéseket;
- rendszeresen ellenőrizni kell a környezet emberi szervezettel kapcsolatba kerülő tényezőinek állapotát, valamint az épített környezet és a munkakörülmények közegészségügyi megfelelőségét.

Egészségügyi törvényünk a szakmai, a kormányzati és a civil szervezetek együttműködésére épít. A 35. § (1) bekezdésében [4] az Országgyűlés ennek a triplex kommunikációnak és kooperációnak a követelményét törvényi szintre emeli.

Az Egyesült Államokban (USA) 1974-ben alapították az *Institute for Social Ecology* intézetet. Az alapító Murray Bookchin és Daniel Chodorkoff volt. [5] Az intézet és a Prescott College együttműködéseként mesterfokozatot (MA) lehet szerezni szociális ökológiából. A megszerezhető fokozat pontos elnevezése: *MA in Environmental Studies or Humanities with Social Ecology Concentration*. Olyan területekkel foglalkoznak, mint az állampolgárok ökológiai aktivizmusa, a lakosság szociális aktivizmusa, az organikus mezőgazdaság, a környezetvédelmi politika, a globalizáció és a társadalmi igazságosság, az ökofeminizmus és más ökoizmusok, természettudományos és technikai ismeretek, közösségszervezés, környezeti nevelés és környezeti oktatás, környezeti igazságosság és népegészségügy, médiademokrácia és gazdasági relokalizáció. [6]

Az említett fogalmak közül nem egy ma Magyarországon talán még kevésbé ismert, mint a szociális ökológia konceptusa. A szociális ökológus szempontjából nézve akkor nincs zöld médiademokrácia, tehát az írott és az elektronikus sajtó akkor nem elég demokratikus, ha mindössze a mögötte álló szűk gazdasági érdekcsoportok szubjektív értékszemerletét szolgálja ki, ahelyett, hogy az objektív környezeti értékek védelmében pártatlanul és szubjektív érdekektől mentesen lépne fel.

A gazdasági relokalizáció célja az, hogy lehetőség szerint helyben állítsuk elő, amit helyben fogyasztunk el. Miként a médiademokrácia is lehet mindig zölddebb és zölddebb, úgy a gazdasági relokalizáció is lehet egyre teljesebb. Természetesen ökoanarchizmushoz vezetne az országok közti kereskedelem megszüntetése, és a szociális ökológiának sem szabad feladatul tűzni, hogy felszámolja az ember közösségi létezését. Az egészséges környezethez fűződő alapjogot az egészségpszociológia és a szociális ökológia tágíthatja-bővítheti, de a jog társadalmi bővítése csak fokozatos lehet.

A környezeti igazságosság általában a többséget alkotó polgárok és a jobbára kevesebben lévő nemzetiségek vagy más minoritások viszonyrendszerén alapul. A többség nem zsákmányolhatja ki a minoritás természeti értékeit. Ha mégis megteszi, azzal környezeti igazságtalanságot (*environmental injustice*) követ el. A környezeti igazságtalanság egyenes következménye az érintett társadalmi csoport egészségromlása:

- ez bekövetkezhet rövid távon belül,
- de jelentkezhet fokozatosan vagy hosszabb idő után.

Környezeti igazságtalanságra sajnos ma is számos országban találunk példát. A borsodi romákat érő környezeti igazságtalanság egészségügyi helyzetük romlásában is megnyilvánul. A borsodi romák helyzete egy példa a romákat általában Kelet-Közép-Európa egyes országaiban, ezen országok romák által sűrűbben lakott területein érő környezeti igazságtalanságra. Az *environmental injustice* Észak-Amerikában jobbára az afroamerikai lakossággal összefüggésben szokott felmerülni. Környezeti igazságtalanságról Kelet-Közép-Európában többnyire a roma lakosság esetében lehet beszélni. Igaz, akadnak más, minoritásban élő nemzetiségeket érő hasonló hátrányok is. A romák épített és természeti környezetének rohamos pusztulása már a nem hivatalos statisztikai adatgyűjtésen alapuló szociológiai vizsgálatokban is sorra megjelenik. A romák egészségügyi helyzetének romlása, a körükben gyakrabban jelentkező daganatos, tüdőköros stb. megbetegedések szintén kiolvashatók a nem hivatalos adatokkal dolgozó szociológiai munkákból.

A környezeti igazságosság felfogható a társadalmi igazságosság speciális aleseteként. Társadalmi igazságosságról akkor beszélhetünk, ha a kommutatív igazságosság mellett az elosztó igazságosság szintén maradéktalanul érvényre jut. Tehát, ha a társadalom szegényebb és tehetősebb tagjai közt működik a szolidaritás, és minden egyén igazságosnak tartja önnön helyzetét a közösségen belül. Amennyiben a társadalmi igazságosság megfelelő szintet ér el, a környezeti igazságosság is megvalósul. A környezeti igazságosság azonban nem jelent automatikusan társadalmi igazságosságot is.

A médiademokrácia környezetvédelmi oldala mind elméleti, mind gyakorlati szinten még kidolgozásra vár. A környezetvédelem és a média egymással párhuzamosan, de sokszor egymással összefonódva is hat. A következő mátrix az egészségvédelem, a társadalmi létezés, a nevelés, az oktatás, a gazdasági relokalizáció és a társadalmi igazságosság kapcsán vizsgálja a környezetvédelmet és a médiát.

1. ábra
Egészség, környezetvédelem, média

	környezetvédelem	média
egészség	az egészséges környezethez fűződő alapjog (Alaptörvény XXI. cikk (1) bek.)	az egészséges életmódot, a környezet- és természetvédelmet elősegítő ismeretek terjesztése (a 2010: CLXXXV. tv. 83. § (1) bek. j) pontja szerint a közszolgálati médiaszolgáltatás célja)
társadalom	szociális ökológia	médiademokrácia
nevelés	környezeti nevelés (1995: LIII. tv. 54. §)	kiskorúak ismereteit gazdagító műsorszámok (2010: CLXXXV. tv. 83. § (1) bek. h) pont)
edukáció	környezeti oktatás (1995: LIII. tv. 54. §)	oktatási feladatok (a 2010: CLXXXV. tv. 83. § (1) bek. i) pontja szerint a közszolgálati médiaszolgáltatás célja)
gazdasági relokalizáció	például permakultúra (permanens agrikultúra), ökofalvak útján	a helyi média szerepe
társadalmi igazságosság	környezeti igazságosság (<i>environmental justice</i>)	a média közvetítő és társadalomformáló szerepe

A mátrixból kiolvasható, hogy a környezetvédelem és a média összefüggésrendszere az egészséges környezet védelmét mindig kiemeli a többi fontos szempont közül. A média - mint régi-új közvetítő közeg - a környezetvédelem eszköze. Éppen ezért a jogalkotás során is figyelni kell arra, hogy ezen eszköz használata ne válhasson kontraproduktív. Tehát a médiademokrácia csak környezetvédő társadalmat szolgálhat. A média funkciója az egészséges környezet oltalmazása során alapvető. A mai fejlett társadalmakban a televízió, de legalábbis a rádió és az Internet, valamint a nyomtatott sajtó a demokrácia elsődleges működtetői:

- a lakosság azt gondolja, amit a média hangoztat;
- a lakosság azt teszi, amire a média hatása indítja;
- a média környezetvédővé formálhat egy társadalmat;
- de a média hatására a lakosság el is fordulhat a környezetvédelemtől.

A médiademokrácia nemcsak az egészségpszichológiai aspektusból fontos információk célba juttatásáért felelős, de az egészségpszichológiai szempontokkal több helyen érintkező szociális ökológia kérdéseire is választ adhat. A környezet és az egészség korrelációja nagyban befolyásolja a népegészségügy helyes működését. A kiegyensúlyozott, az adott helyen és adott időben elvárható társadalom-környezet kölcsönhatás kijelöli az egészséges környezethez fűződő jog temporálisan és lokálisan elfogadható szintjét. Ez részben a közigazgatási határértékek alapján, részben a kevésbé pontosan mérhető szociális folyamatok vizsgálatával mérhető.

A társadalom-környezet kölcsönhatásnak az adott helyen és adott időben elvárható minőségét a társadalom tagjaitól személy szerint, szubjektíven elvárható környezeti szenzibilitás össztársadalmi

szinten kapott átlaga adja. Ezt az átlagot első lépésben a szociális ökológiának és az egészségszociológiának kell kiszámolnia. Ezt követően érdemes a jogrendbe foglalni a környezetvédő magatartás mindenkitől, valamint az egyes emberektől elvárt szabályait. Az olyan normákat, melyek további gyakorlati vizsgálatoktól, elemzésektől függően még változhatnak, a *soft law*-jellegű szabályozók, illetve a könnyebben és gyorsabban változtatható jognormák (pl. közjogi szervezetszabályozó eszközök, esetleg szakminiszteri rendeletek) keretei közt érdemes meghatározni.

A zöld médiademokrácia hitelessége

Palánkai Tibor professzor fontos és érdekes szempontra hívja fel figyelmünket a Magyar Tudomány lapjain 2007-ben: "A mai kor technikai forradalmaiból az energiaszektor egyelőre kimaradni látszik. (...) Az információs forradalomhoz kétségtelenül az elektromos energia képezi az átkötést, de mint másodlagos energia termelése a hagyományos fűtőanyagokra épül. Az elektronikai forradalom egyelőre nem váltotta ki új energiaforrások bevonását, sőt gyakorlatilag további évtizedekre konzerválni látszik a szénhidrogének szerepét az energiafogyasztásban." [7]

A médiademokrácia és a környezetvédelem kérdésköre egy komplex környezetvédelmi felelősségi rendszer alkatrésze. Nem tekinthetünk el attól, hogy a megújuló energiaforrásokat a környezetvédő politika a fosszilis energiaforrások elé helyezi. Az atomenergia azonban nem tartozik a megújuló energiaforrások kategóriájába. A médiademokrácia a környezetvédelem átvívó közege, de addig nem válhat a környezetvédelem hiteles közvetítőjévé, amíg nem áll át maximális mértékben a megújuló energiaforrások hasznosítására.

Elvi ellentmondásnál többről van szó. Környezeti demokrácia csak akkor létezhet, ha képes kiküszöbölni az antidemokratikus tényezőket. Demokrácia egy fosszilis energián alapuló társadalomban is létrejöhet, de ez a demokrácia nem a környezetvédelmet helyezi előtérbe. Amíg olyan alapvető önellentmondásokkal kell küzdenünk, mint hogy a média technikai működése fosszilis energia nélkül elképzelhetetlen, addig a médiademokrácia csak teoretikus szinten lehet zöld.

A mai kor embere kiábrándult az izmusokból és teóriákból. Csak annak a környezetvédelemnek van hitele a szemében, ami tisztán zöld alapokra épül. Nemcsak elvi, de infrastrukturális szinten is. A környezetvédő civilek hatvanas-hetvenes évekbeli sikerei éppen abban rejlettek, hogy kéréseiket voltak a céljaik dolgában. Eszközeiket tisztán környezetvédő alapon választották meg, és céljaik eléréséhez nem használtak elvtelen metódusokat. A mai kor médiademokráciája kincs egy olyan ország lakóinak szemében, akik a 21. században is az egyetlen, állami tévét nézhetik. A fejlett médiademokráciával rendelkező államokban azonban kritikussá válik a lakosság, ha nem környezetbarát technika közvetíti a környezet- és természetvédelem ügyét. A környezetvédelmi politizálás lehet jobboldali és lehet baloldali is, de a politikai nézetek diverzitása ma már kevés a hitelességhez.

Médiademokrácia kettőnél több résztvevővel

A magyarországi médiarendszer a szocialista/demokrata értékduál mentén épül fel. A magyarországi médiarendszer valójában a liberális/konzervatív értékeltős nemzetközi dimenziókban beágyazódott értékelméletéhez közelít. Megvannak a nemzeti vonások, miként más demokráciákban is.

A szocialista és a demokrata, tehát - másként kifejezve - a baloldali és a jobboldali szavazók és családi környezetük pártpreferenciája többnyire két országgyűlési választás közt félidőben szokott megváltozni. Hogy ez vezet-e később új kormányzópart legitimálásához, az már nagyobb részt választáspolitikai kérdés.

A kisebb pártok természetesen a médiademokrácia holtterébe kerülnek. A demokrácia, azaz a nép uralma nehezen tűr meg olyan divergáló nézeteket, melyek nem konfrontálódnak egyenesen a bal- vagy a jobboldallal. Éppen ezért valódi médiademokrácia csak akkor forog fenn, ha a társadalomra veszélytelen, de a lakosság által kisebb számban követett pártok nézetei is elhangozhatnak a médiában. Míg a szélsőjobb és a szélsőbal extrémista környezetvédő elgondolásai jobbra a populista blöff szintjén mozognak, addig zöldpártok esetleg megfogalmazhatnak a bal- és a jobboldal álláspontjától eltérő megoldásokat. A médiademokrácia, ha szűk körben is, de helyet ad a zöldpárti elképzeléseknek. Ennek tangibilis környezetvédelmi haszna persze csak akkor van, ha az

aktuális kormányzó jobb vagy bal elfogadja és beépíti programjába. Ekkor is még csak a környezetvédelem jogi kifejeződésével van dolgunk. A zöldjogi megfogalmazás nem feltétlenül jár együtt zöldjogkövető állampolgári magatartással. Az állampolgárok - és általában a lakosság - nagyobb valószínűséggel lesz zöldjogkövető, ha a médiában szereplő környezetpolitikai, környezettudományi és környezetjogi szakemberek már a jogi szabályozás elfogadása előtt, *de lege ferenda* kellő meggyőző erővel tudnak érvelni a zöldjog szocioökonómiai haszna mellett.

A zöld médiademokrácia ontológiai alapfeltételei

A médiademokrácia a társas létezés azon állapotát jellemzi, amelyben a demokrácia objektív kritériumai a médiarendszer teljes struktúrájában megvalósulnak. A demokrácia objektív kritériumai azok a kritériumok, melyek nélkül sem képviselői, sem részvételi, sem közvetlen, sem pedig deliberatív demokrácia nem létezhet. Ezen követelményeknek a televíziózás, a rádiózás, az Internet-használat és minden más egyoldalú vagy interaktív telekommunikációs létezés folyamán meg kell valósulniuk. A zöld médiademokrácia ontológiai alapfeltételei:

- a politikai, jogi, szociológiai, természettudományos, művészeti stb. vélemények közvetítése,
- továbbá az eltérő vélemények disztingvált és kulturált ütköztetése,
- speciálisan az adás vételkörzetében élők környezetvédelmi művelése, tájékoztatása,
- valamint a kiskorú nézők környezettudatosságra nevelése-oktatása,
- a környezetvédelem számára kellő műsoridő-mennyiség és frekvenciált napszakok biztosítása,
- elsősorban a társas-közösségi környezetvédelmi aktivitás szervezésének elősegítése,
- másodsorban az adott helyen és időben az individuális környezethasználat előmozdítása,
- a környezeti jogszabályok és közjogi szervezetszabályozó eszközök tartalmának rövid és lehetőleg képes összefoglalása,
- a környezetjogi és a természettudományos nyelvezet közérthetővé tétele,
- az ember és környezete közti érzelmi és értelmi kapcsolat megerősítése.

Záró gondolatok

A környezetvédelem és a médiademokrácia interdiszciplináris területe a 20. század terméke. A mai értelemben vett média és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerinti demokrácia a második világháborút követő évek-évtizedek során jött létre. Fejlődése a mai napig tart.

A zöld médiademokrácia eszköztára folyamatosan bővül. Lehetőségei tágulnak. A technikai fejlődés aládolgozik a média szociális értelmű fejlődésének. A környezetvédelem tárgyi hatálya a természeti erőforrások csökkenésével bővül, és mind újabb védendő-szabályozandó területek kerülnek a környezetvédelmi jogba.

A média demokratikus működésével minden időben érdemes foglalkozni, érdemes azt elemezni. A környezet állapotának minőségét a mindennapi állami-önkormányzati működésnek és a civil kontrollnak konstans ellenőrzés alatt kell tartania. A környezetvédelem és a médiademokrácia kapcsolatáról a tudományos igényű tanulmányok, munkák a jövőben is rendszeresen be kell, hogy számoljanak, és építő jellegű gondolatokkal kell, hogy gazdagítsák a zöld médiademokrácia elméletét, valamint annak gyakorlatát.

Jegyzetek

[1] Carson, Rachel: *Néma tavasz*. Katalizátor Iroda, Budapest, 1994, p. 261.

[2] Láng István: Lesz-e új a Nap alatt a környezetvédelemben? *Magyar Tudomány*, 2001, 48. (108.)

évf. 12. szám, p. 1415.

[3] Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 36. §-a.

[4] Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 35. §-ának (1) bekezdése.

[5] <http://www.social-ecology.org/>

[6] <http://www.social-ecology.org/learn/ma-program-in-social-ecology/>

[7] Palánkai Tibor: A globális átalakulás kihívásai - Elkerülhetők-e a kataklizmák? *Magyar Tudomány*, 2007, 167. évf. 2. szám, pp. 204-225.

[A tartalomhoz >>](#)

Vicsek Lilla

VESZÉLYFORRÁS VAGY A TUDOMÁNYOS HALADÁS RÉSZÉ?

A génmódosított növények képe a sajtóban

Az Európai Bizottság álláspontja szerint fontos a természettudományos kutatások és technológiák társadalmi dimenzióinak vizsgálata. A nyugat-európai országokhoz képest ugyanakkor Magyarországon a természettudományok és technológiai alkalmazásaiak társadalomtudományi szempontú vizsgálata sokkal kevésbé van jelen. Cikkünk a hírközlési keretek (framing) perspektíváját alkalmazva mutatja be, miként jelent meg a génmódosított növények és élelmiszerek kérdése a 2007. május 1. és 2009. október 31-i időszakban a legolvasottabb magyar bulvár és politikai napilapokban. Az elemzés során egyrészt kvantitatív tartalomelemzést, másrészt kvalitatív adatelemzést hajtottunk végre. Eredményeink azt mutatják, hogy a nyugati országoktól eltérően az elemzett lapokban a téma nagyon háttérbe szorult, különösen a bulvársajtóban. Elemzésünkben két jól elhatárolható hírközlési keretet (frame) különböztettünk meg: a domináns ANTI-GMO (Veszélyforrás) hírközlési keretet, valamint a ritkábban előforduló PRO-GMO (Tudományos haladás és előnyök) keretet. Bár számos tekintetben eredményeink hasonlóak a nyugati országokban végzett médiaelemzések eredményeihez, több eltérés is megállapítható a magyar és a nyugati országok sajtóképe között. Egyik meghatározó különbség, hogy a magyar lapokban sokkal hangsúlyosabban jelentkeztek a technológia ellen felhozott gazdasági érvek.

Kulcsszavak: génmódosított növények, génmódosított élelmiszerek, biotechnológia, médiakép, hírközlési keretek (frames)

BEVEZETÉS

'Génpiszkált vagy génnemesített?'- ez volt a címe a tudományos gondolkodás népszerűsítését célul kitűző Szkeptikus Társaság egyik közelmúltbeli rendezvényének. A találkozó elnevezése a génmódosított növények támogatói és ellenzői között fennálló ellentétekre utal. Ez az ellentét a magyar tudományos életben is jelen van [1].

A génmódosítás egyik meghatározó támogatója Dudits Dénes, növénygenetikus, akadémikus. Dudits Dénes a Barabás Zoltán Biotechnológiai Egyesület elnöke. Az egyesület a genetikailag módosított növények termelésére vonatkozó szabályozás enyhítése mellett áll ki. A szervezet tagjai között találhatunk kutatócsoportokat, valamint biotechnológiai eljárásokat felhasználó cégeket is, mint például a Monsanto és a Syngenta (Dudits, 2009). A génmódosítás iránt óvatosabb álláspontot képviselő tudósok táborának egyik fő alakja Darvas Béla. Létrehozta a GMO-kerekasztalt, melynek résztvevői között egyaránt vannak szakértők és aktivisták. A szervezetet a génmódosítást pártolók elfogultnak, a génmódosítás ellenzőjének tartják. A Kerekasztal munkássága 2006-ban hozzájárult a géntechnológiát szabályozó törvény megváltoztatásához (Darvas, 2008). Mind Dudits, mind Darvas számos médiumban kifejtette már álláspontját.

A parlamenti pártok együttesen léptek fel a genetikailag módosított MON810 kukorica

magyarországi termesztése ellen. Kutatásunk időpontjában (valamint a mai napig is) Magyarországon tilos volt kereskedelmi forgalomba hozatal céljából génmódosított növények termesztése. Bár az Európai Unióban engedélyezték a MON810 kukorica termesztését, Magyarország védőzáradéki tiltásra hivatkozva eltért a szabályozástól. Az Európai Bizottság több alkalommal sikertelenül indítványozta a magyarországi moratórium feloldását [2]. A génmódosított növények témakörét érintő magyar civil szervezetek jelentős része szintén a termesztés ellen foglalt állást, emellett 2005-ös és 2010-es reprezentatív mintán végzett felmérések azt mutatják, hogy a magyar közvélemény sem támogatja a génmódosított növények termesztését (Gaskell et al., 2005, 2010).

Feltáró kutatásunk célja annak feltérképezése, hogy a génmódosítás kérdése mennyire hangsúlyos témája a magyar sajtónak, valamint annak vizsgálata milyen hírközlési kereteket alkalmaz a téma kapcsán. Az elemzés a 2007. május 1. és a 2009. október 31-e közötti időszakban a két legolvasottabb politikai napilap, valamint a két legnépszerűbb bulvárlap cikkeire terjedt ki.

Egyik indok, amely miatt a génmódosítás témakörére esett választásunk az, hogy egy olyan technológiáról van szó, amelyet a termesztésben a világ számos területén alkalmaznak és ezeknek a területeknek a kiterjedtsége egyre növekszik. A technológia körül számos országban nagy viták zajlanak: a támogatók az előnyöket hangoztatják, miközben az ellenzők a technológiához kapcsolódó kockázatokra fektetik a hangsúlyt (Shineha & Kato, 2009; Amin-Ahmad- Jahi- Nor- Osman-Mahadi, 2011). A magyar fogyasztók is találkoznak étkezésük során a technológiával, ugyanis az országban kapható hústermékek közül számos termék olyan állatok húsából származik, amelyeket génmódosított takarmánnyal tápláltak.

A médiaelemzés relevanciáját indokolja, hogy a lakosság nagy részének a génmódosított növények kérdésében a média potenciálisan a legfőbb információforrás. Egyes más országoktól eltérően hazánkban nem volt génmódosított ételmisszer ellenes kampány a boltokban, és az állampolgárok lényegében nem találkoznak az ételmiszereken a génmódosított tartalomra vonatkozó címkékkel. Mióta azokat a termékeket címkézni kell, amelyek GM tartalma meghaladja a 0.9 százalékot, azóta az ebbe a kategóriába tartozó termékek egyszerűen eltűntek a polcokról. (A fentebb említett hústermékeket, amelyeknél a hús olyan állattól származik, amelyet génmódosított takarmánnyal tápláltak, nem kell címkével ellátni).

A média tehát a lakosság nézeteire vonatkozóan az egyik fontos befolyásoló tényező lehet (erről bővebben a szakirodalmi háttérrel tárgyaló alfejezetben írunk majd). Miért releváns a lakosság véleménye? A természettudományok és a különféle technológiák társadalmi aspektusaival foglalkozó nemzetközi szakemberek és szakpolitikusok egy része immár egy ideje hangsúlyozza, hogy lényeges a lakosság bevonása is a tudomány kérdéskörébe. Fontos felkelteni a tudomány iránti fogékonyságukat és növelni az informáltságukat, hogy "tudományos állampolgárokká" váljanak (Király 2007). Az Európai Unió belül is ezek a kérdések hangsúlyosan jelentkezik a tudomány és technológia területével kapcsolatban. Az Európai Bizottság kiemeli, hogy fontos a lakosság perspektíváját figyelembe venni már a kutatópolitika kialakításakor is (EC 2009).

A lakosság véleménye ráadásul gyakori hivatkozási alap a technológiát támadók és pártolók körében egyaránt: az ellenzők érvként hozzák fel a technológia ellen, hogy a lakosság sem támogatja. A technológiát pártolók viszont egyfelől arra hivatkoznak, hogy a laikusok keveset tudnak a technológiáról, másfelől úgy gondolják a lakosság véleménye a politikai döntéshozatalt is befolyásolja. Úgy vélik, egyes politikusok azért állnak ki a génmódosított növények ellen, hogy népszerűek legyenek a lakosság körében.

Génmódosított növények médiaképével foglalkozó elemzéseket számos országban készítettek már kutatók, azonban a publikációk leggyakrabban a nagy-britanniai, valamint az Egyesült Államokból szerzett adatokat értékelték (Augoustinos, Crabb, & Shepherd, 2010; Bauer, 2005; Bauer, Kohring, Allansdottir, & Gutteling, 2001; Cook, Robbins, & Pieri, 2006; Hughes, 2005, 2007; Hughes, Kitzinger, & Murdock, 2008; Kohring & Matthes, 2002; Maesele & Schuurman, 2008; Marks, Kalaitzandonakes, Wilkins, & Zakharova, 2007; Navarro, Panopio, Malayang, & Amano, 2011; Nisbet & Huges, 2006; Parales-Quenza, 2004; Priest & Eyck, 2003; Shineha- Hibino- Kato, 2008; Shiena-Kato, 2009; Vilella-Vila & Costa-Font, 2008).

Magyarországon a biotechnológiák társadalmi vetületéhez kapcsolódó kérdéseket eddig kevés kutatás vizsgált [3].

A korábbi külföldi vizsgálatok elsősorban a politikai lapokban megjelenő cikkeket vizsgálták. Mi

azonban fontosnak tartottuk az elemzésbe a bulvárlapok cikkeinek bevonását is, hiszen a bulvár médiumokban megjelenő írások széleskörű közönséget érnek el, egy másik szegmensét a lakosságnak, mint a politikai napilapok (Gfk - Szonda Ipsos 2007). A korábbi külföldi kutatások közül, amelyek a "framing" perspektívát alkalmazták, elsősorban a médiakép kvantitatív elemzését végezték el, ahelyett hogy egy átfogó, gazdag és árnyalt képet festettek volna a hírközlési keretekről (Bauer, 2005; Bauer et al., 2001; Kohring & Matthes, 2002; Marks et al., 2007; Nisbet & Huges, 2006; Parales-Quenza, 2004; Priest & Eyck, 2003). Kutatásunk során, a kvantitatív vizsgálat mellett a hírközlési keretek kvalitatív elemzését is elvégeztük.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

Hírközlési keretek

Nap, mint nap történnek a világban olyan események, amelyek kapcsolatba hozhatóak a génmódosított növények kérdéskörével, ezek közül egyesek megjelennek a médiában, míg a többről nem jelenik meg tudósítás. Ugyanazt az esemény többféle értelmezési keretben is felbukkanhat. A nyilvánosság előtt, valamint a háttérben tevékenykedő médiaszereplők próbálják elérni, hogy a témáról való tájékoztatás során az általuk preferált hírközlési keret (frame) domináljon (Kitzinger, 2009).

A hírközlési keretek "a hírek alapvető jellegzetességei" (Tuchman, 1978, p. 193). A hírközlési keretekre vonatkozóan számos meghatározás létezik a szakirodalomban (Entman, 1993; Gamson, 1992; Gitlin, 2003; Iyengar, 1991; Kitzinger, 2007; Scheufele, 1999). Közös jellemzője számos definíciónak, hogy a hírközlési kereteket az "információk koherens csomagjai"-ként fogják fel (Schuck & de Vreese, 2006, p. 6). Több szerző hangsúlyozza, hogy nem szükséges a keret minden jellemzőjének az egyidejű megjelenése, ahhoz, hogy a keret felismerhetővé váljon. Az újságírók, amikor keretbe helyeznek egy történetet, bizonyos módon kategorizálják is az eseményt: egyes jellemzőit hangsúlyozva, másokat elrejtve mutatják be. A keretbe helyezés során a téma egyes "releváns" tényezőit hangsúlyozzák, valamint az általuk megfelelőnek vélt kontextusba helyezik. Olyan módon "mesélik" el a történetet, hogy ezzel előtérbe helyezik az esemény természetéről kialakított egyes vélekedéseket (Kitzinger, 2007).

Tanulmányunkban kétpólusú értékkelő hírközlési kereteket elemzünk. Az értékkelő keretek "az egyes politikai kérdéseket vagy helyzeteket pozitív vagy negatív színben tüntetik fel" (Schuck & de Vreese, 2006, p. 6). Kitzinger (2007) például az embrionális őssejtkutatások hírközlési keretelemzése során megkülönböztetett egy az embrionális őssejtkutatásokat támogató keretet, valamint egy a kutatásokat ellenző keretet, amely szerint az embrió az élet hordozója és ennek alapján védeni kell.

Egyes kutatók "téma-független" hírközlési kereteket elemeznek framing kutatásaik során. Ezeket a kereteket úgy alkották meg, hogy egyszerre több kérdés elemzésére is alkalmasak. Ugyanakkor számos kutatás téma-specifikus hírközlési keretek elemzését végzi el. Téma-specifikus hírközlési keretekre példa a fenti embrionális őssejtkutatásos eset is. Előnyük azoknak a kereteknek, amelyek csak egyes témákra alkalmazhatóak, hogy "magas szinten specializáltak és precízek", hátrányuk ugyanakkor, hogy "kevésbé általánosíthatóak" (Dahinden, 2002, p. 191). Kutatási eredményeink értelmezése során ezeket a szempontokat érdemes tehát figyelembe venni.

A hírközlési keretek befolyásolhatják azt, ahogyan a közönség az egyes témákat megkonstruálja (Schuck & de Vreese, 2006). Nem szabad elfeledkezni ugyanakkor arról, hogy egyes esetekben a média hatása akár várakozásainkkal ellentétes is lehet, a közönség a médiaüzenettel ellentétes olvasatokat is kialakíthat (Hall, 1980; Kitzinger, 2002). A tudomány és technológia kérdésköre speciális abból a szempontból, hogy "a tudományos kérdések kapcsán a mindennapokban sok embernek nincs más forrása a szakértői információknak vagy értelmezésnek" (Crawley, 2007, p. 341; Priest & Eyck, 2003), mint a média.

Ugyanakkor az, hogy sokak számára a média jelenti a legfőbb információforrást egyes új technológiák témakörében, még nem jelenti azt, hogy a domináns hírközlési keretek szükségképpen visszatükröződnek abban, ahogyan a biotechnológiákról gondolkodnak. Ahogyan Hornig Priest (1994) rávilágított, az egyének analógsémákat is alkalmazhatnak egyes témák értelmezésénél; így ha egy adott dologgal kapcsolatban nincs is saját tapasztalatuk, érvelésüket építhetik arra is, hogy egy másik, általuk hasonlóan értékelt dologra vonatkozó érvelést alkalmazzák rá.

Egy korábbi, az összejtutatók témájában végzett kutatásunk során, a fókuszcsoporthoz beszélgetések elemzésénél azt találtuk, hogy bár a résztvevők valóban támaszkodtak analógiákra is az érveléseik során, mégis leginkább a domináns hírközlési keretek tükröződtek vissza a fókuszcsoporthoz megfigyelhető diskurzusban (Vicsek 2011, Vicsek-Gergely 2011).

Korábbi kutatások, amelyek a génmódosított növények médiaképét vizsgálták

Számos kutatás foglalkozott már a médiában megjelent, a génmódosított növényekkel kapcsolatos hírközlési keretekkel (Bauer, 2005; Bauer et al., 2001; Kohring & Matthes, 2002; Marks et al., 2007; Nisbet & Huges, 2006; Parales-Quenza, 2004; Priest & Eyck, 2003; Navarro- Panopio- Malayang-Amano, 2011). Bauer és kollégái (2001, p. 41) tizenöt ország politikai lapjait elemezték. A tizenöt vizsgált ország között szerepelt az Egyesült Államok, Kanada, valamint számos európai ország. A magyar sajtót nem vizsgálták. Elemzésük során arra a következtetésre jutottak, hogy 1996/1997 előtt a legtöbb ország sajtója "elsősorban olyan fogalmakkal ünnepelte a biotechnológiát, mint a fejlődés és a gazdasági lehetőségek" és ezekhez kapcsolódó hírközlési kereteket alkalmaztak. Idővel az elemzett sajtó egyre inkább különbséget tett a gyógyászati célú biotechnológiák (pl. összejtutató), valamint a mezőgazdasági felhasználások között. 1996/1997 után a mezőgazdasági alkalmazásokat negatívabb színben mutatták be, többször utalva a veszélyekre és kockázatokra, mint a gyógyászati alkalmazások esetében. Emellett a veszélyekkel kapcsolatos kereteket gyakrabban alkalmazták, mint korábban.

Más, később készült elemzések, - amelyek többek között a nagy-britanniai, amerikai, spanyol, belga és a japán sajtót vizsgálták (amelyek különböző analitikus megközelítéseket alkalmaztak, beleértve a keretek elemzését) - szintén azt emelték ki, hogy a kilencvenes évek utolsó éveitől a GMO-val kapcsolatos híreket a vizsgált médiumok ellenmondásos kérdésként mutatták be (Augoustinos et al., 2010; Bauer, 2005; Hughes et al., 2008; Maesele & Schuurman, 2008; Marks et al., 2007; Nisbet & Huges, 2006; Shineha-Hibino-Kato, 2008; Vilella-Vila & Costa-Font, 2008).

Kifejezetten kevés kutatás vizsgálta eddig a génmódosított növények magyarországi médiareprezentációját. Krista Harper (2004) antropológus amellett, hogy beszámolt a magyarországi környezetvédelmi aktivisták körében végzett terepmunkájáról, egy cikkében megírta benyomásait a kilencvenes évek végén és az ezredforduló utáni években a sajtóban megjelent tájékoztatásról is. Harper azt hangsúlyozza, hogy 1998 és a Pusztai-ügy [4] után a GMO-ról szóló hazai tájékoztatásokban előtérbe kerültek az ellentmondásos kérdések, valamint a cikkek hangvétele is negatívabbá vált (Harper, 2004).

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

A médiaelemzés során a 2007 május 1-je és 2009 október 31-a közötti időszakban a két legolvasottabb politikai napilapot (Népszabadság, Magyar Nemzet) és a két legolvasottabb bulvárlapot (Blikk, Bors) vizsgáltuk. A cikkek kiválasztása két lépésben valósult meg. Az első lépés a kiválasztott médiumok cikkeit tartalmazó elektronikus adatbázisban [5] történő keresés volt, melynek során az elemzett időszakban megjelent cikkek közül azok kerültek kiválasztásra, amelyekben megjelent a "génmódosítás" szó, vagy számos más rokon értelmű kifejezés (többek között: "GMO", "genetikailag javított", "genetikailag manipulált", stb.). A következő lépésben, az így kapott cikkekből - alapos olvasás után - a kódolók (a cikk szerzője, valamint egy független kódoló) kiválasztották azokat a cikket, amelyek a génmódosított növényekkel, valamint a génmódosított élelmiszerekkel foglalkoztak. Ez a kiválasztási folyamat 196 cikket eredményezett. A tanulmány további részében az egyszerűség kedvéért csak génmódosítással foglalkozó, vagy GMO cikkeknek nevezzük ezeket, holott témájuk szűkebb, valójában csak a növényekkel és az élelmiszerekkel foglalkoznak.

Először kvantitatív tartalomelemzéssel elemeztük a cikkeket. A kódolók számos meghatározott változó alapján, az SPSS statisztikai szoftver használatával kódolták a megjelenéseket. A kódutasítások között szerepelt: 1. az adott cikk melyik napilapban jelent meg, 2. milyen hosszban foglalkozott a GMO témával, 3. az újság hányadik oldalán jelent meg, 4. milyen hírközlési keretet alkalmazott.

A cikkek hírközlési kereteit az alábbiak szerint kategorizáltuk:

1. Génmódosítás mellett állást foglaló keret (*PRO-GMO keret*) kategóriája: a kódolók úgy vélték, hogy a cikkben a génmódosított növények/élelmiszerek előnyei kerültek előtérbe, a GMO-k támogatása volt a cikkben a dominánsabb, mint a hátrányainak bemutatása, vagy a GMO-k elutasítása.
2. Génmódosítás ellen állást foglaló keret (*ANTI-GMO keret*) kategóriája: a kódolók úgy találták, előtérbe kerültek a negatív aspektusok, illetve az elutasítás, háttérbe szorultak az előnyök vagy a támogatás. Emellett ide sorolták azokat a cikkeket, amelyek a génmódosítás előnyeit kizárólag az előállítókhoz kapcsolták és ezt negatívan ítélték meg.
3. mindkét keret (egyik hírközlési keret sem dominál) kategóriája: egyik hírközlési keret (sem a pozitív, sem a negatív) dominanciája sem volt egyértelműen megállapítható, de a cikkben mindkettő jelen volt.
4. egyik keret sem jellemző: a cikk nem foglalkozott a következők közül egyik témával sem: GMO előnyei, támogatása, pozitív aspektusai, kockázatai, negatív aspektusai, elutasítása.

A kódolás megbízhatóságának vizsgálatához a 196 cikkből 50 cikk került véletlenszerű kiválasztásra. A megbízhatósági teszt során a konzervatív Cohen kappa érték (Landis & Koch, 1977) a változók tekintetében elfogadható eredményeket mutatott (még a szubjektívebb keret változó esetében is, értéke ennél a változónál 0,65 volt).

A kvantitatív elemzésen kívül egy kiterjedtebb, mélységekre menő kvalitatív elemzést is végeztünk. Elemzési szempontjaink kiválasztása során építettünk Entman (1993) elképzeléseire, valamint figyelembe vettük Kitzinger (2007) javaslatait, amelyek ahhoz kapcsolódtak, hogy milyen elemeket érdemes a hírközlési keretek vizsgálatakor elemezni. Kitzinger (2007) szerint a keretek elemzésénél a következő szempontokat célszerű figyelembe venni: mi definiálódik problémaként?; ki a probléma forrása?; mik a javasolt megoldások a problémára?; milyen képek, címkék és definíciók jelennek meg?; milyen metaforák jelentkeznek?; kiket idéznek a cikkekben?; hogyan jellemzik a cikkekben a különböző szereplőket?; milyen stílus jellemzi az írásokat?, stb. Emellett a kutatási anyagot kitevő cikkek tanulmányozása alapján más elemzési dimenziók is kidolgozásra kerültek-Kitzinger (2007) tanácsai alapján.

A Morse és kutatótársai (2002, p.18) által javasolt verifikációs stratégiákat is követtük annak érdekében, hogy növeljük a kvalitatív kutatás érvényességét és megbízhatóságát, valamint a kvalitatív elemzés során figyelembe vettük azokat a tapasztalatokat, amelyet a szövegek többszöri kódolása során szereztünk. Az összes cikket a szerző elemezte, valamint 30 cikket még egy független kutató is kódolt.

EREDMÉNYEK

A génmódosítás kérdésének az elemzett lapok nem szenteltek nagy figyelmet és nem tárgyalták hangsúlyosan. A 196 elemzett cikk közül 60,2 százalék mindössze legfeljebb egy bekezdésben foglalkozott a génmódosított növények vagy élelmiszer témájával. A vizsgált két és fél éves időszak alatt mindössze három (!) cikk jelent meg az elemzett újságok címlapján, valamint a cikkek átlagos kezdő oldalszáma 12,6 volt. Itt fontos megjegyeznünk, hogy a vizsgált időszakba nem tartozik bele a 2011-es nyári GMO botrány, amikor is megnőtt a témához kapcsolódó címlapsztorik száma.

Szintén releváns, hogy a megjelent GMO cikkek egyenlőtlenül oszlottak meg az egyes médiumok között. Mint ahogy az 1-es táblázatban látszik, a génmódosítás témája különösen marginális volt a bulvárlapokban, az összes cikk közül mindössze 16 jelent meg a tabloid médiában.

1. táblázat
ANTI- and PRO-GMO hírközlési keretek a politikai és bulvárlapokban

	ANTI-GMO keret dominál Cikkek száma (%)	Mindkét keret megjelenik Cikkek száma (%)	Egyik keret sem jelenik meg Cikkek száma (%)	PRO-GMO keret dominál Cikkek száma (%)	Összesen Cikkek száma (%)

Politikai napilapok	101 (56,1%)	40 (22,2%)	16 (8,9%)	23 (12,8%)	180 (100,0%)
Bulvárlapok	6 (37,5%)	3 (18,8%)	3 (18,8%)	4 (25,0%)	16 (100,0%)
Összesen	107 (54,6%)	43 (21,9%)	19 (9,7%)	27 (13,8%)	196 (100,0%)

Az ANTI-GMO (Veszélyforrás) hírközlési keret dominált a tájékoztatásban: a cikkek 54,6 százalékában ezt a keretet alkalmazták. A PRO-GMO (Tudományos haladás és előnyök) keret sokkal kevesebb cikkben jutott szerephez: mindössze a cikkek 13,8 százalékánál érvényesült, mint meghatározó hírközlési keret. A génmódosítás kérdését a bulvárlapokban kevésbé negatívan tálták, mint a politikai napilapok.

A továbbiakban a két keret további jellemzőit mutatjuk be. A két keret eltérő probléma definíciót tartalmazott és eltérő nyelvezetet. Más morális értékelés jellemezte, mások jelentek meg bennük felelősként stb.

Kockázatok és előnyök

A PRO-GMO kereten belül a génmódosítás számos előnyét felvetették. A cikkek kis hányadában a génmódosítást, mint környezetbarát technológiai fejlődést kezelték, amely hozzájárulhat egyes betegségek gyógyításához, segíthet az éhínségek leküzdésében, hasznos lehet üzemanyag előállításában. A génmódosítás úgy jelent meg, mint aminek alkalmazásával a nemzeti agrárpiacon előnyösebb versenypozícióba kerülhet a nemzetközi piacon, miközben magasabb profitot realizálhatnak a termelők, akiknek terménye rezisztensebb lenne a betegségekre illetve a rovarok kártevésére, és toleránsabbá válna a sók és víz hiányára.

A domináns ANTI-GMO kereten belül a génmódosításhoz kapcsolódó különböző kockázatokra és negatív aspektusokra helyezték a hangsúlyt. Ebben a hírközlési keretben a génmódosítást olyan technológiaként mutatták be, amelyet az európaiak/magyarok egyértelműen elutasítanak. Olyan technológiának festették le, amelyet eddig nem támasztottak alá megfelelő kutatási eredménnyel, így nem lehet tudni, milyen hosszú távú következményekkel bír az emberek egészségére, az állatok életére, valamint a környezetre. Egy meghatározó ellenérv volt, hogy a génmódosított növények termesztése Magyarországon gazdaságilag nem megvalósítható. Ezt a kijelentést a következő érvekkel támasztották alá: 1. A génmódosított terményeket nem lehet eladni a piacokon, mivel az emberek a termékek iránt negatív érzelmeket táplálnak mind Magyarországon, mind más országokban. 2. Amennyiben a génmódosított növények termesztése engedélyezett lenne Magyarországon, akkor az összes terméket fel kellene címkézni (feltüntetni a GMO tartalmat), és ez költségeket jelentene. 3. A magyar agrártermékek akkor képviselik a legnagyobb értéket, ha azokat a tradicionális módon állítják elő. 4. Ha a GMO-k termelését akár csak egy kis területen is megengedik, akkor felmerülhet a genetikai szennyezés lehetősége. A génmódosítás ellenzői megkérdőjelezték a támogatók által említett előnyöket. A génmódosítás ellenzői a MON810 kukorica termesztésének esetében azt említették érvként, hogy értelmetlen ennek a típusú kukoricának a termesztése, hiszen Magyarországon nem is fordul elő az a moly-fajta, amelyre rezisztens.

Haszonélvezők

A PRO-GMO hírközlési keretben a haszonélvezők az éhezők, a gazdák, a betegek és a fogyasztók. A diskurzusból gyakorlatilag hiányoztak a multinacionális vállalatok, mint potenciális haszonélvezők, vagy csak az merült fel, hogy ha a technológia kizárólag csak a multinacionális vállalatok számára jelentene hasznot, akkor nem is maradna életben. Ezzel ellentétben az ANTI-GMO keretben, amennyiben egyáltalán felmerültek a haszonélvezők, gyakorlatilag csak a GMO-kat előállító vállalatokat említették - és ezt általában negatívan értékelték.

A probléma definiálása

A PRO-GMO keret esetében problémaként az definiálódott, hogy a tudományos technológia fejlődés útjában különböző jogi és szakpolitikai akadályok állnak. Érvelésük szerint a génmódosított növényeknek tudományos kísérletek által igazoltan nincsenek komoly kockázatai, ugyanakkor jelentős előnyei vannak, de túl szűk körben engedélyezett alkalmazásuk. Az ANTI-GMO keretben a technológiát úgy mutatták be, mint egy olyan kockázatos és hátrányos technológiát, amelyet az emberekre/Magyarországra akarnak kényszeríteni, erőltetni.

A probléma forrása és morális megítélése

A támogatók szerint a génmódosítást ellenző magyar politikusok a felelősek, hiszen túl szigorú szabályokkal korlátozzák a technológiát. Ezekben a beszámolókból a politikusokat úgy mutatták be, mint akiket elvakított az ideológia, és csak azért támogatják a génmódosítást ellenző törvényeket, hogy ezzel elnyerjék az emberek rokonszenvét. A politikusok bemutatásánál fontos elemként jelent meg, hogy a vitákban és a törvényhozás során szakértelmük híján hibás kutatási eredményekre támaszkodnak.

A génmódosítás ellen állást foglaló keretben a legfőbb problémaokozóként külföldi szervezeteket jelöltek meg, többek között a génmódosított terményeket előállító multinacionális vállalatokat. Egyes esetekben a megnevezett negatív szereplő a WTO (World Trade Organization), az Egyesült Államok, vagy az Európai Bizottság volt. A leírásokban a génmódosítás legfőbb támogatójaként az Egyesült Államokat nevezték meg, és - elsősorban a Magyar Nemzetben - azt hangsúlyozták, hogy agresszív politikájával és nyomásgyakorlásával megpróbálja rávenni az Európai Uniót arra, hogy megnyissa piacait az amerikai génmódosított termékek befogadására. Az Európai Bizottságot "erőtlennek" ábrázolták, és különösképpen a konzervatív napilapban olyan szereplőként mutatták be, akit jelentősen befolyásol a génmódosítás melletti lobbis, és amely meghajol az Egyesült Államok vagy a Világkereskedelmi Szervezet által gyakorolt nyomás előtt. Ebben a keretben a génmódosított termények előállítóit olyan óriási multinacionális vállalatokként mutatták be, amelyeknek célja, hogy a piacokat monopolizálják, profitjukat maximalizálják és ehhez gyakran tisztességtelen eszközöket is bevetnek. Amikor olyan országokról szóltak a tudósítások, ahol engedélyezték a génmódosított termények termesztését, az ilyen vállalatok működéséhez hátrányos társadalmi következményeket kaptak.

Javasolt megoldások

A támogatók a probléma megoldását a génmódosítást korlátozó szabályok eltörlésében látták, azaz ebben a keretben a GMO-k szélesebb körű termelése és eladása jelentené a megoldást. Emellett a technológia fejlesztésére is több pénzt áldoznának. Úgy vélték, hogy a szakmai döntések meghozatala során a legfőbb tekintély forrásának a legmagasabb tudományos ismeretekkel rendelkező tudósokat kellene tekinteni. Ez a felfogás, a kockázat-elemzés során gyakran alkalmazott formatív-normatív, technikai hozzáállást tükrözi, amely szerint a magas szinten művelt tudományos kutatások során objektíven meghatározhatóak az esetlegesen felmerülő kockázatok. Ezeket a kockázatokot elsősorban a tudomány kérdéseinek tekintik, amelyet nem szabadna, hogy "megfertőzzenek" olyan különböző tényezők, mint az ideológia, vagy személyes érdekek. A tudományos perspektívának előnyt kellene élveznie az álláspont szerint, hiszen az a legjobb perspektíva.

Az ANTI-GMO hírközlési keretben gyakran a kinyilvánított cél a teljes génmódosítás mentesség volt. Az ellenzők szerint a kutatási forrásokat olyanoknak kell odaítélni, akik a kockázatokot "megfelelően" mérik, azaz a korábbi kutatásoknál alaposabban és "függetlenül". A függetlenség itt azt jelentette, hogy a kutatásokat nem lehet összekapcsolni a génmódosítás melletti lobbival, a kutatókat nem befolyásolják, illetve anyagilag sem támogatják. Amellett érveltek, hogy a GMO termelőinek magmintát kellene adni a kutatóknak. Ebben a keretben a tudománynak tulajdonított státusz alacsonyabb volt, mint a korábban bemutatottnál. Az ellenzők más, a tudományostól eltérő nézőpontokat szintén értékesnek találtak, úgy vélték, hogy a döntéshozóknak ezeket is figyelembe kell venniük (mint például a génmódosítást ellenző közvéleményt).

A génmódosított növények felhasználása

Mindkét hírközlési keretben a GMO-kat elsősorban élelmiszeripari kérdésnek tekintették, de a PRO-GMO keretben jobban hangsúlyozták a további felhasználási lehetőségeket (pl. üzemanyag, vagy orvosság), mint a másik keretben.

A genetikai módosítás koncepciója

Különbséget tehetünk a génmódosítás szűkebb és tágabb koncepciója között. A meghatározás az alkalmazott kerettől függött. Dudits Dénes biotechnológia kutató megpróbálta a médiában a génmódosítást támogató szélesebb koncepciót népszerűsíteni. Szerinte nemcsak azok a termények génmódosítottak, amelyeket manapság annak bélyegeznek, hanem a spektrum ennél sokkal szélesebb: számos olyan nemesítési eljárás van, amely során alkalmaznak génmódosító eljárásokat (mint például a keresztezés). Ezek az eljárások pedig széles körben elterjedtek, törvényesek, az emberek által is elfogadottak. Évszázadok óta jogszerűek és elterjedtek Magyarországon, csak általában nem génmódosításként említik a társadalmi diskurzusban. Ezt a széleskörű felfogást a PRO-GMO hírkeret is csak néha jelentek meg, általában azokban a cikkekben, amelyeknél Duditsot szakvéleményének kifejtésére kérték. Hozzáállása azt feltételezi, hogy a génmódosítás (tágabb értelemben) nem egy új eljárás.

Ezzel szemben általában a szűkebb értelmezés jellemezte a médiatájékoztatót, melyben a génmódosítást olyan ellentmondásos új technológiának tekintették, amelyet egyes országok engedélyeztek, mások viszont betiltottak.

Egy másik tágabb koncepció, amely megjelent a sajtóban azonban negatívan viszonyult a génmódosítás kérdéséhez. Egyes tájékoztatókban, amelyek az ANTI-GMO keretet alkalmazták, a génmódosítás megtestesítette a jelenben zajló negatív jelenségeket, szimbóluma volt a negatív globalizált, modern világnak, többet jelentett magánál a génmódosítás folyamatánál.

Címkék

A technológiát támogatók mellett érveltek, hogy az eljárásra jelenleg széles körben használt elnevezések negatív konnotációjúak. Ennek ellenére a támogatók egy része használta azért ezeket a széles körben elterjedt kifejezéseket a média megnyilatkozásaik során - miközben utaltak a címke problematikus voltára. Az egyik legfőbb támogató - Dudits - más címke, a "géntechnológiával nemesített" használata mellett érvelt. Ezáltal azt kívánta hangsúlyozni, hogy a technológia a nemesítés egyik verziója, mivel a nemesítés fogalmához nem kapcsolódnak negatív konnotációk. A nyelvhasználat változtatásáért folytatott küzdelemben alul maradt, hiszen az említett kifejezést a mai napig alig használják, az elemzett időszakban a génmódosítást támogató keret néhány írásában fordult csak elő. A sajtóban a következő kifejezéseket használták gyakran: "génkezelt", "génmódosított", "genetikailag módosított", "GM", "GMO", vagy "géntechnológiával módosított". A "génpiszkított" vagy "génmanipulált" kifejezések, amelyek negatív konnotációkkal bírnak, szintén előfordultak a sajtóban - elsősorban az ANTI-GMO hírközlési keretben.

Képek

Mindkét keretben az illusztrációk sokszor ábrázoltak úgy terményeket, hogy a képeken jelen volt egyfajta utalás, hogy ezek emberi beavatkozás által módosított termények: például egy kémcső formájában. A támogató keretben a képeken a termények - azon túl, hogy esetleg a képen utalt valami az emberi beavatkozásra - gyakran átlagos terményeknek néztek ki, nem voltak kimagaslóan szépek, nagyméretűek vagy egyéb tekintetben különlegesek. Az ANTI-GMO keretben olyan képek is megjelentek, amelyeken károsodott növényt ábrázoltak. A PRO-GMO keret egyes illusztrációiban tudósok szerepeltek - akik a cikk szövegében a génmódosítás előnyei mellett érveltek. Az ellenző keretben használt képek témája változatosabb volt, többször nem növényekkel és tudománnyal voltak kapcsolatosak, hanem magukat az ellenzőket ábrázolta: a protestálókat, a szakértőket, a

génmódosítást ellenző hírességeket, politikusokat, aktivistákat, illetve magáról a tiltakozó eseményekről szerepeltetett képet. Az ANTI-GMO demonstrációk csak ritkán jelentek meg a cikkek szövegében, egy kivételével a híradások kizárólag külföldi ellenállásról számoltak be. Érdekes, hogy ezzel szemben a képi illusztrációkban több alkalommal is mutattak a tüntetéseket- még abban az esetben is amikor a cikk nem érintette a demonstrációk témakörét.

Fejlődés vagy hanyatlás retorikája

A megszólaltatott kutatók a PRO-GMO keretben a technológiai fejlődés retorikáját alkalmazták, amelyben a legfőbb pozitívumként a technikai fejlődés és tudományos előrelépés definiálódott; amellet érveltek, hogy a technológia előrelépés szükséges és megállíthatatlan. A génmódosítás kérdését ebbe a diskurzusbba illesztették bele. A génmódosítás ellenzői azonban nem tekintették a legfőbb célnak a technológiai előrelépést, a génmódosítás témakörét sem illesztették bele a technológiai fejlődés diskurzusába. Ezzel szemben egyes esetekben a hanyatlás retorikája érvényesült. A narratívában a negatív társadalmi változásokat hangsúlyozták, ebbe illesztették bele a génmódosított növények kérdéskörét.

Metaforák

Mindkét esetben különböző háborús metaforákat használtak a szemben álló felek ellentétének leírására (csatater, harc, háború, győzelem).

Kik fejtették ki a véleményüket

A támogató, és ellenző írások egy része olvasói levél volt: a leveleket beküldők között sok szakértő is szerepelt. Mindkét oldalon voltak olyan levelek, amelyekben a beküldő meglehetősen hevesen fejtette ki véleményét. Egyes újságírók aktív résztvevői voltak a vitáknak. Például Hargitai Miklós számos drámai hangvétellű cikket írt, amelyben a génmódosítás potenciális veszélyeiről értekezett. A PRO-GMO keretet alkalmazó cikkekben gyakran tudós szakértők véleményét kérték ki, míg az ANTI-GMO keretben tipikusan számos különböző foglalkozású ember fejtette ki aggályait a génmódosítással kapcsolatosan, nemcsak tudósok, hanem civil és szakmai szervezetek képviselői, politikusok és minisztériumi alkalmazottak, valamint aktivisták. A biotechnológiai vállalatok hivatalos képviselőit egyik keretben sem szólaltatták meg.

A génmódosítás kutatásához kapcsolódó retorika

Az érvelések során mind az ellenzők, mind a támogatók utaltak a génmódosítás kapcsán felmerülő kockázatok feltárására irányuló kutatásokra. Mindkét oldalra jellemző volt, hogy beszámolóikban a kutatásokat asszimmetrikusan értékelték. Mindkét csoport úgy érvelt, hogy a másik fél által idézett kutatások inadekvátak, ezzel megkérdőjelezve tudományos legitimitásukat. A saját érveiket alátámasztó kutatásokat ilyen formában nem vitatták. A kritikájukat a másik fél kutatásaira vonatkozóan ún. kontingens retorikára építették. A kontingens retorikában a tudományos eredményeket és hiedelmeket úgy ábrázolják, mint amelyeket más, nem tudományos tényezők is befolyásolnak, többek között a személyes hajlamok, a kutató társadalmi helyzete, vagy inkompetenciája (Gilbert & Mulkay, 1984; Juanillo Jr, 2001). Esetünkben a génmódosítást támogatók olyan beszámolókat konstruáltak, melyekben azokat a kutatásokat, amelyek eredményei a kockázatokat hangsúlyozták inadekvátnak bélyegezték, azt állítva róluk, hogy nem érik el a megfelelő szakmai színvonalat, a kutatókat pedig azzal vádolták, hogy karrierjük előrelendítése érdekében meglovagolják az anti-GMO hullámot. Ezzel ellentétben azok a kutatásokat, melyek végkövetkeztetésében nem figyelmeztettek a génmódosítás káros hatásaira, a PRO-GMO keretben, mint magas szintű, a nemzetközi szttenderdeknek megfelelő kutatásoknak ábrázolták, nemzetközileg megfelelőnek tekintették, eredményeit nem támadták meg, nem kérdőjelezték meg a résztvevő kutatók motivációját, érdekeit. Ebben az esetben az ún. empiricista retorikát alkalmazták - mely során a tudósok tetteit úgy ábrázolják, mint amelyek "általános válaszok a világ realitásaira" (Gilbert

& Mulkay, 1984, p. 57). A génmódosítást ellenző keretben ellenben a kontingens retorikát csak azon kutatásokra alkalmazták, amelyek következtéseikben nem tulajdonítottak kockázatokat a génmódosításnak. Ezek a kutatások az ANTI-GMO beszámolóiban elfogultként jelentek meg, amelyek GMO lobbis befolyása és finanszírozása alatt állnak. Nem megfelelőnek bélyegezték ezeket a kutatásokat, mivel nem foglalkoznak a GMO-k hosszú távú hatásaival (pontosabban mivel nem foglalkoznak a hosszabb távon érvényesülő kockázatokkal - hiszen a GMO ellenzők úgy vélekedtek, hogy olyan előnyök a jövőben sem jelenhetnek meg, amelyeket korábban nem mértek). Bár az ANTI-GMO keretben megkérdőjelezték, hogy a tudomány lenne az egyetlen hiteles nézőpont a GMO kérdésben, de a kockázatokat hangsúlyozó kutatásokat viszont elfogadták, mint saját érveiket alátámasztó tényeket.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Eredményeink azt mutatják, hogy a vizsgált lapokban az adott időszakban a génmódosítás témája háttérbe szorult. Összehasonlítva egyes nyugat-európai országokkal az elemzett magyar médiumokban a GMO téma kevésbé volt napirenden: szinte alig szerepelt vezető hírként (az elemzett időszakunkba nem tartozott már bele a 2011. nyári GMO botrány). A témával foglalkozó cikkek száma is kevésnek tekinthető, ha összevetjük közelmúltbeli kutatások eredményeivel, amelyek nyugat-európai országok, mint például Nagy-Britannia médiaképével foglalkoztak (Cook et al., 2006).

A megjelenések számában nagy különbséget találtunk a különböző médiatípusoknál: a bulvárlapokban sokkal kevesebb cikk jelent meg a témában. Ennek következménye, hogy a bulvár sajtó fogyasztói a génmódosításról ezekből a sajtóforrásokból csak nagyon kevés információra tettek szert.

A tájékoztatásban a génmódosítás témaköre, mint vitatott terület jelent meg. Dominánsan két hírközlési keret került alkalmazásra a cikkekben. Ezen belül az ANTI-GMO (Veszélyforrás) keretet sokkal gyakrabban alkalmazták, mint a PRO-GMO (Tudományos haladás és előnyök) keretet. Összehasonlítva egyes angolszász országokat vizsgáló, közelmúltban megjelent médiaelemzésekkel (Cook et al., 2006; Marks et al., 2007), megállapítható, hogy Magyarországon az elemzett lapok kiemelkedően gyakran használták az ANTI-GMO hírközlési keretet: közel négyszer annyi cikkben jelent meg az ANTI-GMO keret, mint a PRO-GMO keret. Míg a közelmúltban megjelent kutatások azt találták, hogy az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában voltak olyan sajtóorgánumok, amelyek sokat foglalkoztak a témával és ugyanakkor pozitív hangvétellel (Cook et al., 2006; Maltese-Nehrbass et al., 2006), ez az általunk elemzett sajtótermékek egyikére sem volt jellemző. A politikai napilapokban kiemelkedően negatívan jelent meg az ügy, a bulvársajtóban megjelenő cikkek hangvétele enyhébb volt, ugyanakkor ezekben a médiumokban szinte alig jelent meg a témával kapcsolatos tájékoztatás.

Annak egyik lehetséges okaként, hogy a téma miért szorult inkább háttérbe a hazai sajtóban, felvethető, hogy a magyar lakosság kevésbé érdeklődik a környezetvédelmi, posztmaterális ügyek iránt, mint a nyugat-európai országok lakossága (Inglehart & Welzel, 2005; Karácsony, 2001). Ez pedig befolyásolhatja azt, hogy mi jelenik meg a sajtóban, hiszen az újságírók és a szerkesztők szemében szempont lehet az olvasók érdeklődése. Szintén oka lehet az alacsony számú megjelenésnek, hogy a génmódosítás ügye nem szerepel a hazai legfontosabb belpolitikai témák között.

Az, hogy a téma kevésbé közvetíthető magyar vonatkozással is bíró puha hír formájában, mint más témák, oka lehet annak, hogy a bulvárlapok sokkal kevesebbet foglalkoztak a génmódosítás kérdéskörével (puha híreken azokat a human interest story-kat értjük, amelyek nem híres emberek személyes küzdelmét mutatják be, vagy hírességekhez kapcsolódó nem politikai történések a központi témájuk - Vicsek 2011). Szinte az összes cikk, amellyel találkoztunk a "komoly" kemény hírek kategóriájába tartozott. Egy korábbi kutatás során azt találtuk, hogy egy másik biotechnológiával - az őssejtkutatással és terápiával kapcsolatosan - sokkal nagyobb számban jelentek meg cikkek a bulvár médiumokban, és a bulvárlapokban megjelent összes írás jelentős része a puha hírek kategóriájába tartozott (Vicsek-Gergely 2011).

Az ANTI-GMO hírközlési keret dominanciáját nem az magyarázza, hogy az újságírók minden esetben kétkedően viszonyulnának a technológiai/tudományos újításokhoz/változásokhoz- hiszen

más technológiai újításokról (mint például az őssejtkutatás és terápiáról) szóló tájékoztatás nem volt a magyar médiában negatív hangvételű. Emellett az sem fogadható el kielégítő fő magyarázatnak, hogy a génmódosításokkal kapcsolatos híradások hangvétele azért negatív, mert a médiában ez a hangvétel a népszerű: hiszen bizonyos időszakokban más biotechnológiai előrelépésekről (többek között az őssejtkutatás területén) meglehetősen pozitív médiakép rajzolódott ki (Vicsek 2011, Vicsek-Gergely 2011).

Az ANTI-GMO keret dominanciája potenciálisan részben magyarázható azzal, hogy sikeresen érték el az ügyben érintett politikai elithez tartozók, valamint a civil és környezetvédelmi szervezetek képviselői, hogy az ő álláspontjuk domináljon a médiában.

Újabb indokként értelmezhetjük az újságíróknak a témával kapcsolatban felmerülő negatív érzelmeit. Venetianer (2010), biokémikus ezt az ellenérzést az újságírók képzésére vezette vissza. Az ellenérzés szerinte ugyanis azzal áll összefüggésben, hogy az újságírók elsősorban humán területen szerzik képzésüket. Véleménye szerint azok, akik humán képzésben vettek részt hajlamosabbak inkább előtérbe helyezni a zöld érveket a technokraták érveivel szemben.

A Magyar Nemzetben a témát még negatívabban mutatták be, mint a Népszabadságban. A Magyar Nemzetben az ANTI-GMO hangvétel illeszkedett a lap számos írása által képviselt, Amerika-ellenes, multi-ellenes, anti-globalizációs ideológiához.

A framing kutatások rámutattak, hogy azokat a tényezőket is fontos elemezni, amelyek kimaradnak egyes hírközlési keretből (Kitzinger, 2007). A két megfigyelt hírközlési keretben eltérően jelentkezett, hogy mi tekinthető a problémának, kik a probléma forrásai, milyen megoldások lennének megfelelőek. A génmódosítás kérdésének egyes lehetséges értelmezései hiányoztak a magyar sajtóból. Nem volt olyan érvelés, mely szerint a génmódosítás hátrányosan érintené a magyar gazdaságot és ezzel egy időben amellet érvelne, hogy a génmódosított növények nem jelentenének veszélyt az egészségre. Olyan álláspont sem jelent meg, amely elismerte volna a technológia gazdasági előnyeit, ugyanakkor hangsúlyozta volna az egészségügyi veszélyeit. A génmódosított termékeket előállító vállalatok kritikája, amely része volt a génmódosítást ellenzők retorikájának, a támogatóknál teljesen hiányzott.

Kvalitatív keretelemzésünk eredményeit más kvalitatív módszereket is (beleértve a diskurzuselemzést) alkalmazó brit kutatásokkal összevetve sok hasonlóságot tapasztaltunk. A brit eredményekhez hasonlóan a magyar médiában is gyakran használtak háborús metaforákat (Cook et al., 2006); az embereket általánosan úgy ábrázolták, mint akik elutasítják a biotechnológiát; a kormányzatot olyannak festették le, mint amelyre nyomást gyakorol az USA; a génmódosítás tudományterülete ellentmondásosan jelent meg; a biotechnológiával foglalkozó vállalatokat nagy hatalommal rendelkező lobbinak mutatták be (Augoustinos et al., 2010). Mind a brit, mind a magyar sajtóban a génmódosítást ellenző írásokban gyakran olyan óriási vállalatokként jelentek meg ezek a cégek, amelyek egyetlen szempontja a profit (Augoustinos et al., 2010). Nagy-Britanniához hasonlóan a szóhasználat kapcsán nem a génmódosítást támogatók által propagált szóhasználat a jellemző, valamint a génmódosított növények kérdéskörét elsősorban az élelmiszerekkel kapcsolták össze és nem egyéb felhasználási lehetőségeivel (Hughes et al., 2008).

A hasonlóságok mellett számos különbséget is felfedezhetünk a saját és a korábban említett külföldi kutatások eredmények között. A brit kutatások (Augoustinos et al., 2010; Cook et al., 2006; Hughes et al., 2008) eredményeitől eltérően a magyar sajtóban: a demonstrációk a híradásokban csak marginálisan voltak jelen; az embereket és a politikusokat úgy mutatták be, mint akiknek a génmódosítással kapcsolatban azonos álláspont van; nem teremtettek kapcsolatot a GMO téma és a migrációval, valamint a terrorizmussal foglalkozó politikai kérdések között; a frankenstein-i szimbólum (vagy más sci-fi utalás) gyakorlatilag hiányzott.

A tüntetésekről szóló beszámolók ritkaságát magyarázhatja részben az a tény, hogy a génmódosítással kapcsolatos tüntetések száma Magyarországon sokkal alacsonyabb, mint Nyugat-Európában. Az ANTI-GMO demonstrációk alacsony száma azzal is magyarázható - ahogyan ezt környezetvédő szervezetek képviselői elmondták nekünk - hogy itthon több demonstrációra került sor más olyan kérdések miatt, ahol ellentétes állásponton voltak a zöld szervezetek és a kormányzat. Demonstrációk szervezése helyett a legtöbb szervezet a génmódosítás kapcsán sajtónyilatkozatokat adott ki. Az, hogy a külföldön zajló megmozdulásokról is csak elvétve számolt be a sajtó az részben annak tudható be, hogy a magyar sajtó gyakran a hazai hírekre koncentrál. Ugyanakkor az is igaz, hogy még ha szerveznének is demonstrációkat az nem biztos, hogy megjelenne a sajtóban. Erre példa a 2009. februárjában rendezett hazai demonstráció, amelyen részt vettek a nagy pártok

szakpolitikusai, számos zöld szervezet képviselői, gazdaszervezetek képviselői is, de erről is alig tájékoztatott a sajtó.

Arra is vannak jelek, hogy az ún. sci-fi metaforák más technológiai témák esetében is kevésbé lennének jelen a magyar médiában - nemcsak a génmódosítás témaköréhez kapcsolódóan (Vicsek 2011).

Markáns különbség van a magyar és a nyugat-európai országok médiaképe között, abból a szempontból, hogy Magyarországon a génmódosítás ellenzői gyakran hivatkoztak gazdasági érvekre. A magyar médiában erőteljesen jelen volt az az érv, hogy a génmódosítás hiánya pozitív hatással van a magyar gazdaságra, ezzel ellentétben a nyugati elemzések azt mutatják, hogy egyes időszakokban a génmódosított növények termesztése kapcsán hangsúlyosan jelentkezett a gazdasági fellendüléssel és üzleti lehetőségekkel kapcsolatos érvelés (Bauer et al., 2001). Szakértők szerint az utóbbi években is marginálisak a GMO-ellenes gazdasági érvek a nyugati médiában.

A hírközlési keretek az elemzett lapokban általunk megállapított tipikus jegyeinek egy részéről nem tudható, hogy szintén jelentkeznek-e a külföldi sajtóban, hiszen számos elemzési szempontunkat nem tárgyalják a külföldi kutatások (ez azzal van összefüggésben, hogy nem találtunk olyan mérvadó nemzetközi tudományos folyóiratban megjelent cikket, amely korábban végzett a hírközlési keretekhez kapcsolódó szisztematikus, mélyreható, átfogó kvalitatív keretelemzésről számolt volna be).

Kutatásunk eredménye releváns lehet a kockázat-társadalomról zajló elméleti vitákhoz kapcsolódóan is. Beck (1992, p. 71) amellett érvelt, hogy amennyiben a különféle technológiák kockázatai nyilvánosságot kapnak, az emberek visszanyerhetik "döntési autonómiájukat" az egyes technológiák kapcsán. Ebből a szempontból értékelve a média szerepét azt mondhatjuk, hogy a kérdéskört érintő nem túl nagy cikkmennyiségben belül, a GMO-khoz kapcsolódó sok olyan veszély szerepelt, amelyeket a civil szervezetek, vagy tudósok neveztek meg. A politikai napilapok jobban teljesítettek ebből a szempontból, mint a bulvársajtó.

Egyes szerzők szerint a tudomány (vagy a tudomány egyes területei) fokozatosan egyre inkább "medializálttá" válnak. Shafer (2009) a medializációnak három dimenzióját emelte ki: 1. jelentősen növekszik a megjelenések száma és kiterjedté válik a téma tárgyalása, 2. növekszik az aktorok és a tartalom sokszínűsége, 3. a bemutatásban hangsúlyt kapnak az ellenvélemények is, jelen vannak a technológiához kapcsolódó viták. A génmódosítást bemutató magyar médiaképben tapasztalható az aktorok sokszínűsége, valamint megjelent a nem tudományos nézőpont álláspontja is a diskurzusban, és a génmódosításhoz kapcsolódó kutatások ellentmondásossága is felmerült. Ugyanakkor nem beszélhetünk mediatisáltságról, hiszen a génmódosítás kérdése nem lett releváns téma a sajtóban, a megjelent cikkek alacsony száma miatt nem beszélhetünk a korábbi időszakokhoz képest a tájékoztatás jelentős bővüléséről sem.

A tanulmány korlátai közé tartozik, hogy mindössze négy újság cikkeit elemeztük. Ugyanakkor, vannak arra utaló jelek, hogy a génmódosítás kérdése a többi magyar nyomtatott médiumban és a televízióban is hasonlóan alacsony relevanciájú, valamint negatív hangvételi.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönettel tartozik Jenny Kitzingernek, hogy megosztotta korábbi kutatásának tapasztalatait, amelyben a génmódosítás kérdéskörét vizsgálta a brit médiában. A szerző köszönetét fejezi ki Bauer Zsófiának, Cynthia Colemannek és Martin W. Bauernek a cikk korábbi verzióihoz fűzött konstruktív javaslataikért. A cikkben bemutatott kutatás az OTKA támogatásával (PD 73032) valósulhatott meg. A szerző munkáját a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János ösztöndíja támogatta.

Jegyzetek

[1] A magyar kontextus jellemzése a szabályzás részletes megismerése, valamint a következő szakemberekkel készített szakértői interjúk alapján készült: Vértes Tímea (vezető tanácsadó, FVM Biotechnológiai Osztály), Maczák Béla (Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatal munkatársa),

Venetianer Pál (biokémikus, molekuláris biológia kutatója, akadémikus), Vay Márton (Greenpeace Magyarország sajtósóvivője). Emellett konzultációra került sor a következő szakértőkkel: Tömöri Balázs (Greenpeace Magyarország kampányfelelőse), Jellen Sándorné (Magyar Agrárkamara vezető főtanácsosa). Az interjúkat egyfelől Gergely Júlia kérdezte le (a szerző útmutatásai alapján), másrészt a cikk szerzője.

[2] A téma kapcsán az egyik legfrissebb fejlemény a 2012. január 1-én életbe lépett Alaptörvény, amely kiter a genetikailag módosított növények magyar mezőgazdaságban történő használatának tilalmára. Ez a fejlemény azonban már kívül esik az általunk elemzett időszakon.

[3] Lásd például Acsády, J., & Ferencz, Z. 2008, Harper 2004, Matolay 2005, Vicsek, 2011, Vicsek & Gergely 2011.

Az ügy akkor kezdődött, amikor a magyar származású biokémikus Pusztai Árpád bemutatta azon kutatási eredményeit, amelyek szerinte bizonyítják a génmódosított élelmiszerek veszélyeit.

[4] A cikkeket az Observer Budapest Médiafigyelő Kft. elektronikus adatbázisából szereztük.

A puha hírek témája elsősorban az a küzdelem volt, amely során egyes betegek a külföldi kezelés magas költségeit összegyűjtötték.

[5] Az interjúk során számos szakértő azt állította, hogy a tájékoztatás negatív hangvételű volt és a téma marginális jelentőséggel jelent csak meg a magyar médiában. A televíziós tájékoztatás esetében is feltételezhető ez a negatív hangnem valamint az alacsony számú megjelenés az Observer adatbázisából szerzett televíziós hírek átiratai alapján (itt figyelembe kell ugyanakkor azt is venni, hogy nem álltak rendelkezésünkre a képi anyagok, amelyek akár ellentétben is lehettek az írott szöveggel).

IRODALOM

- Acsády, J., & Ferencz, Z. (2008). Perception and Attitudes towards Biotechnology in Hungary. In F. Molino & F. Zucco (Eds.), *Women in Biotechnology: Creating Interfaces* (pp. 93-106): Springer.
- Amin, L., Ahmad J., Jahi J. Md., Nor Abd. Rahim Md., Osman, M., Mahadi, N.M. (2011): Factors influencing Malaysian public attitudes to agro-biotechnology. *Public Understanding of Science*, 20(5), 674-689
- Augoustinos, M., Crabb, S., & Shepherd, R. (2010). Genetically modified food in the news: media representations of the GM debate in the UK. *Public Understanding of Science*, 19(1), 98-114
- Bauer, M. W. (2005). Distinguishing Red and Green Biotechnology: Cultivation Effects of the Elite Press. *International Journal of Public Opinion Research*, 17(1), 63-89.
- Bauer, M. W., Kohring, M., Allansdottir, A., & Gutteling, J. (2001). The dramatisation of biotechnology in elite mass media. In G. Gaskell & M. W. Bauer (Eds.), *Biotechnology 1996-2000: The years of controversy*. (pp. 35-52). London: Science Museum.
- Beck, U. (1992). *Risk society : towards a new modernity*. London; Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
- Cook, G., Robbins, P. T., & Pieri, E. (2006). " Words of mass destruction": British newspaper coverage of the genetically modified food debate, expert and non-expert reactions. *Public Understanding of Science*, 15(1), 5-29.
- Crawley, C. E. (2007). Localized debates of agricultural biotechnology in community newspapers - A quantitative content analysis of media frames and sources. *Science Communication*, 28(3), 314-346.
- Dahinden, U. (2002). Biotechnology in Switzerland: Frames in a Heated Debate. *Science Communication*, 24(2), 184-197.
- Darvas, B. (2008). A GMO-Kerekasztal története, ülésrendje és kézirat-készítési szabályai.

Letöltve: 10.10., 2010, oldal <http://www.bdarvas.hu/gmo/idn39>

- Dudits, D. (2009). 10 év a hazai biotechnológia szolgálatában: Mérlegen a Barabás Zoltán Biotechnológiai Egyesület. Letöltve: 10.10., 2010, oldal http://zoldbiotech.uw.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=4
- European Commission (2009): *Challenging Futures of Science in Society - Emerging trends and cutting-edge issues*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Entman, R. M. (1993). Framing - toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking politics*. Cambridge [England] ; New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- Gaskell, G., Allansdottir, A., Allum, N., Corchero, C., Fischler, C., Hampel, J., et al. (2006). *Europeans and biotechnology in 2005: Patterns and trends. Final Report on Eurobarometer 64.3*. Letöltve: 24.2.2010., oldal http://ec.europa.eu/research/biosociety/pdf/eb_64_3_final_report_second_edition_july_06.pdf
- Gaskell, G., Stares, S., Allansdottir, A., Allum, N., Castro, P., et al. (2010). Europeans and biotechnology in 2010 Winds of change?. A report to the European Commission's Directorate-General for Research. Letöltve: 2012.01.16. oldal: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_341_winds_en.pdf
- GfK Hungária Market Research Institute, & Szonda Ipsos Media Opinion and Market Research Institute. (2007). Mindenki olvas - Tömegeket és speciális célcsoportokat is elér a nyomtatott sajtó. Letöltve: 18.11.2009 http://www.gfk.com/imperia/md/content/gfk_hungaria/pdf/press_extra_h/press_extra_20070828_h.pdf
- Gilbert, G. N., & Mulkay, M. (1984). *Opening Pandora's box: A sociological analysis of scientists' discourse*. Cambridge University Press.
- Gitlin, T. (2003). *The whole world is watching: mass media in the making & unmaking of the New Left*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Hall, S. (1980). *Culture, media, language: working papers in cultural studies, 1972-79*. London: Hutchinson ; Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham.
- Harper, K. (2004). The genius of a nation versus the gene-tech of a nation: Science, identity, and genetically modified food in Hungary. *Science as Culture*, 13(4), 471-492.
- Hornig Priest, S. (1994). Structuring public debate on biotechnology. *Science Communication*, 16(2), 166-179.
- Hughes, E. (2005). The contaminated risk of GM crops: nationalism and the genetic modification debate. *Journal of Public Affairs*, 5(3-4), 251-262.
- Hughes, E. (2007). Dissolving the nation: Self-deception and symbolic inversion in the debate. *Environmental Politics*, 16(2), 318-336.
- Hughes, E., Kitzinger, J., & Murdock, G. (2008). *Media Discourses and Framing of Risk. Working Paper 27*. Letöltve: 8.12.2009., oldal <http://www.cardiff.ac.uk/jomec/resources/KitzingerWkPaper27.pdf>
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Iyengar, S. (1991). *Is anyone responsible? How television frames political issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Juanillo Jr, N. K. (2001). The risks and benefits of agricultural biotechnology: can scientific and public talk meet? *American Behavioral Scientist*, 44(8), 1246-1264.
- Karácsony, G. (2001). Értékek és választások [Values and choices]. *Educatio*(3), 504-516.
- Király G. (2007): Democratization of Science and Technology in Europe. Participation of Citizens in a Post-national community. Ph.D. értekezés, ELTE, Budapest.
- Kitzinger, J. (2002). Impacts and Influences. Media influence revisited: an introduction to the

- 'new effects/influence research'. In A. Briggs & P. Cobley (Eds.), *The media: an introduction* (2nd edition ed., pp. 272-281). New York: Pearson Education.
- Kitzinger, J. (2007). Framing and frame analysis. In E. Devereux (Ed.), *Media studies: key issues and debates* (pp. 134-161). London: Sage.
- Kitzinger, J. (2009). *Risk, news coverage and public responses*. Paper presented at the 'Managing the Social Impacts of Change oldal a Risk Perspective' Conference. Letöltve: 17.04.2009, oldal <http://www.kent.ac.uk/scarr/events/beijingpapers/Kitzinger.pdf>
- Kohring, M., & Matthes, J. (2002). The face(t)s of biotech in the nineties: how the German press framed modern biotechnology. *Public Understanding of Science*, 11(2), 143-154.
- Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33, 159-174.
- Maesele, P. A., & Schuurman, D. (2008). Biotechnology and the Popular Press in Northern Belgium: A Case Study of Hegemonic Media Discourses and the Interpretive Struggle. *Science Communication*, 29(4), 435-471.
- Maltese-Nehrbass, M., Pollock, J., Corbine, K., & Braddock, P. (2006). *Nationwide Newspaper Coverage of Genetically Modified Foods: A Community Structure Approach*. Paper presented at the Conference Papers - International Communication Association.
- Marks, L. A., Kalaitzandonakes, N., Wilkins, L., & Zakharova, L. (2007). Mass media framing of biotechnology news. *Public Understanding of Science*, 16, 183-203.
- Matolay, R. (2005). *A biotechnológiai közösségek*. 69.sz. műhelytanulmány. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet.
- Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification Strategies for Establishing Reliability and Validity in Qualitative Research [Electronic Version]. *International Journal of Qualitative Methods*, 1, 13-22. Letöltve: 9.3.2010. oldal <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/IJQM/article/view/4603/3756>
- Navarro, M.J. - Panopio, J.A. - Malayang, D.B., Amano Jr, N. (2011). Print media reportage of agricultural biotechnology in the Philippines: a decade's (2000-2009) analysis of news coverage and framing. *Journal of Science Communication*, 10(3), 1-12.
- Nisbet, M. C., & Huge, M. (2006). Attention cycles and frames in the plant biotechnology debate - Managing power and participation through the press/policy connection. *Harvard International Journal of Press-Politics*, 11(2), 3-40.
- Parales-Quenza, C. J. (2004). Preferences need no inferences, once again: germinal elements in the public perceptions of genetically modified foods in Colombia. *Public Understanding of Science*, 13(2), 131-153.
- Priest, S. H., & Eyck, T. T. (2003). News Coverage of Biotechnology Debates. *Society*, 40(6), 29-34.
- Schafer, M. S. (2009). Oldal Public Understanding to Public Engagement: An Empirical Assessment of Changes in Science Coverage. *Science Communication*, 30(4), 475-505.
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103-122.
- Schuck, A. R. T., & de Vreese, C. H. (2006). Between Risk and Opportunity. *European Journal of Communication*, 21(1), 5-32.
- Shineha, R- Hibino, A.- Kato, K (2008). Analysis of Japanese newspaper articles on genetic modification. *Journal of Science Communication*, 7(2),1-9.
- Shineha, R., & Kato, K. (2009). Public engagement in Japanese policy-making: a history of the genetically modified organisms debate. *New Genetics and Society*, 28(2), 139-152.
- Tuchman, G. (1978). *Making news: a study in the construction of reality*. New York: Free Press.
- Venetianer, P. (2010, September 28.). *A GM növények (és élelmiszerek) társadalmi elutasításának okai [Why are GM plants (and foods) rejected by the public?]*. Paper presented at the GMO Polemic conference, Pannon University, Keszthely, Hungary.

- Vicsek Lilla (2011): Costs and benefits of stem cell research and treatment: media presentation and audience understanding in Hungary, *Science Communication*, 33(3), 309-340.
- Vicsek, Lilla - Gergely, Júlia (2011): Media presentation and public understanding of stem cells and stem cell research in Hungary, *New Genetics and Society*, 30(1),1-26.
- Vilella-Vila, M., & Costa-Font, J. (2008). Press media reporting effects on risk perceptions and attitudes towards genetically modified (GM) food. *Journal of Socio-Economics*, 37(5), 2095-2106.

[A tartalomhoz >>](#)

Csüllög Krisztina

IDŐTÖLTÉS ONLINE ÉS OFFLINE

Az internet társadalmi hatásairól több évtizede folyik a diskurzus. A technológia szélesebb körben való elterjedésével párhuzamosan a 90-es évek közepétől az addigi elmélkedéseket felváltották az empirikus kutatások, melyek egyik fő kérdése az volt, hogy vajon az új kommunikációs technológia elősegíti vagy gátolja az emberi kapcsolatok fenntartását. E kérdés vizsgálatára alapvetően kétféle megközelítést alkalmaztak a kutatók. A network központú megközelítés a kapcsolathálózatok morfológiájára, kiterjedésére fókuszál, azt vizsgálja, hogy milyen összefüggés mutatható ki az internethasználat és a network különböző jellemzői között. A másik megközelítés az internethasználatra egyfajta időtöltésként tekint, és sok tekintetben rokonítható az 50-es évek tömegkommunikációs kutatásaival, melyek a televízió nézés médiafogyasztásra és társas szabadidőre gyakorolt hatásait vizsgálták. A fő kérdés itt az, hogy a nethasználat milyen más időtöltésekkel konkurál, csökkenti-e a társas együttlétek idejét, vagy az egyéb tevékenységekre fordított időt redukálja. A tanulmányban ez utóbbi perspektívából tekintem át az eddigi nemzetközi és hazai kutatási előzményeket, és mutatom be a World Internet project magyarországi adatainak végzett saját elemzéseim eredményeit.

BEVEZETÉS

Az internet szélesebb körű, már nem csak munka célú használatának elterjedésével egyidejűleg egy új, eddigiektől eltérő szabadidő eltöltési lehetőség született. Mivel az ember szabadideje véges, nyilvánvaló, hogy ennek az új tevékenységnek ki kell szorítania valami más, eddig alkalmazott időtöltést (hacsak nem növekszik a szabadon felhasználható idő éppen annyival, amennyit internetezéssel töltünk). Ez jelentheti egy vagy néhány korábbi szabadidős elfoglaltság kiváltását, de azt is, hogy az összes eddigi szabadidős tevékenységből lecsippentve egy darabot a régi időtöltés-szerkezet gyakorlatilag változatlan marad. Sőt, az internet esetében már azt is feltételezhetjük, hogy azáltal, hogy hatékonyabbá tudja tenni pl. az ügyintézését vagy a munkát, az eddigi kötött időből felszabadít valamennyit, megnövelve ezzel a szabadidő mennyiségét.

A tömegkommunikációs kutatások területéről származó funkcionális ekvivalencia elve szerint egy új technológia elsősorban azokat a tevékenységeket helyettesíti, amelyek funkciójukat tekintve a leginkább hasonlítanak hozzá (Robinson et al. 2002). A kommunikációkutatásokban használatos funkciók - információnyújtás, szocializáció, kulturális integráció, szórakoztatás - mindegyikét el tudja látni valamennyi nyomtatott és audiovizuális médium, így az internet is. De nem csak a médiahasználat képes ezen funkciók ellátására, hanem egyéb tevékenységek is. A televízió esetében az elméletet megerősítették az empirikus kutatások is (Coffin 1954, Bogart 1956), melyek kimutatták, hogy a tévé jelentős hatással volt minden addigi, könnyed szórakozást kínáló médiumra. Csökkent például a rádióhallgatók, a moziba járók és egyes magazinokat olvasók száma. Az általános magyarázat szerint a tévé minden eddigi médiumnál hatékonyabban látta el azokat a funkciókat, amelyeket a régi, leváltott médiumok képviseltek. De nem csak a médiahasználat terén mutatkoztak jelentős különbségeket a tévénezők és a nem nézők között, hanem egyes társas tevékenységek (házon kívüli társasági élet, otthoni beszélgetések) esetén is. A tapasztalt különbségek minden országban konzisztensek voltak, függetlenül a televízió elterjedtségi fokától.

Az internet hatásának vizsgálatára is alkalmas lehet a funkcionális ekvivalencia megközelítés. Az internet tömegkommunikációs tartalmait tekintve minden más médium helyettesítésére alkalmas,

megjelenési formáját tekintve az elektronikus médiumokat helyettesítheti, a használati kontextus alapján pedig az otthoni, időkontroll nélküli tevékenységekkel veheti fel a versenyt. E kritériumoknak leginkább a televízió nézés felel meg, de funkcionális helyettesítést feltételezhetünk még egyéb médiumok használata esetében is. Fontos különbség az internet és a korábbi tömegmédiumok között, hogy míg az utóbbiak kizárólag egyirányú információátadásra voltak képesek, addig az internet jellemző sajátossága a decentralizáltság és az interaktivitás, valamint a személyközi kommunikációra való lehetőség. Ilyen megközelítésben az internethasználat nemcsak a hagyományos médiumokkal konkurálhat, hanem a társas időtöltések hagyományos formáit is helyettesítheti.

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

Az internet hatásait vizsgáló korai kutatások egyike, az 1995-96-os pittsburghi "HomeNet" vizsgálat az internet negatív társadalmi hatásaira hívta fel a figyelmet (Kraut et al. 1998). A szerzők korábbi internet tapasztalattal nem rendelkező háztartásokat szereltek fel betárcsázós internet kapcsolattal, és azt vizsgálták, hogyan változnak az attitűdjeik, társas aktivitásuk az új technológia használatának hatására. Az interjúalanyokat megkérdezték a kísérlet előtt, majd 52, illetve 104 hét elteltével. Az eredmények azt mutatták, hogy az internethasználat összefügg a családtagok közti kommunikáció gyengülésével, a társas kör szűkülésével, valamint a magányosságérzet növekedésével. A kutatók mind a helyi mind a távoli kapcsolathálózat méretét tekintve szűkülést tapasztaltak a nethasználat hatására - bár itt csak a személyes kontaktuson alapuló kapcsolatokat vették figyelembe, ezek online helyettesítését nem. Úgy tűnt, hogy az otthoni internetezés a tévézéshez hasonlóan a társas tevékenységekkel töltött időt helyettesíti, vagyis csökkenti a családdal, barátokkal töltött időt, valamint a civil részvételi aktivitást. A projekt kétségkívül jelentős előrelépést jelentett az internethasználat hatásainak megértésében, a mesterséges kutatási szituáció azonban óvatosságra int az általánosítások megfogalmazásában. A hálón töltött túl sok idő, a vele járó frusztráció származhatott éppen a technológia felfedezéséből, a megismerés kezdeti lelkesedéséből vagy éppen a tapasztalatlanságból fakadó ügyetlenségből is, mint ahogy erre a kutatócsoport egy későbbi vizsgálata bizonyítékokat is talált (Kraut et al. 2002).

A Stanford intézet munkatársai (Nie et al. 2000) egy 1999-es nagymintás panelvizsgálat során szintén arra a következtetésre jutottak, hogy az internet rombolóan hat a társas viszonyokra. Azt találták, hogy az internethasználók 5%-a vesz részt kevesebb eseményen, 9%-a tölt kevesebb időt a családjával, illetve a barátaival a használat óta. Azt a következtetést vonták le, hogy minél többet internetezik valaki, annál kevesebb időt tölt valódi emberek társaságában. A médiahasználat szintén befolyásolta az internetezés, különösen a tévézéssel töltött időt csökkentette drasztikusan. Az eredmények érvényességét azonban gyengíti az a tény, hogy az időfelhasználást és ennek változásait az interjúalanyok szubjektív érzékelései alapján rögzítették.

A 99-es kutatásnak többek között ezt a gyenge pontját próbálta meg kiküszöbölni Norman Nie és csapata egy 600 fős online vizsgálatban 2001-ben (Nie-Hilligys-Erbring 2002). Az alkalmazott módszer egy úgynevezett random napszakos naplózás volt, melynek során hat napszak véletlenszerűen kiválasztott egy-egy órájában végzett tevékenységükről kellett részletesen beszámolniuk a kérdezetteknek. A tevékenységekkel kapcsolatban megkérdezték, mennyi ideig tartott, hol végezték és kivel. Az elsődleges tevékenységen kívül az esetleges másodlagos tevékenységeket is rögzítették (pl. háttér-tévézés). Az internet-használatnak nemcsak a mennyiségét, hanem helyszínét és funkcionális elemeit is vizsgálták. Az eredmények azt mutatták, hogy aki többet internetezik, jóval kevesebb időt tölt családjával, valamivel kevesebb időt kollégáival, barátaival, és többet van egyedül.

Pronovost (2002) ugyanebben az időszakban jutott hasonló következtetésekre kanadai adatok alapján. A General Social Survey időmérleg adatait elemezve összehasonlította egyrészt az adott napon internetet használók, másrészt az általában internetezők tevékenység-szerkezetét a nem használókéval. Eszerint a vizsgálat napján netezők átlagosan heti 5,2 órával töltöttek kevesebbet társas tevékenységekkel, mint azok, akik nem használtak netet. Ha viszont mindazokat internetezőknek tekintette, akik annak vallották magukat, akkor a társas aktivitásbeli különbségek már jóval kisebbnek bizonyultak (heti egy óra). Eszerint az izolációs hatás leginkább a gyakori nethasználóknál jelentkezik.

A kaliforniai UCLA központ kutatói inkább pozitív hatásokról számoltak be, mint negatívokról, viszont összességében azt a következtetést vonták le, hogy az internet inkább kiegészítő szerepet játszik a meglévő kommunikációs formák mellett (Cole 2000, 2001). Döntő többségük szerint a családdal töltött időt nem befolyásolta az internet használat, sőt 2001-ben már többen számoltak be arról, hogy amióta neteznek, több idejük jut a családra, mint a csökkenésről. Az időmérleg jellegű kérdéseket tekintve az internetet használók és nem használók családjukkal vagy barátaikkal való együttléteinek ideje között találtak kisebb eltéréseket: a használók heti 2-3 órával kevesebb időt töltenek családjukkal, barátaikkal viszont 1 órával többet, mint a nem internetezők. A legmarkánsabb hatás, amit az internet használatával kapcsolatban kimutattak, az a tévénézés jelentős csökkenése. A használók átlagosan 4,5 órával kevesebb időt töltenek a televízió előtt, az intenzívebb internetezők pedig még kevesebbet. Az UCLA kutatását a világ több országában is megismételték a World Internet Project keretében. Az internet társadalmi hatásaira vonatkozó eredmények többnyire mindenhol hasonlóak voltak: jelentősebb hatás a tévénézésre, mérsékeltebb hatás a társas életre. Egyedül Kínában tapasztaltak erősebb - pozitív - összefüggést az internet használat és a szociabilitás között, különösen az online kapcsolatokra vonatkozóan.

A Pew intézet 1995 óta folyamatosan végez kutatásokat az internet és egyéb IT használatával kapcsolatban, melynek során egyrészt felméri az előző napi társas és médiahasználati aktivitás intenzitását, másrészt a hosszú távú viselkedésre is rákérdezik (Robinson et al. 1997; Robinson-Kestnbaum 1999, Robinson et al. 2000). Az 1995-ös Pew adatok alapján Robinson, Barth és Kohut (1997) kimutatták, hogy az internethasználók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel használják a nyomtatott médiát, a rádiót és a mozit, mint a nem használók, viszont sem a társas aktivitásra, sem a tévénézésre (akár szórakozás, akár informálódás céljából) nem szánnak szignifikánsan kevesebb időt. Ezek az eredmények megmaradtak a kontrollváltozók (nem, kor, iskolai végzettség, jövedelem, etnikai hovatartozás és családi állapot) bevonása után is. Robinson, Kestnbaum, Neustadt és Alvarez (2000) a 98-as Pew adatokon a társas életre hasonló, a médiahasználatra kicsit más hatásokat mutattak ki. Az újságolvasás még mindig magasabb volt, a tévénézés pedig alacsonyabb az internethasználóknál, de a különbség már nem volt szignifikáns a kontrollváltozók bevonása után. Ha viszont csak azokat vizsgálták, akik már 95-ben is interneteztek, a korábbihoz hasonló eredményeket kaptak. Ebből arra következtettek, hogy a későbbi csatlakozókra már nem volt jellemzőbb az újságolvasás, mint a nem használókra.

Hasonló eredményeket kapott Robinson és Kestnbaum (1999) a 97-es SPPA (Survey of Public Participation in the Arts) adatok elemzése során, amely csak a szabadidős (rekreációs, hobbi célú) internethasználatot vizsgálta. Eszerint az internethasználók szignifikánsan nagyobb valószínűséggel olvasnak könyvet, használják aktívan a médiumokat különböző művészeti tartalmak miatt, látogatnak művészeti eseményeket és vesznek részt különböző egyéb szabadidős tevékenységben (sportolás, moziba járás), de nem néznek kevesebb tévét, mint a nem használók.

Robinson és De Haan (2006) hat különböző országos időnaplós kutatás adatait elemezte, melyek közül három az USA-ban, egy Kanadában, egy Nagy-Britanniában, egy pedig Hollandiában készült. Ezek a kutatások az előző nap 24 órájának időfelhasználását vizsgálták az elsődleges és másodlagos tevékenységek, a helyszín és a jelenlévő személyek regisztrálása alapján. A demográfiai eltéréseket többváltozós elemzésekkel kontrolálták. Az internethasználatot kétféleképpen mérték: egyrészt a napló alapján, másrészt a kérdőív általános internet használati kérdései alapján. A holland adatok azt mutatták, hogy a szabadidőn belül alig van eltérés az internethasználók és a nem használók különböző tevékenységei között, tehát az internethasználat nem csökkentette a más médiumok használati idejét vagy a társas szabadidőt, sőt a könyvolvasás gyakoribb is volt a nethasználóknál. A legszofisztikáltabb időmérleg Nagy-Britanniában készült heti naplózással, egy éves panelfelvétellel (Gershuny 2003), ám ez is csak gyenge bizonyítékokat szolgáltatott a funkcionális ekvivalencia hipotézishez. Az IT használók általában kevesebbet néztek tévét, mint a nem használók, azonban ez a különbség eltűnt, ha a korábbi használókat, az új belépőket és a nem használókat hasonlították össze. A társas aktivitások terén semmilyen különbséget nem találtak a használók és nem használók között. Az amerikai, szintén egyheti naplózáson alapuló adatok kevesebb tévénézést mutattak ki a használóknál, de ez a különbség eltűnt a kontrollváltozók bevonása után. A kanadai adatok kevesebb tévénézést mutattak ki az általában internetezőknél, de a napló szerinti internetezőknél már nem.

Ishii (2004) Japánban szintén időmérleg módszerrel vizsgálta az internethasználat hatásait. A kutatás során 2200 12 és 74 év közötti válaszadóval töltettek ki 15 perces egységekre osztott naplót két egymást követő napjuk időfelhasználásáról, melyben rögzítették az elsődleges és másodlagos tevékenységeket és azok helyszínét. A kutatás a főbb alaptevékenységeken (alvás, munka, rekreáció)

kívül részletesen csak az IT és infokommunikációs eszközhasználat különböző módjait, valamint a TV nézést vizsgálta. A tévénézéssel kapcsolatban arra az eredményre jutottak, hogy csak azoknál érzékelhető a helyettesítés, akiknek elég sok szabadidejük van. A kevés szabadidővel rendelkezők körében nem volt szignifikáns eltérés nethasználók és nem használók között a tévézés mennyiségében. A vizsgálat azt is kimutatta, hogy az információs tevékenységekkel töltött idő nagy részére (közel negyedére) jellemző a szimultán másodlagos tevékenység végzése, ami leggyakrabban a tévénézést jelenti, de majdnem ilyen jellemző netezés közben a beszélgetés vagy a telefonálás is.

Robinson és Martin (2010) az amerikai GSS adatok longitudinális vizsgálata alapján azt találta, hogy miközben az internethasználat 2000 és 2006 között 48-ról 60%-ra nőtt, addig a különböző társas aktivitások intenzitása (rokonok, barátok, szomszédok látogatása, szexuális együttlét, templomba járás) nem változott jelentősen. A nem internetezők többet látogatják a rokonaikat, az internetezők pedig a barátaikat. A tévézés is szignifikánsan alacsonyabb az internetezőknél, ám ezt a különbséget nagyrészt a demográfiai jellemzők okozzák.

A magyarországi időmérleg adatokat elemezve az IT használat vonatkozásában, Nyeste Gábor (2003) fő kérdése az volt, vajon csökkenti-e az infokommunikációs technológia használat a társas szabadidőt. A társas szabadidő meghatározásánál azokat a tevékenységeket vette figyelembe, amelyek elősegíthetik az információk áramlását, és ezáltal a társadalmi tőke növekedést. Azt vizsgálta, hogy a kapcsolatokon keresztül zajló információáramlást hogyan befolyásolja az információs technológia. Az általa definiált társas szabadidő országos átlaga 61 perc (ami 10 perccel magasabb, mint a KSH eredeti besorolása szerinti). A számítógép használóknak bár összességében 15 perccel kevesebb szabadidejük van, a társas szabadidő tekintetében jobb helyzetben vannak, mint a nem használók: 16 perccel többet töltenek információcserére alkalmas közösségi tevékenységekkel. A közösségi időtöltés átlagos mennyisége a számítógépet használók körében 73 perc, az internetet használók esetén még magasabb: 79 perc. A demográfiai kontrollváltozókat is tartalmazó többváltozós regressziós modell azt mutatja, hogy a számítógép és az internet használatnak önmagukban is van némi pozitív hatásuk a társas időtöltésre, azonban jóval kisebb, mint például az életkornak, a nemnek, az iskolai végzettségnek, a lakóhelynek és a gazdasági helyzetnek. Az adatok alapján az azonban világosan látszik, hogy az infokommunikációs eszközök használata nem csökkenti a társas szabadidő mennyiségét. Érdekes lett volna azt is megnézni, hogy a számítógéppel vagy internetezéssel eltöltött idő hossza milyen összefüggést mutat a közösségi tevékenységekkel töltött idővel. Az 1999/2000-res időmérleg adatbázisban azonban még nagyon alacsony volt az internethasználat ideje, ami korlátozta az elemzési lehetőségeket.

Lengyel György és Lőrincz László (2006) a World Internet project magyarországi keresztmetszeti, illetve panel adatain vizsgálták az internethasználat hatását a különböző szabadidős tevékenységekre, kiemelt tekintettel a társas időtöltésekre. A keresztmetszeti elemzések azt mutatták, hogy az internethasználók kevesebb időt töltenek rádióhallgatással, tévénézéssel, sporttal és a családjukkal, viszont többet vannak barátaikkal, többet telefonálnak, olvasnak és hosszabb időt töltenek közösségi eseményeken, mint a nem használók. A funkcionális helyettesítés elve eszerint leginkább a média területén érvényesül. Összevontan vizsgálva a különböző társas és nem társas tevékenységeket, a szerzők azt tapasztalták, hogy az internetezők hetente átlagosan hat órával többet töltenek társas elfoglaltságokkal, mint a nem internetezők, míg a magányos tevékenységekre szánt idő csak kisebb mértékben különbözött. Az életkor és az iskolai végzettség hatásainak kiszűrése mellett az internethasználat hatása szignifikáns maradt a baráttal töltött idő, a telefonálás, az olvasás, a rádióhallgatás és a tévézés esetén. A családtagokkal töltött időre gyakorolt negatív hatás viszont a kontrollváltozók bevonását követően eltűnt. A 2001-2003-as WIP adatok lehetővé tették a panelelemzést, így a szerzők azt is megvizsgálhatták, hogyan változott az egyik évről a másikra internetezőkké válók szabadidős tevékenységszerkezete. Az első két évet összehasonlító elemzések azt mutatták, hogy az internethasználattal párhuzamosan csökkent a családdal töltött idő, ugyanakkor nem változott jelentősen a baráti társaságban töltött. A harmadik évre viszont már a családi együttlétre gyakorolt hatás is eltűnt, amit a szerzők a kezdő internetezés sajátosságának tulajdonítottak, ami az első éves internetezőknél jelentkezett. Az összevont szabadidős tevékenységek közül sem a társas, sem a magányos tevékenységek ideje nem változott szignifikánsan az új internetezők körében.

A KUTATÁS HÁTTERE ÉS EREDMÉNYEI

Kutatási kérdések, megközelítés

A továbbiakban egy olyan kutatás eredményeit mutatom be, melynek során magam is arra kerestem a választ, hogy milyen hatással van az internethasználat, mint időtöltés a társas szabadidőre. Vajon a funkcionális ekvivalencia elve érvényesül-e a közösségi tevékenységek esetében, vagy a nethasználat inkább más jellegű időtöltésekkel konkurál? Van-e különbség a baráti és a családi kapcsolatokra gyakorolt hatás között?

Mint láttuk, az eddigi kutatási eredmények meglehetősen ellentmondóak: egyaránt találunk példát az internet társas tevékenységekre gyakorolt negatív, semleges és pozitív hatásainak kimutatására is, bár azt is megfigyelhetjük, hogy az izolációs hatásról szóló tanulmányok inkább az internet terjedésének korai éveire voltak jellemzőek. A későbbi kutatásokban már többnyire a semleges vagy pozitív összefüggések dominálnak, különösen a baráti kapcsolatok esetén.

Az internetezés és a társas időtöltés viszonyát több szempontból sem könnyű tanulmányozni. Egyrészt a netezés magában foglal egy sor olyan tevékenységet, melynek során ismerősökkel vagy ismeretlenekkel kerülünk kapcsolatba, levelet írunk, csevegünk, képeket, videókat osztunk meg velük. Ilyenkor gyakorlatilag társas tevékenységet végzünk, még ha fizikailag egyedül is vagyunk. És fordítva: ha nem vagyunk egyedül, mert körülöttünk vannak családtagjaink, akkor is lehet magányos a netezésünk. Internetezés közben lehetünk együtt a családdal, akár úgy, hogy semmi kontaktus nincs köztünk, akár úgy, hogy időnként megmutatjuk egymásnak, ha találunk valami érdekeset, és akár úgy is, hogy egy közös tevékenység keretében együtt böngésszük a netet, esetleg közösen chatezünk valakivel (Wellman-Hogan 2006). Az abszolút magányos és az abszolút társas internetezés között láthatólag több fokozatot is el tudunk különíteni. Mindez megnehezíti az időmérleg kutatások módszertani tervezését és eredményeinek értékelését is.

Másik probléma az internetezés társas szabadidőre kifejtett hatásának mérése. Erre a legalkalmasabb módszer az lenne, ha több éven keresztül végigkövethetnénk egy panelminta időfelhasználását, és megnéznénk, hogy az internethasználat elkezdésével és intenzitásának növekedésével hogyan változik a vizsgált személyek szabadidő-szerkezete. A World Internet Project első három évének magyarországi adatbázisa tartalmazott paneladatokat (Lengyel-Lőrincz 2006), viszont ebben az időszakban még az internet terjedésének viszonylag korai szakaszában tartottunk, így a panelben vizsgálható 241 új belépő egy igen szűk, és feltehetően speciális réteget jelentette a teljes internetező populációnak. 2002-ben a 14 éven felüli lakosságnak még csak 21 százaléka internetezett, és az otthonok csupán 8%-ában volt internet hozzáférés. Sajnos azonban a WIP panel adatfelvétele 2003-ban megszakadt, így nem áll módunkban a nethasználók szélesebb rétegeire is kiterjeszteni az időbeli változások vizsgálatát.

A WIP kutatássorozat utolsó hazai hulláma 2007-ben zajlott. Ekkorra már a minta közel fele (45%) használta a világhálót - döntő többségben korlátlan, szélessávú kapcsolattal -, ami már elegendő elemszámot biztosított az összefüggések mélyebb elemzéséhez is. És bár panelelemzésre nem adott lehetőséget ez az adatbázis, a korábbi hullámok eredményeivel való összehasonlítás tovább árnyalhatja a képet az internethasználat és szabadidő összefüggéseiről.

Adatok, módszerek

A World Internet Project (WIP) a kaliforniai UCLA és a szingapuri NTU School of Communication Studies kezdeményezéseként indult el 1999 nyarán, hogy a világ több országában nyomon kövesse az internet terjedését és társadalmi hatásait. Magyarországon 2001 és 2007 között évente készült felmérés a TÁRKI, az ITTK és az ITHAKA közreműködésével. Az adatfelvételt a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. végezte. A minta elkészítéséhez többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztak. Az adatfelvétel úgynevezett címlistás, csökkenő mintás eljárással történt, melynek lényege, hogy nem pótcímeket használnak, hanem a mintavételi eljárás során eleve kalkulálnak a válaszmegtagadások és egyéb okok miatt várhatóan kieső címek számával. A 2007-es kutatásban az induló 6462 címből 3059 sikeres interjú készült. Az így kialakított - alapvetően háztartás szintű - mintát a mintavételből fakadó torzulások miatt súlyozással korrigálták. A háztartás szintű súly mellett alkalmaztak egyéni szintű súlyozást is, amely révén a súlyozott minta a 14 éven felüli népességre reprezentatívnak tekinthető nem, életkor, iskolai végzettség és településtípus szerint.

Az elemzéseket a WIP 2007 adatbázis időfelhasználásra vonatkozó blokkjai alapján végeztem, amelyek tartalmazták a válaszadók által megbecsült internethasználatra fordított heti átlagos óraszámot különböző helyszíneken, valamint az egyéb szabadidős tevékenységekre fordított időt. Az időfelhasználás alapú elemzéseket összevetettem a netezők által érzékelt, a társas életük változásaira vonatkozó kérdésekkel is.

Az internethasználatra fordított idő

A vizsgálat idején az internethasználat idejének döntő hányadát (kétharmadát) a felhasználók már otthonukban töltötték. A munkahelyi használat aránya alig egynegyede volt a teljes netezési időnek, nyilvános helyeken (internetkávézókban, közösségi házakban) történő netezés pedig kevesebb mint egytizede. Összességében az internethasználók hetente 11 órát interneteztek, ami a teljes 14 éven felüli lakosságra vetítve átlagosan közel 5 óra nethasználatot jelent. Mivel a kutatás konkrétan nem mérte a szabadidős internethasználatot, ezt a változót a nethasználat helyszínei alapján definiáltam, ide sorolva minden munkahelyen kívüli internetezést. Ez alapján a szabadidős internethasználatra a teljes minta átlagosan 3 és háromnegyed órát, az internetezők 8 és fél órát fordítottak egy héten.

1. táblázat
Internethasználatot töltött idő (óra/hét) különböző helyszíneken

	A teljes mintán		Az internetezők körében	
	N	Átlag	N	Átlag
Otthon	3058	3,12	1355	7,04
Munkahelyen	3059	1,16	1356	2,61
Iskolában	3059	0,25	1356	0,56
Közkönyvtárban	3059	0,06	1356	0,12
Nem üzleti alapú nyilvános hozzáférési helyen	3059	0,03	1356	0,06
Üzleti alapú nyilvános hozzáférési helyen	3059	0,06	1356	0,13
Barát/rokon lakásán	3059	0,29	1356	0,66
Összesen	3056	4,86	1353	10,99
Szabadidőben (munkahelyen kívül)	3058	3,76	1354	8,49

A férfiak valamivel többet neteznek hetente, mint a nők. Feleannyit lógnak a világhálón a 40 év feletti internetezők, mint a legfiatalabbak. Az iskolai végzettség növekedésével csökken a szabadidős internetezésre fordított idő. Gazdasági aktivitás szerint a legnagyobb (közel kétszeres) különbség az aktív keresők és a tanulók nethasználatára között van. Aki dolgozik, az internetezik a legkevesebbet munkahelyén kívül - talán mert a munkahelyén elintézi a netes teendőket. A háztartásnagyság kevésbé befolyásolja a szabadidős internetezés idejét, itt a nagy különbség az egy és a több fős háztartások között van, ami valószínűleg összefügg az életkorral (az egyedül élők többsége 60 év feletti). A településtípus van a legkisebb hatással a nethasználat idejére.

2. táblázat
Szabadidős internethasználatot töltött idő (óra/hét) különböző demográfiai csoportokban

	Teljes minta		Internetezők	
	N	Átlag	N	Átlag
Férfi	1431	4,4	678	9,3
Nő	1626	3,2	675	7,6
14-25 éves	567	9,7	478	11,5
26-39 éves	751	4,9	473	7,7
40-59 éves	977	2,1	351	5,8

60 év feletti	760	0,4	50	6,6
Max. 8 általános	1014	3,2	308	10,6
Szakmunkásképző	808	2,0	211	7,5
Érettségi	838	5,2	515	8,5
Diploma	389	5,8	314	7,2
Dolgozik	1400	3,8	791	6,7
Tanuló	382	11,6	363	12,2
Nyugdíjas	941	0,7	72	9,0
Egyéb inaktív	325	3,4	126	8,8
1 fős háztartás	370	1,2	64	6,8
2 fős háztartás	812	2,2	219	8,3
3 fős háztartás	668	4,5	368	8,2
4 fős háztartás	745	5,4	459	8,8
5 v. több fős	460	4,7	241	9,0
Budapest	542	4,7	316	8,1
Megyeszékhely	795	4,1	383	8,4
Város	710	4,0	316	9,0
Község	1011	2,8	338	8,5

Más szabadidős elfoglaltságokkal töltött idő

A WIP 2007-es adatai szerint szabadidejében a 14 éven felüli lakosság egy héten átlagosan mintegy 3 órát tölt könyvolvasással, 5 és fél órát zenehallgatással, 3 órát újságolvasással, 12 órát rádióhallgatással, 15 és fél órát tévénézéssel, másfél órát sportolással, 18 és fél órát a családjával és közel 5 órát a barátaival. Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy az ilyen, szubjektív becslésen alapuló időmérlegek a tapasztalatok alapján általában torzítanak. A KSH pontosabb (7 évvel korábbi) időmérleg adatai alapján a 15-74 éves népesség teljes szabadideje átlagosan heti 33 óra. Ebből a tévézésre mintegy 19 órát fordítunk, könyvolvasásra 1 órát, újságolvasásra közel kettőt, sportolásra fél órát, rádióhallgatásra alig több mint fél órát, társas szabadidős tevékenységekre pedig hozzávetőlegesen 6 órát (Harcsa-Sebők 2002). Az Életmód-időmérleg kutatás szerint családtagjainkkal mintegy 40 órát töltünk hetente, míg a barátokkal feleennyit (Murinkó 2008). Ha csak a szabadidős közös tevékenységeket vesszük figyelembe, akkor a családtagokkal csak valamivel több időt töltünk (heti 3,3 óra), mint a barátokkal, ismerősökkel (2,7 óra). A WIP 2007-es adatai a KSH-s számokhoz képest magasabbak a kulturális és társas tevékenységek idejét és alacsonyabbak a tévézés mennyiségét tekintve.

3. táblázat

A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét)

	Teljes minta körében		A tevékenységet végzők aránya	A tevékenységet végzők körében	
	N*	Átlag	%	N*	Átlag
Könyvolvasás	2895	2,96	73%	2054	4,17
Zenehallgatás	2972	5,41	63%	1839	8,74
Újságolvasás	2980	3,01	91%	2707	3,33
Rádióhallgatás	2944	11,87	86%	2538	13,84
Tévézés	2945	15,60	98%	2908	15,80
Sportolás	3007	1,51	36%	1080	4,21
Időtöltés a családdal	2742	18,61	97%	2653	19,29
Időtöltés a barátokkal	2850	4,73	84%	2382	5,66

Ha megnézzük a vizsgált szabadidős tevékenységeket néhány főbb demográfiai jellemző szerint, majd minden esetben jelentős eltéréseket tapasztalunk. A nők többet olvasnak, mint a férfiak, akik viszont több időt töltenek sportolással és a barátaik társaságában, mint a nők. A fiatalabbak többet olvasnak könyvet, hallgatnak zenét, sportolnak és végeznek társas tevékenységeket (akár a családjukkal, akár barátaikkal), míg az idősebbekre jellemzőbb az újságolvasás, a rádióhallgatás és a tévézés. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők átlagosan több időt fordítanak (akár könyv-, akár újság-) olvasásra és sportolásra, a legkevésbé képzettek pedig tévézésre. A legintenzívebb rádióhallgatók a szakmunkás végzettségűek. Barátokkal legtöbbször a 8 általánost végzettek és az érettségizettek töltenek, feltehetően azért, mert több a fiatal köztük, mint a szakmunkások, illetve diplomások között. A gazdasági aktivitás hasonló összefüggéseket mutat a különböző időtöltésekkel, mint az életkor. A háztartásnagyságot tekintve sok esetben az egyedül élők és a legalább két fős háztartások közt látjuk a legnagyobb különbséget (könyvolvasás, tévézés, családdal töltött idő). A nagyvárosban élők többet olvasnak, viszont kevesebbet rádióznak és tévéznek, mint a kisebb városok vagy falvak lakói. A közös családi tevékenységekre úgy tűnik, legalkalmasabb a kisvárosi élet.

4. táblázat

Az egyes szabadidős tevékenységekre fordított idő a különböző demográfiai csoportokban (átlag óra/hét)

	Könyv- olvasás	Zene- hallga- tás	Újság- olvasás	Rádió- hallga- tás	Tévé- nézés	Sporto- lás	Időtöl- tés csa- láddal	Időtöltés barátok- kal
Férfi	2,6	5,3	3,1	11,8	15,5	1,9	17,7	5,3
Nő	3,6	4,9	3,1	12,0	15,8	1,1	18,8	3,8
14-25 éves	4,0	11,1	2,2	8,1	13,6	3,6	20,9	10,7
26-39 éves	2,8	6,6	2,7	13,4	13,4	1,8	21,1	4,7
40-59 éves	3,0	4,4	3,3	12,1	14,8	1,2	18,6	3,1
60 év feletti	3,3	1,5	3,6	12,7	19,4	0,4	14,7	2,3
Max. 8 általános	2,2	4,7	2,7	10,5	17,8	1,4	18,4	5,2
Szakmunkásképző	2,1	4,7	3,3	14,2	17,0	0,9	17,9	3,3
Érettségi	4,0	5,4	3,2	12,1	14,3	1,6	18,8	5,0
Diploma	5,2	5,5	3,5	11,1	12,2	1,9	17,8	3,8
Dolgozik	3,0	5,5	3,0	13,0	13,1	1,7	18,7	4,1
Tanuló	4,8	11,2	2,2	6,2	12,7	4,2	20,8	11,9
Nyugdíjas	3,2	2,0	3,6	12,9	19,5	0,4	15,1	2,4
Egyéb inaktív	2,4	7,3	2,9	10,1	17,0	1,0	25,9	5,1
1 fős háztartás	4,1	2,8	3,1	13,7	17,7	0,8	7,5	3,4
2 fős háztartás	3,0	3,5	3,5	12,0	16,9	0,9	16,1	3,3
3 fős háztartás	3,2	5,3	3,1	11,2	15,3	1,7	20,1	5,3
4 fős háztartás	3,2	7,6	2,8	12,2	13,6	2,0	22,6	5,4
5 v. több fős	2,6	6,1	2,6	10,5	15,2	1,7	24,0	5,3
Budapest	4,3	4,6	3,1	9,8	14,4	1,4	15,1	4,8
Megyeszékhely	3,5	5,0	3,2	10,2	15,0	1,6	17,7	4,5
Város	2,8	5,4	2,9	13,3	16,6	1,5	21,5	4,9
Község	2,6	5,2	3,2	13,6	16,4	1,3	18,4	4,0

Internethasználat és más szabadidős elfoglaltságokkal töltött idő

Ha összehasonlítjuk az internethasználókat a nem használókkal, azt látjuk, hogy minden vizsgált

szabadidős tevékenység esetén szignifikánsan különböznek a heti átlagos időtartamok. Eszerint az internetezők több időt töltenek könyvolvasással, zenehallgatással, sportolással és társas tevékenységekkel (mind a családdal, mind a barátokkal), mint a nem internetezők, viszont kevesebbet tévénéznek, olvasnak újságot és rádióznak náluk. A legnagyobb különbségeket a zenehallgatás és a sportolás esetében mértük, ami valószínűleg összefügg az internetezők fiatalabb korával és magasabb státuszával. Talán szintén életkori sajátosságokból adódóan, a barátokkal töltött idő is nagymértékben különbözik a netezők és nem netezők között. Az előbbiek több mint kétszer annyi időt töltenek barátaikkal, míg a családtagokkal töltött idő esetén csak 15 százalék az eltérés az internetezők javára. A funkcionális helyettesítés tehát ezek szerint inkább csak a hagyományos médiumok esetén feltételezhető, a társas kapcsolatokat kevésbé érinti.

5. táblázat

A különböző szabadidős tevékenységekre fordított idő (óra/hét) az internethasználat függvényében - az ANOVA elemzés eredményei

	Használ internetet	N	Átlag	Szórás	F
Könyvolvasás	Igen	1206	3,66	5,51	37,6**
	Nem	1689	2,46	4,94	
Zenehallgatás	Igen	1231	8,53	11,37	252,9**
	Nem	1742	3,20	6,88	
Újságot olvasás	Igen	1241	2,77	2,74	13,0**
	Nem	1739	3,21	3,64	
Rádióhallgatás	Igen	1225	10,79	14,12	12,1**
	Nem	1718	12,74	15,59	
Tévénézés	Igen	1230	12,89	8,93	141,8**
	Nem	1715	17,54	11,43	
Sportolás	Igen	1250	2,57	4,11	201,5**
	Nem	1757	0,76	2,88	
Családdal töltött idő	Igen	1148	20,11	17,49	12,6**
	Nem	1594	17,62	18,53	
Barátokkal töltött idő	Igen	1186	7,08	8,65	241,3**
	Nem	1665	3,06	5,11	

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Azt is megnéztük, hogy a szabadidőben végzett internetezés mennyisége hogyan függ össze a többi szabadidős tevékenységre fordított idővel. A korrelációelemzés azt mutatta, hogy minél többet internetezik valaki, annál többet olvas könyvet, hallgat zenét, sportol, van együtt a családjával és a barátaival, és annál kevesebbet néz tévét, illetve hallgat rádiót. Jóval erősebb összefüggést kaptunk itt is a barátokkal, mint a családtagokkal töltött idő esetén.

Ha csak az internetezők körében nézzük meg az összefüggéseket, némileg módosul a kép. A zenehallgatással, sportolással, valamint a családtagokkal és barátokkal töltött idő továbbra is szignifikáns pozitív korrelációt mutat az internetezésre szánt idővel, viszont a könyvolvasással és a tévénézéssel való összefüggés már jóval gyengébb, sőt a tévénézés esetén az előjele is megfordul. Vagyis itt az igazi különbséget az internet használat ténye, és nem annak mennyisége jelenti. A felhasználók körében a netezés mennyisége egyedül a rádióhallgatással korrelál negatívan. Úgy tűnik, az összes többi vizsgált tevékenységre több időt fordítanak a többet internetezők. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha összességében több szabadidővel rendelkeznek. És mivel az internethasználók átlagos életkora alacsonyabb, mint a nem használóké, a KSH időmérleg adatok alapján ennek nagy is a valószínűsége.

6. táblázat

Korreláció az internethasználatra fordított idő és a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők között - Pearson R együtthatók

	A teljes mintán	Az internetezők körében
Könyvolvasás	,077**	,009
Zenehallgatás	,300**	,223**
Újságolvasás	-,027	,015
Rádióhallgatás	-,049**	-,040
Tévénézés	-,107**	,035
Sportolás	,200**	,088**
Időtöltés a családdal	,099**	,110**
Időtöltés a barátokkal	,305**	,235**
N=	3058	1362

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Mint korábban láttuk, az életkor magyarázza legerősebben mind az internethasználatot, mind a szabadidő más jellegű felhasználását. Hogy láthassuk, a kapott összefüggések mennyiben vezethetők vissza az életkori sajátosságokra, az előbbi korrelációelemzést elvégeztem korcsoportokon belül is. Az internethasználat tévénézésre gyakorolt hatása az egyes korcsoportokon belül már nem szignifikáns, tehát úgy tűnik, az internetezők körében tapasztalt kevesebb tévénézés inkább életkori sajátosság. Az olvasással és a sportolással való összefüggés is eltűnik szinte minden korosztályt nézve, egyedül a középkorúaknál (40-59 évesek körében) marad jelentős. A zenehallgatás az egyetlen olyan tevékenység, amely szinte minden korosztályban szignifikánsan korrelál a szabadidős internethasználat mennyiségével, bár ha csak az internetezők körében nézzük, akkor gyengébb összefüggéseket tapasztalunk. Az újságolvasás, ami bár nem szignifikáns, de negatív összefüggésben állt az internethasználattal, az egyes korcsoportokon belül vizsgálva már inkább pozitív vagy semleges kapcsolatot mutat. Ez feltehetően annak köszönhető, hogy a két tevékenység összefüggése az életkorral fordított: minél idősebb valaki, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy internetezik, és annál nagyobb, hogy nyomtatott sajtót olvas. Aki viszont idősebb korban internethasználó, az nem mond le az újságolvasásról, sőt nagyobb valószínűséggel használja a nyomtatott sajtót, mint a nem netező kortársai.

A családdal töltött idő csak a legfiatalabb korcsoportnál mutat szorosabb összefüggést az internetezés idejével. Mindez azt jelenti, hogy az idősebb korosztályokban a nethasználat független a családi együttlételem időtartamától. A 26 éven aluliaknál viszont minél többet internetezik valaki, annál több időt tölt a családtagjaival. Ennek az összefüggésnek több magyarázata is lehet. A legkézenfekvőbb, hogy mindkét tényezőt befolyásolja az, hogy valaki családban él-e vagy sem. Ha egy fiatal (gyerek) családban él, akkor eleve több időt tölt családtagjaival, mint ha külön élnének. A családban élőkre elméletileg kevesebb házimunka esik, hiszen a több fős háztartásban a feladatokat jobban el lehet osztani, illetve ezek zömét általában a szülői korosztály végzi. Tehát ha egy fiatal családban él, akkor több szabadideje van, mint egy hasonló körülmények között egyedül (vagy párban) élő kortársának, tehát internetezésre is több időt tud fordítani. Egy másik lehetséges magyarázat, hogy a családdal való intenzívebb kapcsolattartás együtt járhat fokozottabb internetes kommunikációval is, hiszen az köztudott, hogy a legtöbb online kapcsolattartás a közeli ismerősök, családtagok közt zajlik (Hampton-Wellman 2003; Wellman-Hogan 2004; Hogan-Wellman 2011).

Ez utóbbi érvelést alkalmazhatjuk a barátokkal töltött idő kapcsán kapott eredmények magyarázatára is, ahol szintén azt láthatjuk, hogy a fiatalabb korosztályokra jellemző az erősebb korreláció a nethasználattal. A legerősebb a kapcsolat a 26 éven aluliaknál. 26 és 39 év között már csak a használat ténye látszik összefüggenni a baráti kapcsolattartással, az internetezés mennyisége sokkal kevésbé. 40 év felett pedig már semmilyen szinten nem látunk kapcsolatot a kétféle időtöltés között. Ennek oka lehet az a más kutatásokból ismert tény, hogy a barátok száma a kor előrehaladtával csökken, és különösen 26 év felett - a családalapítás, önálló életkezdés szakaszában - tapasztalható a legnagyobb visszaesés (Albert- Dávid 2003). A WIP 2007-es adatain is láthatjuk, hogy míg 26 év alatt a barátokkal töltött idő heti átlaga közel 11 óra (10,7), addig 26 és 39 év között már csak alig 5 (4,7), 40-60 év között 3,2, 60 év fölött pedig 2,2 óra. Ezen a tendencián, úgy látszik, az internetezés sem tud sokat mozdítani. Fiatalabb korban viszont összefügg az intenzívebb baráti kapcsolattartás a gyakori nethasználattal. Ebben a korban a két folyamat feltehetően kölcsönösen stimulálja egymást: akinek sok barátja van, az többekkel tud kommunikálni az interneten, ami időben is több nethasználatot járhat. Illetve aki sokat internetezik, annak több lehetősége van akár online

barátokat szerezni, akár a meglévő barátokkal kapcsolatot tartani az internet segítségével is.

7. táblázat

Korreláció az internethasználatra fordított idő és a különböző szabadidős tevékenységekre fordított idők között korcsoportonként- Pearson R együtthatók

	A teljes mintán				Az internetezők körében			
	14-25 évesek	26-39 évesek	40-59 évesek	60 év feletti-ek	14-25 évesek	26-39 évesek	40-59 évesek	60 év feletti-ek
Könyvolvasás	,027	,063	,161**	,062	-,021	-,039	,113*	,138
Zenehallgatás	,249**	,114**	,157**	,136**	,236**	,098*	,162**	,066
Újságolvasás	,010	,075*	,052	,070	,011	,090	,109*	,173
Rádióhallgatás	-,045	-,013	,030	-,028	-,010	-,019	,062	-,109
Tévézés	-,063	-,034	-,058	-,036	,001	,069	,046	,222
Sportolás	,072	,090*	,096**	,051	,023	,074	,013	-,054
Időtöltés a családdal	,128**	,026	,035	,044	,173**	,062	,019	,238
Időtöltés a barátokkal	,234**	,100**	,050	,044	,218**	,073	,032	,119
N=	568	751	977	760	479	472	353	49

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Internethasználat és társas szabadidő - többváltozós elemzések

Az előbbieken bemutatott elemzésekkel kapott összefüggéseket többváltozós regressziós eljárással is teszteltem. A továbbiakban azonban már csak a társas szabadidőre fókuszáltam: a családdal, illetve a barátokkal töltött idő mennyiségét vettem össze az internethasználattal, illetve annak heti mennyiségével.

Nézzük meg elsőként az egyszerűbb, használat-nem használat jellegű differenciálódás hatását. A kétváltozós elemzésekben még mind a családi, mind a baráti körben töltött idő szignifikánsan magasabb volt az internethasználóknál. A kontrollváltozók bevonásával azonban csak a barátokkal való együttlét esetén maradt meg az összefüggés. Eszerint az internethasználat pozitív hatással van a barátokkal töltött időre, de nincs jelentősebb hatása a családi együttlétekre. A családdal töltött időt leginkább a háztartás nagysága befolyásolja, de szignifikáns hatása van még az anyagi helyzetnek, az iskolai végzettségnek, a gazdasági aktivitásnak és a település méretének is. A baráti körben töltött időt legerősebben az életkor magyarázza, és ettől függetlenül markáns hatása van a gazdasági aktivitásnak is. E két tényező mellett a harmadik legerősebb összefüggést viszont az internethasználat adja.

A nethasználatra fordított idő mindkét kapcsolattípus esetén szignifikáns pozitív összefüggést mutat: vagyis minél többet internetezik valaki, annál több időt tölt a családjával és a barátaival is, függetlenül a korától, nemétől, iskolai végzettségétől, aktivitásától, lakóhelyétől, háztartásnagyságától és anyagi helyzetétől. Az összefüggés azonban itt is jóval erősebb a baráti kapcsolatok esetében.

Az internethasználat tehát - az eredmények alapján - nemhogy csökkentené a társas szabadidőt, de jótékony hatással van arra.

8. táblázat

A családtagokkal, illetve barátokkal töltött idő összefüggései az internethasználattal és az egyén különböző szocio-demográfiai jellemzőivel - a lineáris regresszióelemzés eredményei (Beta együtthatók)

Családtagokkal töltött idő

Használ internetet	0,026	
Internetezéssel töltött idő		0,072**
Kérdezett neme	0,043	0,047*
Kérdezett kora	-0,029	-0,011
Elvégzett osztályok száma	0,028	0,028
Gazdasági aktivitás	-0,022	-0,009
Háztartás egy főre jutó jövedelme	-0,069*	-0,076**
Település lakónépessége	-0,053*	-0,053*
Háztartásnagyság	0,211**	0,210**
	$r^2=$ 0,079	0,083
Barátokkal töltött idő		
Használ internetet	0,115**	
Internetezéssel töltött idő		0,152**
Kérdezett neme	-0,089**	-0,079**
Kérdezett kora	-0,392**	-0,385**
Elvégzett osztályok száma	-0,071**	-0,059*
Gazdasági aktivitás	-0,179**	-0,152**
Háztartás egy főre jutó jövedelme	0,032	0,028
Település lakónépessége	0,042	0,045*
Háztartásnagyság	-0,068**	-0,064*
	$r^2=$ 0,189	0,200

Az összefüggés szignifikáns ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ szinten.

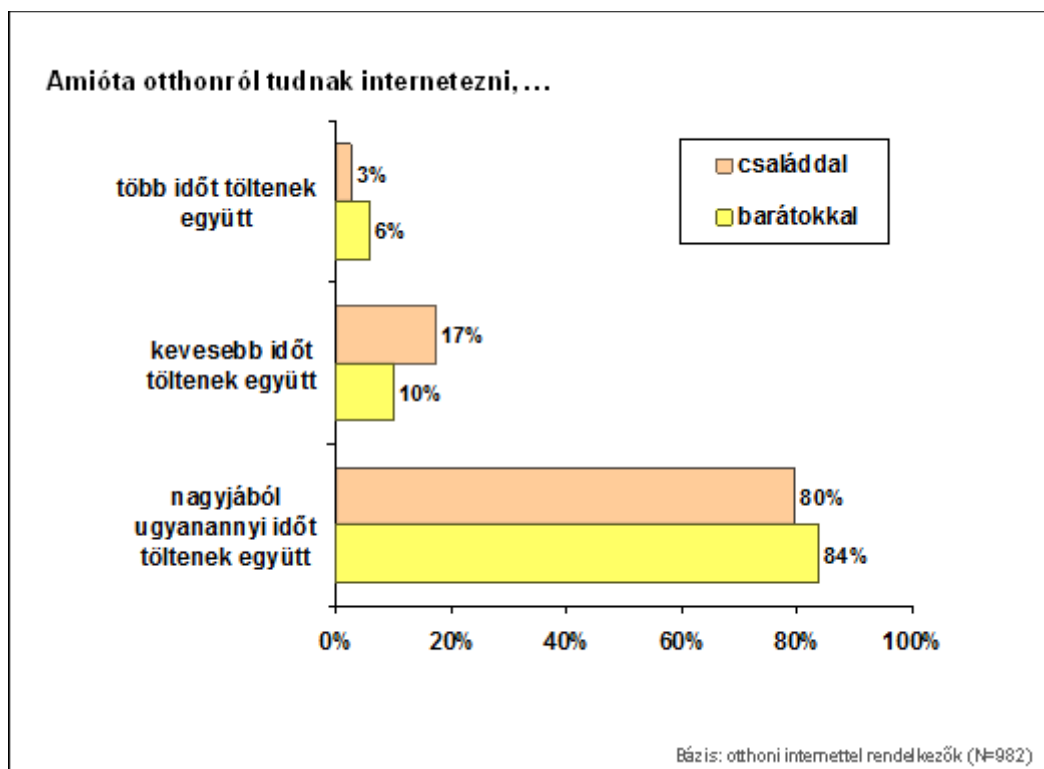
Az internethasználat hatásainak szubjektív észlelése

A WIP kutatás arra is lehetőséget adott, hogy megnézzük, mit gondolnak az emberek az internethasználat társas kapcsolatokra gyakorolt hatásáról, hogyan érzékelik ők maguk a társas együttléteik alakulását a nethasználat óta. Az adatok azt mutatják, hogy az internet otthoni bevezetése a válaszadók döntő többsége számára nem változtatott semmit a családtagokkal vagy a barátokkal együtt töltött idő mennyiségén. Az internet hozzáféréssel rendelkezők 84 százaléka állítja, hogy ugyanannyi időt tölt ma is barátaival, mint a net bevezetése előtt. A családtagok esetén is 80% számol be változatlan mennyiségű együtt töltött időről. Akik szerint viszont változás következett be, azok többsége csökkenést érzékelt, különösen a családtagokkal töltött idő esetén. Főleg a budapestiek, a középkorúak, a diplomások, illetve a legalább 4 fős háztartásban élők számoltak be csökkenésről. Igaz ugyan, hogy a nagyobb családban élők a növekedést érzékelők között is felülreprezentáltak, csakúgy, mint a középfokú végzettségűek, valamint a nők (a családdal) és a fiatalok (a barátokkal).

Ezek a percepciók némileg ellentmondanak a korrelációs és regressziós elemzések eredményeinek, amelyek a nethasználat pozitív hatásait mutatták. Emögött az is állhat, hogy a jelenlegi használók eleve aktívabb társas életet éltek, ami ha mérséklődött is valamelyest az internethasználat hatására, összességében még így is több időt töltenek társaságban, mint a nem internetezők. De a családdal töltött idő esetén felvetődhet az a magyarázat is, hogy a megnövekedett mértékű otthoni internetezés közben ugyan több időt töltenek a családtagjaik körében a felhasználók, viszont ténylegesen kevesebbet foglalkoznak egymással, és emiatt az együtt töltött idő csökkenését érzékelik.

1. ábra

Az otthoni internethasználat hatása (percepció alapján) a családtagokkal és barátokkal együtt töltött időre

ÖSSZEGZÉS

A vizsgálat az internethasználat, mint időtöltés társas kapcsolatokra vonatkozó hatásaival foglalkozott. A funkcionális ekvivalencia elve alapján azt feltételezhettük, hogy az internethasználat összességében csökkenti a társas szabadidő mennyiségét, az eredmények azonban nem támasztották alá ezt a hipotézist. A barátokkal töltött idő több mint kétszer annyi volt az internetezőknél, mint a nem internetezőknél, a családdal töltött idő pedig mintegy 20 százalékkal magasabb. A korrelációelemzés is azt mutatta, hogy minél többet internetezik valaki, annál többet van együtt a családjával és még inkább a barátaival, de annál kevesebbet tévéznek és rádióznak. A többváltozós regresszió elemzések során a kontrollváltozók bevonásával az internethasználat már csak a barátokkal való együttlét esetén mutatott pozitív szignifikáns összefüggést, a családi együttlétek esetén nem. Az internethasználat mennyiségét tekintve viszont mindkét kapcsolattípus esetén szignifikáns maradt az összefüggés: eszerint minél többet internetezik valaki, annál több időt tölt a családjával és a barátaival is, függetlenül a szocio-demográfiai jellemzőitől. A szubjektív percepciók alapján az internetezőknél csak egy kisebb hányada érzi úgy, hogy a nethasználat kezdete óta kevesebb időt tölt családjával vagy barátaival, a nagy többség semmilyen változást nem érzékelt ezen a téren.

Az internethasználat, mint újfajta időtöltés tehát úgy látszik, nem a társas szabadidőből hasított le egy darabot, hanem más szabadidős tevékenységekből, leginkább a hagyományos médiahasználatból. Érdekes azonban szem előtt tartanunk a korcsoportonkénti elemzések eredményeit is, mely szerint jóval kisebb hatás mutatkozik az egyes korosztályokon belül, mint a teljes lakosság körében. Mindez azt sugallja, hogy nem egy általános "hatalomátvételről" van szó, sokkal inkább arról, hogy az új generációk, akik már beleszülettek a digitális kultúrába, hajlamosabbak eleve a számítógéphez fordulni különböző médiatartalmakért, míg azok az idősebbek, akik hozzászoktak a tévéhez, rádióhoz és nyomtatott sajtóhoz, ezekről a médiumokról kevésbé mondanak le az új technológia hatására. Az internet tehát ily módon veheti át fokozatosan a hagyományos tömegkommunikációs eszközök szerepét.

IRODALOM

Albert Fruzsina - Dávid, Beáta [2003]: *Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedében*. TÁRKI. Budapest, 13. p., <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel>

[/pdf/a592.pdf](#)

- Albert F. - Dávid B. - Molnár Sz. [2006]: *Az internet-használat és a társadalmi tőke időbeni alakulása Magyarországon - Egy longitudinális vizsgálat eredményei. Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3.*, TÁRKI.
- Angelusz Róbert - Fábíán Zoltán - Tardos Róbert [2004]: Digitális egyenlőtlenségek és az infokommunikációs eszközhasználat válfajai: In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI, p. 309-331.
- Angelusz Róbert - Tardos Róbert [2004]: Túl az egyötödön - a tudás vagy élménytársadalom felé? *Jel-Kép*, 2004.2.
- Cole, Jeffrey [2000]: *Surveying the Digital Future*. Los Angeles, CA: UCLA Center for Communication Policy.
- Dessewffy Tibor - Fábíán Zoltán (szerk.) [2003]: *A digitális jövő térképe: A magyar társadalom és az internet*; - Bp. ITTK-Tárki
- Falussy Béla [2004]: *Az időfelhasználás metszetei*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Hampton, K. [2001]: *Living the Wired Life in the Wired Suburb: Netville, Glocalization and Civil Society*, Doctoral dissertation, Dep. of Sociology, University of Toronto.
- Hampton, K. - Wellman, B. [2003]: Neighboring in Netville: How the Internet Supports Community and Social Capital in a Wired Suburb. *City & Community* 2,4, December 2003. p. 277-311.
- Hampton, K. - Sessions, L. - Her, E. J. - Rainie, L. [2009]: Social Isolation and New Technology. How the internet and mobile phones impact Americans' social networks. <http://www.pewinternet.org/Reports/2009/18-Social-Isolation-and-New-Technology/Part-1-Introduction.aspx?r=1>
- Hampton, K. - Goulet, L. - Rainie, L. - Purcell, K. [2011]: Social networking sites and our lives. Pew Internet & American Life Research Center. <http://pewinternet.org/Reports/2011/Technology-and-social-networks.aspx>
- Harcza I. - Sebők Cs. [2002]: *A népesség időfelhasználása 1986/1987-ben és 1999/2000-ben*. KSH, Budapest.
- Hogan, B. - Wellman, B. [2011]: The Immanent Internet Redux. In: P.H.Cheong, P. Fischer-Nielsen, S.Gelfgren and C.Ess (eds) *Digital Religion, Social Media and Culture: Perspectives, Practices and Futures*. Bern, Switzerland: Peter Lang.
- Katz, J. - Rice, R. [2002]: *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kenichi Ishii [2004]: Internet Use in Japan: A Time Diary Method. Presented at the 1st International Conference of APIRA on "Information Statistics of the Internet: Measurement, Analysis and Applications", August 19-20, 2004, Hong Kong, Macao. http://infoshako.sk.tsukuba.ac.jp/~ishii/Time_Diary_Internet.pdf
- Kesnbaum, M. - Robinson, J.P. - Neustadt, A. [2002]: Information technology and Social Time Displacement. *IT & Society* [1], p. 21-37.
- Kraut, R. - Kiesler, S. - Boneva, B. - Cummings, J. - Helgeson, V. - Crawford, A. [2002]: Internet Paradox Revisited. *Journal of Social Issues*, 58, p.49-74.
- Kraut, R. - Patterson, M. - Lundmark, V. - Kiesler, S. - Mukhopadhyay, T. - Scherlis, W. [1998]: Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being? *American Psychologist* 53 (9): p. 1017-1031.
- Lengyel György - Lőrincz László [2006]: Internet és szabadidő. In Dessewffy - Fábíán - Z. Karvalics (szerk.): *Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3*. TÁRKI, p. 111-136.
- Murinkó Livia [2008]: A társas kapcsolatok ápolására fordított idő az ezredforduló Magyarországon. In. S. Nagy Katalin - Orbán Annamária (szerk.): *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben*. Budapest, Gondolat Kiadó, p. 249-261.

- Nie, Norman H. - Erbring, Lutz [2000]: Internet and Society: A Preliminary Report. Stanford Institute for the Quantitative Study of Society: Stanford University. (Retrieved May 24, 2001.) http://www.stanford.edu/group/siqss/Press_Release/Preliminary_Report-4-21.pdf
- Nie, Norman H. - Hillygus, D. Sunshine - Erbring, Lutz [2002]: Internet Use, Interpersonal Relations and Sociability. In: *The Internet in Everyday Life*. Edited by Barry Wellman and Caroline Haythornthwaite. Oxford: Blackwell. p. 215-43.
- Nyeste Gábor [2003]: A magyar információs társadalom időmérlege. In: Lengyel György (szerk.): *Információs technológia és életminőség*. Budapest, Corvinus Egyetem.
- Pronovost, G. [2002]: The Internet and Time Displacement: A Canadian Perspective. *IT & Society* (1) p. 44-53.
- Rainie, L. - Purcell, K. - Smith, A. [2011]: The social side of the internet. Washington, DC: The Pew Internet and American Life Project. http://pewinternet.org/~media/Files/Reports/2011/PIP_Social_Side_of_the_Internet.pdf
- Robinson, J. P. [2011]: IT, TV and Time Displacement: What Alexander Szalai Anticipated but Couldn't Know. *Social Indicators Research*. 2011 April; 101(2). p. 193-206. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3046357/>
- Robinson, J.P. -Barth, K. - Kohut, A. [1997]: Personal computers, mass media, and use of time. *Social Science Computer Review*. vol. 15. p. 65-82.
- Robinson, J. P. - Kestnbaum, M. - Neustadtl, A. - Alvarez, A. [2001]: *Information Technology, the Internet and Time Displacement. Revision of paper presented at the Annual Meetings of the American Association of Public Opinion Research in Portland, OR, May 2000.*
- Robinson, J. P. - Martin, S. [2010]: IT Use and Declining Social Capital: Recent National Evidence from the American Time-Use Survey (ATUS) and the General Social Survey (GSS). *Social Science Computer Review*, vol. 28. no. 1. p. 45-63.
- Wellman, B. - Quan-Haase, A., - Witte, J., - Hampton, K. [2001]: Does the Internet increase, decrease, or supplement social capital? Social networks, participation, and community commitment. *American Behavioral Scientist*, 45 (3), p. 437-456.
- Wellman, B. - Quan-Haase, A. - Boase, J. - Chen, W. - Hampton, K.- Diaz de Isla, I. - Miyata, K. [2003]: The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism. *Journal of Computer Mediated Communication* 8, 3.
- Wellman, B. - Hogan, B. [2004]: The Immanent Internet. In: J.R. McKay (szerk.) *Netting Citizens*. Edinburgh: St Andrew's Press, p. 54-80.
- Wellman, B. - Hogan, B. [2006]: Connected Lives: The Project. Chapter 8. In Patrick Purcell (szerk.) *Networked Neighbourhoods*. London: Springer.

[A tartalomhoz >>](#)

Szűts Zoltán

A WEB 2.0 KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI KÉRDÉSEI

Amíg az internetes kommunikáció 2005-ig tartó történetének és legfontosabb jelenségeinek elbeszélésére egyaránt érvényes megközelítés lehet a technikatörténetére összpontosító beszéd, vagy a különböző kommunikációelméleti iskolák elméletének segítségül hívása, a web 2.0 leírására más stratégiát kell választanunk.

A web 2.0 (vagy webkettő) megkülönböztető tulajdonságai nem technikai, hanem kommunikáció-, média és művészetelméleti eredetűek. Miközben a korábban uralkodó, szerkesztő és hivatásos kommunikátor központú paradigmával szemben radikális tartalom előállítási eltérést látunk, megfigyelhető, hogy a hangsúly a közzétételről a megosztásra, a passzív jelenléttől a részvétel felé tolódott. Mind a felhasználói, mind a szolgáltatói attitűd megváltozott. A szolgáltató blogok, wikik, közösségi oldalak esetében csupán keretet biztosít, és azt a felhasználók töltik meg tartalommal. Ezzel tehát megszűnik a web írásvédettsége, és nyílttá válik a megszólaló pozíciója. Az információcsere indításához, vagy a kommunikációs folyamatba való bekapcsolódáshoz, annak ellenére, hogy a web 2.0 kontextusa technikailag determinált, nincs szükség jelentős, tanult technikai ismeretekre. "A web 2.0 olyan új kulturális tudást teremtett, amely csak minimális kompetenciát és technikai hozzáértést vár el a felhasználtól, és [...] a médiatartalmak előállításában az embereknek korábban elképzelhetetlennek vélt tömege vehet részt. [Ennek következtében] megkérdőjeleződtek adó és vevő rögzített pozíciói, felülíródtak magán és publikus közti merev határok, és bárki számára lehetőség nyílt a médireprezentációra és az önreklámra a magukat mint kommunikációs struktúrákat kommunikáló zene- és videomegosztó portálokon. (Gelegonya 2011, 96, 93) A kontextus komoly lehetőséget biztosít az önreprezentációra is. "Mostanáig, legalábbis a XX. századi nyugati társadalomban az emberek egyfajta identitást, a Valaki-lét homályos érzésével élték az életüket. A XXI. századi technológiák azonban kikezdehetik ezt a mindennél alapvetőbb felfogást, mivel egyre inkább a képernyőn keresztül éljük meg a mindennapjainkat, ezen keresztül bonyolítjuk munkánkat [...] és magánéletünket egyaránt." (Greenfield 2009, 153)

A jelenség azonosítására a web 2.0 kifejezést elsőként Dermot McCormack (McCormack 2002) használta, elterjedése nem utolsó sorban Tim O'Reilly közvetítésének tudható be. (O'Reilly 2005) A recepció közismert megállapítása szerint a kifejezés olyan, jellemzően magas fokú interakcióval bíró jelenségek megnevezésére szolgál, melyek közösség által létrehozott tartalmak, illetve kommunikációs folyamatok köré épülnek.

A web 2.0 megjelenése és elterjedése nyomán tapasztalható fordulat a gyakorlatban az új internetes szolgáltatások, kommunikációs formák és médiafelületek terén tapasztalható, A blogok, wikik, közösségi hálózatok kapcsán a kommunikációelméleti diskurzus kollektív bölcsességről, a felhasználó által hozzáadott értékről, illetve a felhasználóból szerzővé válás folyamatáról beszél.

A web 2.0-át az online tartalmat hordozó, asszociációk és linkek közvetítésére alkalmas hipertext nemlineáris gondolkozásmódja jellemzi. Decentralizált szerkezete tehát a Deleuze és Guattari által az irodalomelméletbe bevezetett rizóma szerkezetét tükrözi, azaz minden elem össze van kötve minden elemmel. A rizómában nincs hierarchia, és nincsenek kitüntetett pontok, hiszen bármely elem felcserélhető bármely mással. A rizóma képek, dolgok, szavak, jelentések és jelentők, politikai és biológiai reprezentációk halmaza, ahol nincs értelme két elem ellentétéről beszélni, hiszen bármely

két pont között kapcsolat van, de nincs különbség a külső és a belső között sem, hiszen ha a rizómát kifordítjuk, semmi nem változik. (Deleuze és Guattari 2002)

Az internet dinamikus keretként viselkedő kánonjában a web 2.0 perpetuális béta állapotban van, nincsenek határai, csupán gravitációs magja, mely maga a közösségi tartalomlétrehozás, megosztás, véleményezés, a tömegek bölcsessége. Így a világháló csupán a platformot biztosítja, és a személyi számítógépeken telepített alkalmazások (levelezőrendszerek, csevegő programok, szövegszerkesztők, megosztott könyvtárak) helyébe a böngészőben futó szolgáltatások lépnek.[1] (O'Reilly 2005)

A web 2.0-vel mint radikálisan új jelenséggel szemben több kritika is megfogalmazódott. Ezek közül a legfontosabb a világhálót létrehozó Tim Berners-Lee válasza arra a megállapításra, miszerint web 1.0 a számítógépek, míg a web 2.0 a felhasználók összekapcsolásáról szól. "Már a web 1.0 lényeges is a felhasználók közti kommunikáció volt, egy bárki számára nyitott interaktív tér. Így a web 2.0 kifejezés nehezen értelmezhető, ugyanis ha alatta a blogokat és wikiket értjük, akkor ez a felhasználók közti kapcsolatot jelenti. És ez volt a web 1.0 eredeti célja is." (Anderson 2006) A web 1.0 a felületet létrehozók és működtetők, míg a web 2.0 kontextusát nagyrészt a felhasználók töltik meg tartalommal, így egyidőben válnak szerzővé és trendalakítóvá is.

A web 2.0-ról való beszéd, illetve a jelenség-együttes analízise során a következők jelenségeket különböztethetjük meg.

1. A világháló mint platform és a platform független konvergens média. A web 2.0 kontextusában a világháló univerzális és konvergens platform. Univerzális, mert alkalmas kommunikációs csatornaként és média felületként funkcionálni, miközben képes a közösségi tartalomlétrehozás színterévé is válni. Konvergens, mivel megszünteti a számítógépek segítségével végbemenő kommunikáció eszköz és szoftver függőségét, hiszen egyetlen felületen, a világhálón, és egységes technológiai sztenderdek alkalmazásával válik elérhetővé a felhasználók számára. Ily módon átlép az egymással gyakran nem kompatibilis operációs rendszerek, telepítendő szoftverek és frissítendő verziók részvételt nehezítő effektusán, miközben minden folyamat az internetböngészőkben, egységes arculat formájában kap helyet. Ily módon a szoftvert a szolgáltatás váltja fel. A világháló mint platform lehetővé teszi az információhoz való eddig ismeretlen közeledést, miközben a felhasználók felfedik, felfedezik vagy éppen remixelik azt. A platform független konvergens média lehetővé teszi a felhasználó számára moduláris egységek segítségével saját alkalmazások vagy médiatartalmak létrehozását, megkönnyíti az információ megosztását, illetve a különböző forrásokból történő megszerzését. (MacManus 2005) Ezen funkciók természetüknél fogva lehetővé teszik saját üzeneteink, elképzeléseink mások által felépített platformon történő továbbítását, vagy magának a platformnak a módosítását, továbbfejlesztését is.

2. A címkézés (tagging) az a folyamat, melynek során egy kép, videó vagy szöveg meta adatokkal lesz ellátva. A szerző vagy az oldal szerkesztője tehát kulcsszavak hozzáadásával felcímkézi a világhálóra feltöltött tartalmat, az adott fájl után szereplő címkék pedig az azonos témát tartalmazó fájlokhoz vezetnek. A címkézés a könyvtári katalogizálás kizárólagos (és kényszerből zsarnoki) módszerével szemben korlátlan besorolási lehetőségeket biztosít és így jelentéstágító funkcióval bír. (Szűts, Az augmentált valóság média- és kommunikációelméleti hatásai 2011) A címkézésnek szerepe van egyes tudományterületek határainak megjelölésében, a szerzőség deklarálásában is, miközben maguk a címkék általában írott kifejezések. A módszer előzményének tekinthető például a múzeumi tárgyak megjelölése, a digitalizálás, és az ebből következő könnyű kereshetőség azonban a jelenséget kiemelten fontossá tette az információk tárolása és a kommunikáció során, ezzel is segítve a felhasználókat az őket érdeklő tartalmak megtalálásában. A címkézést maguk a felhasználók végzik el saját ismereteik és felfogásuk szerint, az így felmerülő kérdések a tömegek bölcsességének tárgyalása során kerülnek megválaszolásra. A címkék gyakran címkefelhőt alkotnak, az így kapott vizuális adatbázisban a legrepresentatívabb és így legfontosabb kifejezések a középkori ikonok univerzumából ismert szemantikus perspektíva felfogás alapján méretben is nagyobbak. A hierarchikus osztályozást a demokratikus váltja tehát fel; magát a folyamatot a szakirodalom 'folksonomy'-ként említi, az elnevezés a címkézés együttműködésen alapuló folyamatára utal, mely a tömeg (folk) és osztályozás, illetve elnevezés (taxonomy) kifejezésekből jött létre. (Mathes 2004)

3. A tömegek bölcsessége (Wisdom of Crowds). Tim O'Reilly a blogok, a wikik, a címkézés, és végső soron a web 2.0 sikerét a tömegek bölcsességének új reprezentációs lehetőségeivel hozza összefüggésbe. (O'Reilly 2005) A linkelés során például a felhasználó új információt kapcsol egy

adott szöveges dokumentumhoz, képhez vagy videóhoz, ezzel pedig új tartalmat hoz létre. A többi felhasználó azzal, hogy rákattint a linkre, megerősíti a véleményét, így egy útvonal jön létre, melyet a keresőmotorok, amilyen maga a Google is, regisztrálnak és figyelembe vesznek a találatok rangsorolása során. Ilyen módon a tömegek bölcsessége újfajta tudást hoz létre. A jelenségről a megváltozó üzleti modellek kapcsán részletesen James Surowiecki írt (Surowiecki 2004), aki a tömegek bölcségének három fő alkotóelemét különbözteti meg. Állításait a kommunikáció általános jelenségét figyelembe véve adaptáltuk. Ily módon beszélhetünk

- a) megismerésről,
- b) tájékozódásról
- c) és együttműködésről.

A megismerés a megszerzett információ feldolgozását jelenti, mely a korábbi folyamatokkal szemben a web 2.0 kontextusában sokkal gyorsabbá és demokratikusabbá válik, kizárva a hierarchikus struktúrákra jellemző, egymástól élesen elhatárolható szakértő és amatőr megszólalás pozícióit. A tárgyi világ közlekedési struktúrájából átvett tájékozódás felgyorsítja a kommunikációs folyamatot és kevesebb összeütközést, konfliktust produkál. Végül pedig az együttműködés teszi lehetővé, hogy a központ nélküli, rizómaszerű rendszerben létrejöjjön a bizalom hálózata és a tömegek bölcsessége. Figyelembe kell vennünk a tömegek bölcségének kritikáját is. Megfigyelhető, hogy természeténél fogva nem minden tömeg (csoport) bölcs. Meg kell tehát határoznunk azokat az ismérveket, mely lehetővé teszik a bölcs és a nem bölcs tömeg felismerését. Surowiecki erre a következő mutatókat javasolja:

- a) Vélemények sokszínűsége. A kommunikációban résztvevő valamennyi ágensnek részletes ismeretekkel és határozott véleménnyel kell rendelkeznie, mely végső esetben sarkított is lehet.
- b) Függetlenség. A kommunikációban résztvevő ágensek véleményét nem determinálhatja az őt körülvevők véleménye.
- c) Rizómaszerű szerkezet. A középpont nélküli rendszernek köszönhetően a kommunikációban résztvevő valamennyi ágens rendelkezik specifikus, csak rá jellemző tudással, melyet képes és hajlandó megosztani.
- d) Információ áramlás gerjesztés. A web 2.0 néhány mechanizmusának az a szerepe, hogy segítse a folyamatot, melynek során a személyes vélemény kollektív döntéssé, és így bölcsessé válik.

4. Az információ és a kommunikációs folyamatban való részvétel mint hajtóerő. A web 2.0 környezetében megnő az információ adatbázisokban való tárolásának jelentősége, mivel ez egyszerre jelenti a gyorsabb kereshetőséget, az információ megosztás folyamatának leegyszerűsítését, a tájékozódást segítő címkézhetőséget, illetve a remixelhetőséget (mashupolhatóságot).[2] A jelenlegi valamennyi paradigmaváltó internetes alkalmazás azonos hatásmechanizmusbeli alappal: egy adatbázissal rendelkezik. A Google keresője és Térképe, a Yahoo oldalakat katalogizáló rendszere, az Amazon és az eBay online áruházak katalógusa, illetve a Napster fájlcsereelő rendszere egy rendkívül részletes, folyamatosan fejlődő adatbázissal rendelkezik. Az Amazon könyvruháza azonos termékeket árul, mint a Barnesandnoble.com, azonban lehetővé tette a felhasználók számára a könyvek véleményezését és a kommunikációban való aktív részvételt. (O'Reilly 2005) Ilyen módon a felhasználó a többiek aktivitása alapján információt szerez a valós idejű trendekről, és részt vehet az adott kötetéről szóló diskurzusban is. A produktum, mely ily módon létrejön a felhasználók által hozzáadott érték.

Az adatbázisok szerepe átvezet a kérdéshez, hogy kinek a tulajdona az információ a web 2.0-ban? Ennek megválaszolásához kézzelfoghatónak tűnik egy történet rekonstruálása: Arthur C. Danto szerint a műalkotások a múzeum kontextusában definiálhatók, az intézmény pedig Napóleon óta, aki gyűjteményét a meghódított területekről elhurcolt műalkotásaiból gyarapította, a művészet birtoklásán keresztül egyben a tekintély jelképe is. "A múzeum a hatalom szimbólumaként lépett be a modern köztudatba, nem pusztán egy olyan helyként, ahol esztétikailag lenyűgöző műalkotásokat lehet látni, valamint a mestereket tanulmányozni." (Danto 1995)

Egy online kezdeményezés, a Google Art Project 17 múzeum 1061 műalkotását mutatja be a világhálón a valóság-hű érzékelésre fektetett hangsúllyal. (Brown 2011) A múzeumok kétféle nézetben látogathatók: a galériák három dimenzióban is végigjárhatóak, illetve a műalkotások

nagyfelbontásban tekinthetők meg, így a felhasználó a virtuális térben azt is látja, amit a valódi térben nem, és ebbe a térbe a fizikai világ bármely pontjából beléphet, illetve létrehozhatja saját galériáját a kedvenc alkotásaiból.

A történet előzménye, hogy a web 2.0-ban a felhasználók által létrehozott virtuális galériák ismertsége és megítélése immár a közösség aktivitásától függ. Ebből következik, hogy a "hagyományos" múzeumok az online környezetben a honlapjukkal már képtelenek a hatalom szimbólumaként meghatározni önmagukat. Az Art Project így már legkevésbé sem a hatalom szimbóluma, a múzeumlátogatás is elérhető joggá vált. Annak ellenére tehát, hogy a virtuális gyűjtemények mind a Google szoftveres környezetében léteznek, senki sem vádolja a céget azzal, hogy egyedülként kívánja birtokolni az immár virtuális információt, ahogy azt például Danto Napóleon műalkotások iránt tanúsított attitűdjével kapcsolatban megtette. (Szűts, The Quest for Realistic and 3D Visual Representation on the World Wide Web 2011)

5. Az interakció mint paradigmaváltó elem. A recepció a web 2.0 fogalmára gyakran a részvételi kultúra webes megnyilvánulásaként hivatkozik. Ezen felfogás szerint a felhasználó nem egyszerűen elszenvedője az online tartalmaknak, hanem interaktív alakítója is. Nem csupán tartalom fogyasztásról van szó, hanem egyidejűleg tartalom gazdagításról, tartalom létrehozásáról, megosztásáról is. (Dragon 2008) Ez a részvétel és interakció pedig aktivitást szül, mely nem minden esetben új tartalmak létrehozását, hanem megosztásban, kommentelésben, a közösségi oldalak üzenőfalán történő alkalmazások segítségével automatikus publikálást jelent. Részvételünk már nem passzív, hanem a manipulációt elfedő privát aktivitásban jelenik meg. Létrejön a hálózat által uralt virtuális tér. (Miskolczi 2008, 170)

A nagyfokú interaktivitás miatt a web 2.0 médiafelületeit, amilyen a YouTube is, participatív médiának nevezzük. A tömegkommunikáció hagyományos modelljeivel szemben, amikor a szolgáltató a tartalmat egy adott séma alapján a felhasználó felé erőteljesen közvetíti (a jelenség angol elnevezése a push media), a participatív médiában a felhasználók interakciójuk révén kontrollt gyakorolhatnak afelett, hogy milyen tartalmakat szeretnének elérni, vagy éppen feltölteni. A felhasználó interaktivitását igénylő médiát így pull vagy my medianak is nevezzük.

6. A centralizáltság hiányában a kooperáció veszi át a kontroll szerepét. Az új technológiák természete létrehozta az egyenrangú számítógépek közti kapcsolatot egy olyan demokratikus hálózat formájában, melyben nincs kiemelt vagy fölérendelt résztvevő és hozzászóló. A rizómaszerű szerkezetben nem létezik már központi gép, mely az adatokat tárolja vagy ellenőrzi, és nem létezik központilag létrehozott és felügyelt tartalom sem, az információ a felhasználók birtokában van. Ezen környezetben elmosódik a határ a hivatásos kommunikátorok és tartalomlétrehozók, illetve a civilek között, így a web 2.0-ban a szakemberek és a laikusok egyenrangúak, ami konfliktusokhoz és értékzavarhoz vezethet. A rendszer előnye, hogy a média így demokratikussá válik, és megkerüli a kapuőröket vagy cenzorokat, viszont sokkal nagyobb lesz a manipuláció lehetősége, mivel megszűnnek a korábban elfogadott alapértékek. Ilyen vitákban gyakran az érzelmi érvek dominálnak. Az új a kontextus kizárólag a szoftver (alkalmazás) szabályainak engedelmeskedik.

7. Diverzitás vagy hosszú farkok. A kifejezést általában a web 2.0-ás környezetben elterjedt új szolgáltatási eljárások megnevezésére használják. Ebben a kontextusban ugyanis megszűnik a nagyon kis volumenben fogyó termék fogalma. Az elnevezést egy görbén a kiugró érdeklődésre igényt tartó produktumok mellett hosszan elnyúló, csupán egy-két felhasználó által megrendelt termékeket ábrázoló vonal leírására használják. Az Amazon.com online könyvtárház esetében például a korábbi modellel ellentétben a kiemelt, nagy érdeklődésre számot tartó kötetek mellett egyenrangú szerepet kaptak a csupán egy-két példányban létezők is. A könyveket ugyanis nem tartják raktáron, hanem adatbázisban tárolják, és igény szerint szerzik be. A hosszú farkok paradigmaváltást hozott az információ keresésében is. A keresőoptimalizálás során a frekvenciát kulcsszavakkal (címkékkel) szemben, melyek esetében erős verseny tapasztalható, a szolgáltatók a sok kulcsszó stratégiát követik, így az online kommunikáció nagy sebességének következtében a keresőkből érkező látogatottság jelentős része az 1-2 felhasználó által keresett kulcsszavakból áll össze. (Chris 2006)

Mindezen felvetés alapján elmondhatjuk, hogy a virtualizáció (pl. csupán online környezetben létező, valódi polcokkal és kötetekkel nem bíró könyvtárak) és a gyakorlatilag korlátlan tárhely következményeként végképp jelentőségüket veszítik a fizikai korlátok. Egy online könyvtárban nagyságrendekkel nagyobb kötettség található, és valamennyi kötetből a böngészőn keresztül

történi olvasás során korlátlan számú példány áll rendelkezésre, így jelentősen felgyorsul az információ terjedése.

8. Az újfajta tudás és a hitelesség kérdése. A tömegek bölcsessége kizárja a hagyományos publikálási mechanizmusokat (hatályon kívül helyezi a kapuőrök, szerkesztők és kiadók rendszerét). Tisztázandó kérdés tehát, hogy ezt az újfajta tudást követi-e az intézményi struktúra, illetve "ki ad kulcsot" a használatához. A kizárólagos teljességre való jog formálása nélkül kijelenthetjük, hogy egy új tanulási folyamat kialakítására van szükség, melynek alapja az online források hitelességének felismerése. Mivel a világháló természetéből adódik, hogy a szolgáltatások folyamatosan fejlődnek vagy eltűnnek, illetve újak jelennek meg, komoly hangsúlyt kell fektetni arra, hogy az oktatott anyag mindig a legfrissebb, éppen aktuális állapotot tükrözze.

Megvizsgálandó kérdés lenne, hogy a képernyőolvasás hogyan ássa alá a szövegértési képességeket, hiszen a copy-paste logika azt sugallja, hogy keresd meg a lényegét és vidd. Egyre kevésbé fontos a forrásszövegek integritása, autoritása, megbízhatósága. Az összeszededetett törmelékek összerendezése így többnyire mechanikus, mozaikszerű. (Orlovsky 2004)

Spengler szerint "a kritikai tudás azon a hiten alapszik, hogy a ma megértése fölényben van a tegnapi megértésével szemben. Megint csak az élet az, amely erre a hitre kényszerít. Megoldhatja-e a kritika a nagy kérdéseket, vagy csak a megoldhatatlanságukat rögzítheti? A tudás kezdetén még az előbbiben hiszünk. De minél többet tudunk, annál biztosabbak leszünk az utóbbiban. Amíg még reménykedünk, a titkot problémának nevezzük." (Spengler 1994, 11) Vajon hogyan tudjuk eldönteni, hogy egy megosztásra szánt állítás igaz vagy sem. Saját korábbi tapasztalatainkra és néhány apró jelre (pl. az URL cím jellegére) figyelhetünk. (Ropolyi 2006) Csupán saját korábbi tapasztalataink alapján tudjuk megmondani, hogy Vanevar Bush Memexről szóló, As we may think cikke (<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1945/07/as-we-may-think/3881/>) a hiteles forrás szemben a <http://www.ps.uni-saarland.de/~duchier/pub/vbush/vbush-all.shtml> közléssel.

9. Szerzői jogok, másolás, hamisítás, creative commons. A web 2.0-ben megfigyelhető az információ alul- és túlszabályozottsága. A digitális kódolás, illetve a felhasználóbarát számítógépes környezet megjelenése lehetővé teszi a gyors kereshetőséget, könnyű másolhatóságot, megoszthatóságot és remixelhetőséget. A webkettes környezetben - a Facebookon, YouTube-on és a Wikipédia kontextus írható/olvasható tulajdonságának következtében - a felhasználóból egyszerre lesz szerző és kiadó, átugorva az eddigi ellenőrzési mechanizmusokat. A digitális tárhelyek szinte korlátlanul válásával, illetve a hordozható eszközök elterjedésével a felhasználónak mind nagyobb információéhsége van, melyet csillapítani csak az új, a szerzői jogokat teljes mértékben kikerülő technika képes. A digitális létezésükből kifolyólag a felhasználók egy része a testük hiányából fakadóan súlytalannak tartja őket. További probléma, hogy a digitális kódoltságból fakad a másolásvédelem kudarca, mely két területen is megnyilvánul. A kiadók egyrészt képtelenek lépést tartani az új megosztási és másolási technikákkal, másrészt pedig a másolásvédelmet magukba foglaló rendszerektől elfordul a közönség, mivel olyan közegben szocializálódott, amely filozófiája szerint az online elérhető tartalmak minden esetben ingyenesek. Felnőtt egy generáció, mely úgy érzi, hogy az online elérhető szellemi tulajdon ingyenes. Az új kontextus alapvető jellemvonásai az azonnaliság, a populáris tartalom, és a "copy-paste magatartás". (Szűts, Lehet a művészet mindenkié? 2012) A Creative Commons egy olyan jognyilatkozat, melyet a szerző a digitális műhöz csatol. Ez a licenc megszabja, mit tehet a befogadó szabadon a művel, és milyen esetben kell engedélyt kérnie a szerzőtől. (Lessig 2005)

10. Mashupolhatóság és remixelhetőség A mashup fogalom azt a folyamatot jelöli, melynek során a felhasználók több létező szolgáltatást úgy építenek össze, hogy nem adnak hozzá az összeépítésen túl értéket. A web 2.0-ban elterjedt a multimédiás tartalom, ahol a szövegek mellett vizuális vagy audiovizuális információk is elérhetők, ezzel könnyítve a megértést, vagy éppen növelve az átadott információ mennyiséget. Így létrejön egy olyan rendszer, amiben a lényegi információáramlást már multimédiás csomagok hordozzák. Erre a legjobb példa a YouTube, ahol az információt már maga a videófájl tartalmazza, azonban gyakran különféle kiegészítő információk kerülnek rá feliratként, narrációt, elérhetőséget, forrásokat megjelenítve. A 2005 megjelent Google Maps alkalmazás-programozási interface lehetőséget biztosít a felhasználók számára a felület személyre szabására, így az könnyen összekapcsolható például adatbázisokkal. Számtalan, a Google térképet felhasználó mashup oldal létezik, ilyen például a HousingMaps.com is, ami a Google Mapset a Craigslist ingatlan hirdetési adatbázisával ötvözi. (Ostrow 2007)

Jegyzetek

[1] A jelenség nem előzmények nélküli, hiszen az Akamai, mely az Adobe, az Apple, az Audi, a BMW, az eBay, a Microsoft és a Yahoo online tartalmainak gyors elérését biztosítja, illetve a DoubleClick, mely a Google hirdetéstervező és keresőoptimalizáló szolgáltatása a web 2.0 előfutárának tekinthető.

[2] Az eszközök fizikai testére mutató hardver, és az alkalmazásokat jelölő szoftver mellett a diskurzusba bevezethetjük az infover kifejezést is, mely az adatbázisokat jelzi.

IRODALOM

- Anderson, Nate. "Tim Berners-Lee on Web 2.0: "nobody even knows what it means". *arstechnica.com*. 2006. 09. <http://arstechnica.com/business/news/2006/09/7650.ars> (hozzáférés dátuma: 2012. 01 17).
- Brown, Mark. "Google Art Project aims to shed new light on classic works of art." *Guardian*, 2011. 01 01.
- Chris, Anderson. *The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More*. New York: Hyperion, 2006.
- Danto, C. Arthur. "A remekművek és a múzeum." *Magyar Lettre Internationale*, 1995: 42-45.
- Deleuze, Gilles, és Felix Guattari. "Rizóma." In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerkesztette: Vilcsek Béla Bókay Antal, 70-87. Budapest: Osiris, 2002.
- Dragon, Zoltán. "Mi vagy te, web kettes interaktivitás?" 2008. 03. <http://www.dragonweb.hu/blog/mi-vagy-te-web-kettes-interaktivitas/> (hozzáférés dátuma: 2012. 01 17).
- Gelegonya, Edina. "Ez nem az a tizenöt perc. Önreprezentáció a YouTube-on, illetve az ehhez kötődő népszerűség működési mechanizmusa és hálózati kontextusa." In *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*, szerkesztette: Kacsuk Zoltán, Vályi Gábor Tófalvy Tamás, 93-107. Budapest: L'Harmattan, 2011.
- Greenfield, Susan. *Identitás a XXI. században*. Budapest: HVG Könyvek, 2009.
- Lessig, Lawrence. *Szabad kultúra*. Budapest: Kiskapu Kiadó, 2005.
- MacManus, Richard. "Web as Platform Mash-Ups." *readwriteweb*. 2005. 08. 17. http://www.readwriteweb.com/archives/web_as_platform.php (hozzáférés dátuma: 2012.. 01. 16.).
- Mathes, Adam. "Folksonomies - Cooperative Classification and Communication Through Shared Metadata." 2004. december. <http://www.adammathes.com/academic/computer-mediated-communication/folksonomies.html> (hozzáférés dátuma: 2012. 01 16).
- McCormack, Dermot. *Web 2.0: 2003-'08 AC (After Crash) The Resurgence of the Internet & E-Commerce*. Boston: Aspatore Books, 2002.
- Miskolczi, Csaba. *Képernyők (h)arca*. Budapest: HVG Könyvek, 2008.
- O'Reilly, Tim. "What Is web 2.0, Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software." *oreilly.com*. 2005. 09 30. <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html> (hozzáférés dátuma: 2012. 01 14).
- Orlovsky, Géza. "A digitális szövegkiadás helyzetéről vitaindító és javaslatok." *magyar-irodalom.elte.hu*. 2004. <http://magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/cikkek/og.htm> (hozzáférés dátuma: 2012. 01 16).

- Ostrow, Adam. "13 Must-See Google Maps Mashups." *Mashable.com*. 2007. 07 11.
<http://mashable.com/2007/07/11/google-maps-mashups-2/> (hozzáférés dátuma: 2012. 01 16).
- Ropolyi, László. *Az Internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Budapest: Typotex, 2006.
- Spengler, Oswald. *A nyugat alkonya - A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Második kötet*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994.
- Surowiecki, James. *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies and Nations*. New York: Doubleday, 2004.
- Szűts, Zoltán. "Az augmentált valóság média- és kommunikációelméleti hatásai." *Médiakutató*, 9. 2011: 33-43.
- Szűts, Zoltán. "Lehet a művészet mindenkié?" *Élet és Irodalom*, 2012.
- Szűts, Zoltán. *The Quest for Realistic and 3D Visual Representation on the World Wide Web*. Budapesti Műszaki Egyetem, Visual Learning: Development - Discovery - Design, 2nd Visual Learning Conference, Budapest. 2011.

[A tartalomhoz >>](#)

Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor

AZ ÜNNEP MINT EMLÉKEZÉS ÉS AZ EMLÉKEZÉS MINT ÜNNEP [1]

I. Minden ünnep: emlékezés

Az ünnep néhány alapvonása

Sokat írtak már az ünnepeknek a kollektív emlékezetben játszott szerepéről. Az ünnep lényegéhez tartozik, hogy az esetek nagy részében *periodikusan* (például évente, naptári ünnep formájában) *ismétlődik*, s még ha olykor előfordulnak is egyszeri-spontán ünnepek, ezeket is hajlamos az ember megismételni (vagyis ismétlődő ünneppé változtatni[2]). Az ünnep szerepet játszik az év tagolásában[3] (vagy azon a módon, hogy a hétköznapok közül kiemelkedve, megkülönböztető jellegével úgy *jelzi egy ciklus elteltét*, ahogy a kilométerkövek a távolságot. Ezt a funkciót persze kisebb és nagyobb ciklusok esetén is betöltik az ünnepek, gondoljunk egyfelől a századfordulók, ezredfordulók, vagy más hosszabb periódusok váltó-ünnepeire, másfelől például a heti ciklus ünnepeire: a keresztény vasárnapra, zsidó szombatra, muzulmán péntekre; sőt, még a napokat is lehet ünnepekkel tagolni, ha például egy család minden esetben ünnepi alkalomnak tekinti a napi közös étkezést, vagy más családi rítus elvégzését; de nem csak a hétköznapokhoz, az idő nem-ünnepi részéhez viszonyítódnak az ünnepek, hiszen például a középkor sűrű ünnepei inkább *egymáshoz viszonyítva tagolják az időt*: a naptár az ünnepek sorrendjét teszi az év előrehaladásának jelzőrendszerévé, mint ahogy például a különböző napszakok istentiszteleteinek különbsége a nap előrehaladását jelzi). Mindenesetre az *ismétlődő* jelleg az egyik első olyan sajátosság, ami az ünnepeket az emlékezéssel összekapcsolja[4]. Hiszen minden emlékezés: ismétlés; visszatérés egy korábban már jelenvolthoz[5].

Az ünnepek jelentős részének tartalmilag is lényegéhez tartozik az *emlékezés szándéka*. (Az emberek azt ünneplik, amire emlékezni akarnak, mert meghatározó fontossága volt a közösség életében)[6]. A mítosz-, és rítuskutatásnak már igen régen alaptételei közé tartozik, hogy a mítoszokhoz kapcsolódó ünnepi rítusok úgy fordulnak a múlt felé, hogy egy sajátos idő-átélési formába, a *mitikus időbe* kapcsolnak be[7]. Eliade nem győzi elégszer hangsúlyozni, hogy az ünnep a szent időt, a mitikus időt teszi jelenvalóvá[8]: a jelen embereivel átéleti a mitikus ősidők történéseit[9], az ünnep mindig az eredet idejében játszódik[10]. A rítusok: emlékezések a hajdani mitikus időkre, s az ünnep rítusaiban a jelen emberei elevenné tehetik mindazt, amire az ünnep emlékeztet, hiszen egyfelől eljátsszák-megjelenítik a hajdani illetve mitikus történéseket, s ezáltal a mitikus hősöknek "életet adnak", a mitikus múltat mintegy "érvényesítik" a jelenben, másrészt önmagukat visszaviszik a mitikus időbe[11], s mindezzel életben tartják azt a kulturális közösséget, amelyben az ősidők emberei osztoznak a jelen embereivel (ahogy egy népköltészeti alkotás elmesélése, eléneklése amelyhez hozzáteszük egyéni színünket[12], bekapcsol a mesét-éneket átörökítő közösségbe, úgy kapcsol be minden ünnepi részvétel /a részvétel általi átélés/ is[13], s ez az átjárás a mitikus idő és a mindennapi idő között az emlékezés, a megőrzés viszonylag legteljesebb fokát teszi lehetővé). Ez a mechanizmus nagyon fontos minden kultúra életbenmaradásában, s bár alapszerkezete az archaikus társadalmakban a legmeghatározóbb, amelyekben a "mitikus" hagyomány a társadalom szerkezetének a legfőbb legitimálója, valamilyen formában a modern társadalom ünnepeinek többsége is ezt a szerkezetet követi[14].

A modern társadalmak saját *politikai* legitímációjukat ha nem is mitikus, de mitizált időkhöz kötik. Minden, magát egy-egy történelmi fordulóponthoz kötő társadalomalakulat igyekszik megteremteni a maga eredet-ünnepeit. (Forradalmak, nagy tömegmegmozdulások[15], katonai győzelmek emlékéért rögzítik, s próbálják újraéltetni a társadalom tagjaival[16]). A francia forradalom ugyanúgy sietett megteremteni a kezdőpillanatra *emlékeztető* ünnepeit, mint az orosz (amelynek "októberi" ünnepén egy ideig évről-évre újrarájátszották a Téli Palota ostromát - nem kisebb rendező által irányítva, mint Szergej Ejzenstejn); az 1956-os forradalom emlékeztetőjét is így ápolták-ünnepelték (sokáig illegálisan) a forradalom hívei, majd így alakult ki a rendszerváltás után hivatalos, "eredetre emlékező" rítusrendszere[17]. Eliade alapvető vágyának nevezi a Nagy Időkhöz való visszatérés vágyát[18] (mivel ő mindent a szakrálisban gyökereztet, ez az isteni kezdethez való visszatérést jelenti, s a vallási ünnepképződésnek ez valóban fontos eleme).

Valamennyi nagy *vallás* ünnepe felidézik a vallás születéséhez kötődő szakrális történéseket. Minden nagy keresztény ünnep az evangéliumokban elmondottakra emlékezés (ahogy a zsidó ünnepek az ótestamentumi eseményekre, az iszlám ünnepei Mohamed és utódai életeseményeire emlékeztetnek). A katolicizmusban - ugyancsak emlékező funkcióval - a legnagyobb, Jézus Krisztus születéséhez, halálához és feltámadásához, Szűz Mária mennybemeneteléhez, stb. kapcsolódó, minderre emlékező és emlékeztető ünnepekhez még hozzátársulnak a szentek ünnepei (akiknek életeseményeit, csodatételeit ezeken az ünnepeken felidézik).

A modern politikai társadalmak ezt utánozzák: (itt már a Nagy Idő nem az istenihez, hanem a heroszivá növesztett politikai ősközhöz való visszatérést jelenti[19]). Ennek a visszatérésnek van egy (minden ünnep mélyén ott rejlő) *mágikus mozzanata*[20]: az az igény, hogy a Nagy Idők nagyságát és pozitív vonásait rásugároztassák a jelenre, a jelen is megemeli vele[21]. De legalább ennyire meghatározó említett (időfölötti) *közösségképző* szerepe, és persze maga az *emlékezés*: a múltba tekintés, a múlt tudatosítása (az emlékezés) *egyszerre erősíti meg a lineáris és a ciklikus időtudatot*: a lineárist azzal, hogy a tudatos mozgás múlt és jelen között a jövőhöz is kapcsolatot teremt, elhelyezi az embert egy múlt-jövő tengelyen, ami a teleologikus emberi tudat működésének alapfeltétele, (s a Nagy Múlt akkor is a Nagy Jövő ígését hordozza, ha a világot a hajdani Nagy Időkhöz képest megromlottnak látó szemlélettel társul); a ciklikus időtudatot pedig maga az ismétlődés erősíti meg, ez pedig a biztonság-, az állandóság-, a kontinuitás-érzés alapfeltétele, s ez is nélkülözhetetlen az emberi társadalom építkezésében.

De nemcsak a vallás és a politika rítusai követik ezt a szerkezetet. Az átmenet rítusai is[22], azáltal, hogy kiemelnek a normál életidőből, a résztvevőket behelyezik egy sajátos ünnepi időbe [23], ami a fentiekén kívül még azzal a sajátossággal is rendelkezik, hogy ebben az időben külön (ünnepi) "*világ*" jön létre[24], (amelybe a rítus résztvevője úgy lép át, mint a sámán az "alsó" és "felső" világokba, ezzel, mint van Gennep kimutatja, szimbolikusan meghal és feltámad, s ez egyszerre részesíti őt a - feltámadó - istenek[25] misztériumából, és törli el, vagy függeszti fel addigi élete esetleges és sok tekintetben terhes meghatározottságait, lehetőséget nyújtva számára a továbblépéshez). Az emlékezésnek itt többek között az a szerepe, hogy a rítus állandó elemein keresztül a *közösség* állandó vonásait tartja fenn, (s éppen azáltal emeli meg az egyént, azáltal emeli ki esetlegességeiből a "beavatás" során, hogy ezekből a vonásokból részesíti[26]).

Minden ünnep: emlékezés. Vannak olyan ünnepek, amelyek látszólag *nem* emlékező jellegűek. Az évszakforduló ünnepei (és más "jeles napok") például úgy tűnik, csak a termékenységhez kapcsolódnak, és alapvetően jelen idejűek: az ember nem a tavaszra *emlékezik*, hanem megünnepeli érkezését. Eredetüket tekintve azonban ezek az ünnepek is múltrögzítők: a ciklikus ismétlésben rejlő mágikus tartalom az, hogy a rítust meg kell ismételni, hogy újra bekövetkezzék: meg kell ünnepelni a téli napfordulót, hogy a jelen évben is visszatérjen a Nap, meg kell ismételni az első aratás ünnepét, hogy ezután is sikeres legyen az aratás, bizonyos alkalmakkor meg kell ismételni egy hajdani sikeres mágikus aktust, hogy elhárítsák a rontást, stb. Így tehát ezekben az ünnepekben is meghatározó az emlékező és emlékeztető elem.

Mint minden szimbolikus kapcsolat, persze ez is kétirányú. Mint már jeleztük, az ünnep nem csak emlékezés a régi eseményre, hanem megújítás is[27]; a jelen a múltból nyeri erejét, de a múlt a jelenből: a múlthoz kapcsolódót minden alkalommal meg kell újítani, hogy hatékony maradjon[28]. *A megújítás, megtisztítás* igénye is fontos eleme lehet az ünnepnek[29], az ünnepnek az is a funkciói közé tartozik, hogy a valóságban sosem tiszta, számos ellentmondással terhelt eseményeket ideálissá "tisztítsa".

Minden ünnep: emlékezés. Igaz ez az egyén, a család ünnepeire is. *A születésnap* annak az

örömmel az ismétlődő megünneplése (az arra való emlékezés), amit családjának az illető megszületése jelentett (önmagunk születésnapjának megünneplése viszont már erre a gyerekkori ünneplésünkre való emlékezés is, a nálunk idősebbek születésnapjának megülnésével pedig nekik segítünk a hajdani örömeire való emlékezésben). A születésnapok gyakori eleme egyébként - s ebben is hasonlítanak a nagyobb közösségek ünnepeire - a különböző életesemények felidézése. (Vagyis nem csak a születés pillanatának, hanem az élet egyéb mozzanatainak is emlékünnepe ez). A *névnap* a katolicizmusban a megkeresztelésre, a közösségbe való befogadásra (és egyúttal a névadó személyre való) emlékezés, nem véletlen, hogy a névnapok rituáléjában a közös ivás (a közösségben történő "lélekcseré") hangsúlyozott elem. A *házassági* (megismerkedési és egyéb) évfordulók magától értetődően emlékező ünnepek[30], csakúgy, mint különböző szervezetek, intézmények megalakulásának évfordulóit. A *gyászünnepek* természetesen az elhunytakra való emlékezés ünnepei, (ám ebben is benne van egy konkrét kezdőpontra, az ünnep megülnésének eredet-pontjára - ez esetben a halálra - való visszautalás is, mint például a halál évfordulóján elmondott mise esetében).

De a magánünnepek az egyén emlékező ünnepei eredetük szerint is a közösség ünnepeire mennek vissza. Az egyén intim ünneplése fejlett individualisztikus szemléletet feltételez, de a modern európai individualizmus sem fejlődhetett volna ki azok nélkül a vallási-közösségi gyökerek nélkül, amelyek előbb Krisztus életének egyénítésével, majd az ezzel való rendkívül intenzív érzelmi azonosulás kiváltásával létrehozták az individualitás és a szakralitás összefonódásának közösségi élményét, s jelentős mértékben az ehhez kapcsolódó közösségi ünnepeket utánozva-privatizálva alakulhattak ki aztán a modern individuumok ünnepei[31]. Ma az egyénnek lehetnek teljesen egyéni-privát rítusai és ünnepei, de ez nem jelent egyebet, minthogy (szélsőséges esetben) egy közösségi funkciót egyszemélyes közösség is gyakorolhat: ám az ünnepek lényegi sajátja *kommunikatív* funkciója is, az, hogy általában másokkal megosztva történik; hogy egy közösség számára bír jelentéssel[32].

Mivel a társadalom hierarchikusan tagolt, a kollektív emlékezet mindig *hatalmi* kérdés is. Mint a 30. lábjegyzetben utaltunk erre, a magánéleti ünnepi rítusokban is megjelennek hatalmi-reprezentatív elemek, már csak azért is, mert a hatalmi-reprezentatív mozzanat az eredetükül szolgáló közösségi ünnepeknek is gyakori velejárója. Ez nem is lehet másként, ha arra gondolunk, hogy az emlékezet feletti uralom uralmat jelenthet az egész közösség felett, s valóban, minden hatalom arra törekszik (s ehhez jelentős mértékben eszköze éppen az ünnepek alakítása), hogy maga határozza meg a kollektív emlékezet csomópontjait, s (ennek másik oldalaként) a kollektív felejtés sorsára ítélt mozzanatokot is[33].

De a hatalom általi terelés, a hatalmi szempont érvényesítése maga is csak része annak, ahogy egy társadalom tudata építkezik. Az ünnepekben is keverednek a hatalmi-reprezentatív mozzanatok a közösség többi tagja általi hozzájárulással: ezek önkifejezése (legalább az ilyen önkifejezés minimuma) nélkül, (s ezen belül a személyes emlékezés mozzanatai nélkül) az ünnep menthetetlenül kiüresedik és formalizálódik. Ezen a ponton szerencsés lehet Dawkins *mém*-elméletének bekapcsolása[34]. Ha a "mém"-en azt (a gén analógiájára elképzelt) kulturális alapegységet értjük, amely - szimbolikus tartalmak formájában magába sűrítve a társadalmi tapasztalatok egy csoportját - a kultúra, és a legkülönbözőbb kollektív tudatformák molekuláris építőeleméül szolgál, *az ünnepek igen jelentős szerepet játszanak az ilyen "mémek" létrejöttében*[35]. (Annál is inkább, mert a "mém" fogalma a "memóriából" van elvonva: a kultúra a kollektív emlékezet kódjaiból építkezik).

Az ünnep, mint emlékezőtechnika (az ünnep jelrendszeréhez)

Az ünnep nem csak az emlékezés alkalma, hanem sajátos memória-technika is. Ősi memóriatechnika: az írásbeliség előtt az ismétlődő rítusokon keresztül történő bevésés (a képmásalkotás és a beszéd általi hagyományozás mellett) a kollektív emlékezet rögzítésének egyik legalapvetőbb formája. (Pszichofiziológiai alapja egyrészt az, hogy az *ismétlés* a hosszú távú memóriába viszi át az emlékképet[36], másrészt, hogy a *rendkívüliség* érzése külön is segít a bevésésben[37]. Az, hogy az ismétlődő ünnepek között viszonylag hosszabb idő telik el, szintén memória-erősítő: mint Ebbinghaus kísérletileg bizonyította, az *egymástól nagyobb időtávra* lévő elemek ismétlése esetén jobb a megőrzés.). Az ünnep sajátosságai közül több is szerepet játszik az emlékezet-megerősítésben. Az ünnepekre jellemző, hogy egyes elemei *tömbösítve* jelennek meg, ez is emlékező-segítő[38]. Az ünnepek *kötött programja* szintén kedvező az emlékezés szempontjából. (A sémák, az azonos körülmények és kontextusok egyértelműen támogatják a felidézést[39]. Aminek

kevesebb új információtartalma van, azt könnyebb megjegyezni[40]). Az is javíthatja a bevésést, ha aki emlékezni akar, a bevésendő anyag egyes elemeire *kérdéseket* tesz fel magának[41] (az illetén kérdés tudvalévőleg fontos része a zsidó Húsvét rituáléjának, de élnek ezzel az eszközzel más vallások ünnepeinek a hitoktatásban való katekizmus-szerű feldolgozásában, vagy állami ünnepek osztályfőnöki órán való feldolgozásában is; a magánünnepeknek, például a születésnapoknak a rítusrendjéhez pedig hozzátartozhat a családtagok-barátok által az ünnepelt egyes életeseeményeire való rákérdezgetés). Azt is fontosnak tekinthetjük, hogy a *saját maga által létrehozott* eredményekre jobban emlékszik az ember, mint a készenkapottakra[42], hiszen ez az ünnepekkel kapcsolatban is érvényes: akik résztvevőként átéltek egy eseményt, - gondoljunk a korábban említett forradalmak példájára - ennek az ünnepi felidézése az ő esetükben természetesen sokkal erősebb, mint azokéban, akik nem éltek át: az ünnep, - minél jobban eltávolodik az az esemény, amit ünnepelnek -, az újabb s újabb ünneplő nemzedékek számára egyre üresebb lehet[43]. Ezen (is) segít egyrészt az, ha az ünnepet a mitikus idő sajátosságaival ruházzák fel, (s ezzel az időtlenítéssel kivonják az időmúlás koptató hatása alól), másrészt ha olyan érzelmi hatótényezőkkel veszik körül, amelyek elevenen tudnak hatni a résztvevők lelkiállapotára. Az archetipikus emberi viszonylatok mindkét célnak megfelelhetnek: a konkrét történelmi személyeket alaptípusokká, mitikus hősökké sematizálják, ugyanakkor olyan emberi alapviszonyokba helyezik őket, amelyekkel szemben az ünnep résztvevői nehezen tudnak semlegesek maradni. (A keresztény ünnepkör ebből a szempontból ideális: a születés misztériumától a dicsőséges győzelmen és a gyöngéd szeretetnyilvánításokon keresztül a szélsőségesen keserves halálíg mozgósítja az emberi érzelmek kiváltására alkalmas archetipikus szituációkat).

Az ünnepek emlékezés-technikákként való megközelítéséhez érdekes kiindulópontot kínál Assmann, amikor Mózes V. könyvének előírásait egy emlékezéstechnika megalapozásaként értelmezi. Ennek az emlékezéstechnikának szerinte a fő összetevői a következők:

- tudatosítás, megszívlelés, szívbe vésés,
- nevelés, továbbadás,
- látható megjelenítés,
- limitatív, határjelölő szimbolika,
- tárolás, közzététel,
- kollektív emlékezés ünnepei,
- szóbeli továbbörökítés (költészet, mint emlékek kodifikációja),
- szerződés szövegének kanonizációja (Assmann, 1992, pp 214-218).

Ezeket az elemeket mai ünnepeink jelrendszerében is megtalálhatjuk. Követve a felsorolt szempontokat:

1. *Tudatosítás, megszívlelés, szívbe vésés.* Az ünnepek rendezői mind a tudatosítás, mind a "szívbe vésés" célját számos eszközzel igyekeznek szolgálni. A napokkal (vagy akár hetekkel) korábbi "rákészülés", az ünnep közeledtén az ünnepre vonatkozó, azzal kapcsolatos információk szaporodása, az ünnephez kapcsolódó szlogenek[44], az ünnep napján a többi naptól eltérő szokásrend mind az ünnep (és a benne megünnepeltek fontosságának) tudatosítását (is) szolgálják; ugyanakkor az ünnepekhez mindig kötődő érzelmi hatóeszközök, (a "köz"-ünnepekhez gyakran kapcsolódó pátosz, a magánünnepekhez gyakran kapcsolódó "megható" érzelmesség) az ünnep "szívbe vésését" célozza. (Az más kérdés, hogy az már az ünnep jellegétől, a közösségnek az ünnephez való viszonyától függ, hogy az ünnepet övező eszközökkel sikerül-e, vagy sem valódi érzelmeket kelteni). Ugyanakkor az ünnep maga (éppen az említett hatóeszközöknek is köszönhetően) jelentős szerepet játszik az ünnep által kiemelt, "megünnepelt" események, összefüggések (ézelmekkel áthatott) tudatosításában, bevésésében.
2. *Nevelés, továbbadás.* Az ünnepnek magának természetes fontos funkciója, hogy neveljen, hogy eszményeket, jelképeket, tudásokat adjon át, ültessen el az emlékezetben. (Annak is jelentős nevelő-szocializáló hatása lehet például, hogy az ünnepi rítusok olyan formában jelennek-e meg, hogy a társadalmi viszonyok erős hierarchizáltságát sugallják, vagy éppen demokratikus egyenlőségben egyesítik az ünneplő közösséget). De a közösség tagjait *az ünneplésre is nevelik*: minthogy a közösségi ünnepek továbbélésének alapfeltétele, hogy ünneplése hagyományozódjék az egyik nemzedékről a másikra, ez mindenképpen bekerül a nevelési célok közé. Természetesen

maga az ünnepi rituálé is hatást gyakorol erre, az ünnepen résztvevő újabb és újabb nemzedékek a részvétel által is sok mindent elsajátítanak[45] ahhoz, hogy az ünnepet (és az ünnep által kiemelt tartalmakat, értékeket, világképet) továbbvihessék, de gyakran még ezen felül is részesülnek az ünnepre vonatkozó oktatásban. A vallási közösségek a hitoktatás keretén belül készítene fel az ünnepekre (is), de a többi közösség is gondot fordít a gyerekek illetően oktatására. Amikor egy ünnep rituáléjához egyes szereplők különleges tudások birtokában járulnak hozzá (gondoljunk például a busók szereplésére, vagy a riói karnevál szamba-közösségeire), akkor az újabb nemzedékeket szabályos beavatási folyamaton keresztül juttatják ezekhez a tudásokhoz. Az *iskola* számos egyéb módon is részt vesz a hivatalos ünnepek előkészítésében, emlékezet-átadó szerepük erősítésében. Az iskolai emléksarkok, vagy az iskola névadójához, vagy az irodalmi, történelmi kánon alakjaihoz, eseményeihez kapcsolódó egyéb emlékjelek folyamatosan jelen vannak, s így mikor az adott személlyel, eseménnyel kapcsolatba hozható ünnepre kerül a sor, az ünnep már építhet ezekre a tudásokra. A zöld ideológiával egyre nagyobb teret kaptak az oktatási intézményekben olyan természeti díszek, képek, stb. amelyek a természetet ünnepeledőnek állítják be (s kapcsolódnak az évszakok, évszakfordulók ünnepeihez). Ezáltal új formában jelenik meg az, ami korábban inkább a mezőgazdaság kultuszához (például a "fák, virágok napjához" kapcsolódott). Az oktatási intézmények szerepe tehát igen nagy mind az "ünnepre nevelésben", mind pedig az ünnepek nevelő (és emlékezet-terelő) hatásának előkészítésében. Az ünnepi tudat továbbadásában (és az ünnepek nevelő funkciójának szolgálatában) igen nagy a *történelmi filmek* jelentősége is: a film önmagában vett jelentésein kívül ilyenkor mindenképpen azt a szerepet is betölti, hogy beemeli az új nemzedékek emlékezetébe a történelem egy meghatározott szakaszát. Ezért a nagy évfordulók idején mindig jelentős törekvések mutatkoznak arra, hogy újabb ilyen történelmi filmek szülessenek, amelyeket aztán évekig-évtizedekig vetíthetnek az adott ünnep alkalmából[46]. A *magánünnepekre* is folyik felkészítés: ebbe az irányba hatnak az ünnep fontosságát, komolyságát, méltóságát kiemelő nevelő mondatok, a családi legendák elmesélése, újramesélése; és itt is szerepet kaphatnak a (privát) filmek, videók. Ahogy a professzionális filmek, ezek a privat felvételek is terelik az emlékezetet: mind a közösségi, mind az egyéni esetben az így megörökítettek kiemelnek valamit az életből (ez gyakran esetleges, bár persze az ilyen privat filmek, videók készítésének is megvannak a kánonjai - ld. erről az egyre szaporodó vizuális antropológiai szakirodalmat), s amit kiemelnek, azzal megint nevelnek is; (a magánünnepeken például az adott családban preferált értékek, minták kerülnek előtérbe, s ültetődnek el - a történetmeséléseken, de a filmekben keresztül is - a gyerekek emlékezetében).

3. *Látható megjelenítés.* A privat filmezés-fényképezés említésével már az ünnepek nagyon lényeges mozzanatánál, a vizuális megjelenítésnél vagyunk. Az ünnep fontos, csaknem mindig jelenlévő sajátossága *vizuális elkülönítése a hétköznapoktól*. A zászlók, virágok, növényi díszítések; a fények (gyertyák, fáklyák, mécsesek; lámpasorok, reflektor, stb.)[47]. az utcák, házhomlokzatok illetve a közösségi terek, a lakások, osztálytermek díszítése; - attól függően, hogy mekkora közösség ünnepéről van szó, az ünnep vizuális megjelenítése kiterjedhet a közösség egész életterére, de legalábbis a térnek azokra a pontjaira, amelyek az ünnepi rituálé legfőbb színhelyei. A vizuális megjelenítés az emlékezetbe vésés egyik leghatékonyabb támasza. Hogy az ünnepi látványegyüttes kialakításába milyen széles kör vonódik be, jelezheti azt is, hogy mennyire tényleges, közös ünnepéről van szó. (Az ünneplés kötelező elrendelése azt célozza, hogy az ünnepet "mindenki" tekintse a maga ünnepének, de ez a törekvés korántsem mindig sikeres. Ilyen esetekben egyfajta "fegyverkezési verseny" alakulhat ki a hatalom és az alávetettek között: ha a hatalom rákényszeríti az alávetetteket, hogy az ünnep minden vizuális jelét alkalmazzák, a belső azonosulás hiánya az alávetettek testbeszédében jelenhet meg; ha a hatalom ilyenkor számonkéri a lelkes testbeszédet is, az alávetettek ezt is eljátszhatják, de ilyenkor is mindig megtalálhatók azok az apró vizuális-metakommunikációs jelek, amelyek a valóságos azonosulást megkülönböztetik annak hiányától). Az ünnep fontos vizuális kelléke a hétköznapitól különböző *öltözék* (ami, mint Voigt Vilmos és munkacsoportja május elsejei vizsgálata is jelezte, értelemszerűen szintén nem teljes körű); az öltözékhez tartozhatnak az ünnepre utaló olyan kiegészítők, mint a Magyarországon különleges jelentőséget kapott kokárda.[48] Az ünnepeken alkalmazott vizuális szimbólumoknak nagy része egyébként emlékeztető utalás.
4. *Limitatív, határjelölő szimbolika.* Az ünnep megkülönböztetéséhez mindig hozzátartozik, - a vizuális megjelenítés is nagyrészt ezt célozza - hogy az ünnep időszakát határozott jelekkel elkülönítik a hétköznapoktól, az ünnepi tereket pedig a nem-ünnepi terektől. (Az egyértelműség is fontos feltétele a hatékony emlékezésnek, mint ahogy az ünneppel kapcsolatban mindig

hangsúlyozandó rendkívüliség is). Az ünnep gyakran abban a korábban említett értelemben is határképző, hogy az embert más élethelyzetbe vezeti át, s a határjelzés gyakran ebben az értelemben is szükséges. Az évfordulós ünnepek elsősorban valami múltbelire emlékeztetnek, de sok esetben (be) avatás is kapcsolódik hozzájuk[49], az éves ünnepek - az év alapünnepéhez, a Szilveszter/Újév fordulóhoz hasonlóan - magukban hordják az új kezdetének lehetőségét. A magánünnepeken is hangsúlyos a határképzés. A születésnapokhoz sok ember számára "új élet" fogadalmak kötődnek, miközben folyik az emlékezés az addigiakra. Az utóbbi években egyre gyakoribb szokássá váltak a kerek születésnapokra összeállított könyv (tanároknak tanítványaik, barátai által, de magánembereknél is összeállít a család vagy a baráti kör ilyen albumokat, közös emlékképekből, az összeállítóknak az ünnepelthez kapcsolódó gondolataiból). Ezek mintegy ("korszakhatárt" is jelző) összefoglalások, (az ilyenkor szintén szokássá vált meglepetéspartik is azok: összegyűjtve az ünnepelt addigi életében fontos szerepet játszó ismerősöket). Az esküvők hagyományosan is igen jelenős liminális rítusok: megannyi mozzanatuk a régi élet - új élet szembeállítására épül. A legénybúcsú-leánybúcsú, a leányviselet felváltása menyasszonyi, majd asszonyi viselettel; olyan hagyományos térbeli határjelzések, mint a menyasszony beemelése az ajtón, vagy maga az átköltöztetés (a leány vagy legényélet színteréből a közös lakóterbe); de ezt a jelleget erősítik olyan új szokások is, mint az olyan fotógyűjtemények, vagy vetítések, amelyek előbb összefoglalást nyújtanak a vőlegény és a menyasszony külön gyermekéletről, majd a közös életre utalnak; vagy az a ceremónia, amikor a házasságkötő teremben az ifjú pár két külön gyertyával meggyújt egy harmadikat, majd elfújva saját gyertyájukat, jelzik, hogy a külön élet közös életbe váltott át. A halotti tor is persze hangsúlyozottan liminális: a halottra való emlékezés - a tor lényegi része, hogy lehetőleg minden résztvevő említ valamilyen, az elhunythoz kapcsolódó emléket - összekapcsolja a túlélőket a halottal, de ugyanakkor az egész szertartás lényege az eltávolítás-elhatárolás: az elbúcsúzás is. Mindezek arra utalnak, hogy az emlékezés akkor is kiemelt szerepet játszik az ünnepek jelrendszerében, amikor átlépési rítusok kerülnek az előtérbe[50].

5. *Tárolás, közzététel.* Az ünnepek - minthogy valamilyen mértékben mindig kilépnek a valós időből a mitikus idő vagy legalábbis az időtlenség irányába - jóllehet nagy mértékben valamely múltbeli eseménysorra emlékeztetnek, maguk is hozzákapcsolódnak ehhez a múltbeli (mitikus vagy időtlen) képzetkörhöz, s így maguk is emlékezet tárgyává (emlékezetessé) igyekeznek válni. Ezt a lehetőséget (és ezzel az ünnepeken közvetíteni kívánt tartalmak átadásának lehetőségeit is) hatalmas mértékben megnövelték az új technikák: a digitális hang- és képarcívumok a korábbiakhoz képest több nagyságrenddel megnövekedve képesek a közös emlékek tárolására. (S a múltat erősen szelektáló hagyományos adatrögzítéssel és történetírással szemben a legkülönfélébb emlékezők magánemlékezetének rögzítését is /oral history/ bekapcsolják a tárolt anyagok körébe. De nagy számban lehetővé vált a tv csatornák kép és hanganyagainak újra meg újra elérhetővé tétele, s ezáltal a történelmi múlttal a korabeli megjelenés szintjén való találkozás; módszerek jelentek meg a privát emlékezet történelmi súlyává növelésére[51], (tehát a történelem és a magánlét összekapcsolódása megint mindkét irányból megfigyelhető: jelentős mértékben növekedett a történelem privatizálása, s ugyanakkor megjelent a magánlét történelmi súlyává emelése is)[52].
6. *Kollektív emlékezés ünnepei.* Amit jelen írásunk első sorától hangsúlyozunk, hogy az ünnepek emlékezések, azt is jelenti, hogy ilyenkor mindig egy közösség emlékezik, s ennek fontos mozzanata az, hogy: együtt. (Az emlékezet közössége megint csak növeli is az egyes emlékbevételek hatásfokát, hiszen ilyenkor az egyes ember egyéni emlékezetét környezete ugyanarra vonatkozó emlékei is megtámogathatják). Az *együttes* hatás magának az ünnep fogalmának is a lényegéhez tartozik: a spontán ünnepek úgy jönnek létre, hogy az emberek egy csoportjában közös érzület keletkezik, ami a közösség tagjait legalábbis időleges és legalábbis részleges érzelmi kollektívumban egyesíti. Mint többször szóba került már, a hivatalos ünnepekben is ezt a közös érzelmi állapotot szeretnék-próbálják létrehozni. Az ünnepnek, mint közös emlékezésnek is az a lényege, hogy ez az emlékezés (legalábbis időleges és legalábbis részleges) közös érzelmek jegyében történjék. Az államszocializmus korszakának kiüresedett, mesterséges ünnepei után az utóbbi évtizedekben sok olyan kezdeményezés figyelhető meg, amely az ilyen közös érzelmi mozzanatok megteremtését célozza. A múzeumok például, amelyek a közösségi emlékezet ébrentartásának fontos színhelyei[53] - ráadásul olyan színhelyek, amelyek ugyan mindennapi nyitvatartásukat tekintve hétköznapiak, de a látogatók számára felkeresésük viszonylag ritka, viszonylag ünnepi alkalomnak számít -, az utóbbi időben a nagy történelmi események bemutatása helyett/mellett kiemelt erőfeszítéseket tesznek a bemutatottak

személyessé tételére, az érzelmi azonosulás lehetőségének fokozására, s különösen akkor, amikor ezt hangsúlyozottan ünnepi alkalomból teszik, mint a Múzeumok Éjszakáján. Hasonló kezdeményezést lehetett megfigyelni az Európa Fővárosaként ünneplőbe öltözött Pécsen, amelynek házfalain, terein emléktáblák sokasága azt igyekezett bemutatni, hogy a város története miképpen jött létre a helyi mesteremberek, tanárok, stb. tradícióiból, (ezáltal azt hangsúlyozva, hogy abban ami a város kultúrája, abban, amit ünnepelnek, abban, amire közösen emlékezni lehet, mindenkinek megvan vagy legalábbis meg lehet a maga része: a város teljes lakossága ekképpen potenciálisan érzelmi közösséget alkot). Hasonló érzelmi közösség-teremtő jellege van, lehet egyes kisebb közösségek teremtette rítusoknak[54]; vagy azoknak az újabban szaporodó "alulról szerveződő" kezdeményezéseknek, amikor kisebb csoportok zárandoklatokat szerveznek 48-hoz kötődően, az első vagy a második világháború emlékhelyeihez kapcsolódóan, vagy akár a pusztaszeri emlékhelyre; (az, akár családoktól is függően eltérő lehet, hogy ki melyik emlékhelyhez kapcsolja e megemlékezéseket). A hivatalos és a közösségi ünnepszerveződés együttese jöhet létre azokon az országszerte egyre szaporodó lokális ünnepeken, fesztiválokon, amikor az adott településhez, annak történelméhez kapcsolódó ünnepen hagyományőrző csoportok elevenítik meg az ünnep alapjául szolgáló eseményeket, s a település lakói közül mind többen "történelmi" ruhákba öltözve a részvétel, a bevonódás által közvetlenül is átélnek a közös múlttal való azonosulás élményét.

7. *Szóbeli továbbörökítés (költészet, mint emlékek kodifikációja).* Az ünnepekhez kapcsolódó emlékezetörzésben a történelem kezdete óta jelentősége van az ünnep *verbális* kiemelésének (például az ünnep jelentőségét méltató szónoklatoknak), és ezen belül is különösen a költészetnek, (a bárdok, rapszódoszok hozzájárulásának), ami nyelvileg is ünnepi-megemelt szférába emeli (és hatásosabban teszi megjegyezhetővé is) azt, amit meg akarnak örökíteni. Az egész költészet kialakulása is nagy mértékben ebben gyökerezik. A költészet szerepe az ünnepeken mindmáig jelentős, a zenével együtt szinte nélkülözhetetlen a közös érzések kialakításában. (Sokszor abban is meghatározó szerepe lehet, hogy *átértelmezze* az ünnepet: tudjuk, hogy Arany: A walesi bárdok című balladája így értelmezte át Ferenc József ünneplését a szabadságharcra való ünnepi emlékezéssé; Gobbi Hilda szavalata 1956-ban ugyanezt a verset a Rákosi rendszer ellen fordítva tette ismét, más formában a magyar szabadságharc és forradalom ünnepének elemévé. A költészet ünnepi szerepe a magánszférában is megfigyelhető: a köszöntő műfaj a magánünnepeknek is fontos része, e verseket - legyenek jók vagy kevésbé jók - a résztvevők majdnem mindig meghatónak, szívrehatóknak érzik, (éppen azért mert ellátják a fent említett kettős funkciót: az ünnep nyelvi megemelését és a közös emlékezés közös érzelmi alapjainak megteremtését).
8. *"Szerződés" szövegének kanonizációja.* Assmann az ótestamentumi parancsolatokra alakítja ki szempontrendszerét, amelyeknek igen fontos eleme (az Úr és a zsidók közötti) szerződés kanonizációja. De nyugodtan általánosíthatunk: az ünnep általában is kánonképző, s mint már többször jeleztük, ennek alapját a történelmi-irodalmi emlékezetben kanonizált események, személyek és "szent helyek" - és e kánonok változásai - képezik. 1848-hoz kapcsolódóan például az utóbbi évtizedek jellemzője volt, hogy az ünnepi emlékezet főhelyén Kossuthot Széchenyi váltotta le (ezért is készült éppen Széchenyi-film); az irodalmi emlékezetben a '80-as években történt hasonló hangsúlyváltás a posztmodern átértelmezés jegyében, (s a késői Arany került előtérbe Petőfivel szemben, a Nyugat nemzedék a paraszti realizmussal szemben, Nagy Lászlóékkal szemben pedig Pilinszky). A középkorai irodalom és történelem könyveknek igen nagy szerepe van ebben, (miként a "nevelés-továbbadásban" vagy a "tárolás, közzétételben" is). A kánonváltások körüli értékütközések, kollíziók különösen kiemelik a váltásokat. Az iskolák sugallta értékrenddel együtt az ünnepi műsoroknak is kialakulnak a kánonjai: (sokszor éppen a kánonsegés világít rá arra, miből is áll a kánon: a 80-as években például egy rendhagyó "anyák napja"-műsor nagy felháborodást váltott ki a rádió hallgatóiból, pedig csak annyi történt, hogy olyan műsort állítottak össze, amely a szokásos - kanonizált - könnyes-mosolyos anyák napi hangulat helyett tragikus mélységű történeteket próbált bemutatni). A kanonizálás folyamata egyébként szinte állandóan zajlik, hiszen a korábbi kánonok átértelmezése a paradigmaváltások után még sokáig szükségesnek mutatkozik. Az átértelmezésnek több altípusa van: a legszélsőségesebb az átértelmezni kívánt ünnep-alkalom teljes kiiktatása az emlékezetből; gyakori az ellenkező előjelűvé változtatás (lásd például Magyarországon 1919, 1945 és 1956 értékelésének történelmi változásait); átértelmezés történhet más elemek kiemelésével (mint amilyen a Kossuth-Széchenyi váltás, vagy a történelem egyes megünnepelt eseményeinek áthangolása - például a hadi eseményeknek a békeidők történéseivel való felcserélése);

megváltozhat a vizuális megjelenítés, mint ahogy például István király szoborábrázolásain[55], vagy 1956 filmes megjelenítésében Szabó István és Kósa Ferenc filmjeitől Mészáros Márton keresztül Goda Krisztináig. Újfajta ünnepi kánont, és az emlékezetbeli eltolódást hozhat létre maga az is, ha más (jellegű) központi alak köré szerveződik az ábrázolás, ha más helyszínek, más hangulatú események kerülnek középpontba, de például a filmek vagy előadások esetén a rendező habitusa is rányomhatja a bélyegét az új kánon kiforrására. A *magánünnepek* esetében a "szerződés kanonizációja" úgy értelmezhető, hogy az ünnepelt egyént mintegy "öröklétűnek" tekintik: amíg ünneplik, addig - az ünneplési formák ismétlődő rögzítésével is - fenntartják (isteni, félisteni) örökléte, halhatatlansága[56] illúzióját (ez így van a szó szoros értelmében vett istenekkel is: hiszen azok is "meghalnak", ha kultuszuk, a nép velük való szerződése elenyészik).

Az ünnepi emlékezést különböző kísérő jelek, az ünnepek szemiozisa jellemző sajátosságok segítik: az ünnepek *emlékezés-segítő jelrendszerének* néhány elemét érdemes külön is kiemelni. Voigt és munkatársai úttörő elemzésükben[57] például felfigyeltek arra, hogy milyen jelentős szerepe van még egy olyan "jelenidejű" ünnep esetén is, mint a május elsejei felvonulás, a *jelmezeknek, díszleteknek* (hiszen ezek hangsúlyosan átmennek a hétköznapi jelenidőből egy mesterségesen, színjátékszerűen létrehozott mitikus közegbe - nem feledhetjük, hogy a színjátékozás is eleve mitikus eseményekhez kapcsolódó ünnepi rítusokból alakult ki, s maga a színjáték is nem utolsósorban kiváló emlékezőtechnika. Ez is azt mutatja, hogy az ünnep olyan eseménysorozat, amelynek lényegéhez tartozik az emlékezés, de amely ugyanakkor nem annyira a konkrét eseményekre való emlékezést szolgálja, hanem azokon keresztül is elsősorban a bennük rejlő mitikus, lényeginek tartott, s lényegként kiemelni szándékozott mozzanatokra való "emlékezést", az emlékezetnek a megőrizni kívánt "lényeg" felé terelését. Az ünnep tárgyának legalábbis időleges kivonását a múlandóság hatálya alól). Az ünnepi ruha és egyéb ünnep-kellékek (torták, díszek, stb.)[58] a magánünnepek esetében is segítik a köznapi időből való kilépést. Ezt a lényeg-kiemelést szolgálja megannyi *szimbolikus* kellék, amelyek az adott ünnep lényegét igyekeznek megtestesíteni (gondoljunk a "forradalmi" - s egyben nemzeti - kokárdára, a Szent István-napi kenyérré, '56 ünnepein a lyukas zászlóra, a Nagy Imre temetés üres koporsójára, a karácsonyi jászolra és a karácsonyfára, a Húsvét termékenység, megújulás, feltámadás-jelképeire, s ez a sor korlátlanul folytatható).

Mint ahogy a mítoszoknak, s ebből adódóan a mitológikus rítusoknak is az esetek nagy részében *oppozícióra épülő* szerkezete van[59], ez is csaknem minden ünnepről elmondható. (Voigték említett kutatásukban például a fiatalok és öregek viszonylatában figyelték meg a bináris oppozíciót, de hasonló szerkezet - például kiemelt vezető/vezetettek; az ünnepben hangsúlyozott értékekkel azonosulók/azok ellenfelei[60]; kiemelt szereplők/"statisztéria", stb. - szinte minden ünnep jelrendszerében kimutatható). A bináris oppozíció (azon kívül, hogy gyakran éppen az ünnepi-hétköznapi elkülönítést fejezi ki, és az ünnep jeleinek belső polarizálása ezt a polaritást is aláhúzza) szintén betölt emlékezés-segítő funkciót, hiszen (ellentétén keresztül) kiemel egy-egy olyan tulajdonságot, amelynek jelentősége van az adott felidézendő eseményben.

Már szóba került, hogy minden ünnep lényeges összetevője az is, hogy olyan tevékenység-formákat tartalmaz, amelyek - ünnepről-ünnepre ismétlődő - *együttes cselekvéssel* kötik össze az ünneplő közösség tagjait[61]. Ilyenkor "az ismétlés a fontos és nem a mikéntje" - hangsúlyozza egy konkrét ünnep-elemzésében Hoppál Mihály - "a részvétel fontosabb a vacsorán, mint az étel minősége"[62] (Hoppál, 2011, p. 98). "A fontos jelentést az együttes evés ténye hordozza, a *communio*-nak van szimbolikus jelentősége" (Hoppál, 2011, p.97), s ez minden együttes ünnepi cselekvésre érvényes.

Ezért kaphat kiemelt jelentőséget az ünnep jelrendszerében minden olyan mozzanat, ami a *személyességet*, s ezzel az *érzelmi azonosulást* fokozza. Hogy mi hat ilyen módon, ennek részben pszichofiziológiai alapjai vannak (a fény, a tűz, a víz, vagy éppen a virágok ilyen elemi érzelmi hatásait nagyon gyakran használják például az ünnepi díszítésekben), sok esetben ugyanakkor a felhasznált elemek egyúttal erős érzelmi asszociációkkal övezett kulturális szimbólumok - például az (egyéni) lélek szimbólumai - is, (a gyertya, mécses mellett ilyenek a felröptetett madarak, léggömbök is), s ez is szerepet játszik erős érzelmi hatásukban. A virágokat, gyertyákat, mécseseket sokszor az egyének (és sokszor önkéntes-spontán gesztussal) helyezik el az ünnepi térben, és éppen a személyes érzelmi azonosulást, az egyének lelki hozzájárulását kifejezendő; a hivatalos ünnepszervezők azután gyakran utánozni próbálják ezeket a gesztusokat, hiszen ők is a személyes érzelmeiket próbálják mozgósítani. Az más kérdés, hogy a hatalom olyan jeleket is beépít az ünnep jelrendszerébe - például a kordonok, vagy más korlátozások, fegyveres őrsegek, a hatalmi terek elkülönítése, stb. -, amelyek

éppen hogy nem a személyes érzelmi azonosulást szolgálják, hanem hatalomkifejezések). Ha a hatalom nem kerül szembe a közösség egészével, az érzelmi azonosulás és a hatalmi jelrendszer sem feltétlenül kerül egymással ellentétbe, ha azonban hatalom és közösség szembekerül egymással, ez az ünnep jelrendszerét is "kettéhasíthatja": a spontán-személyes-közösségi ünneplés és a hatalmi ünneplés elkülönülhet egymástól[63].

Az ünnep igen lényeges része a *térhasználat*. Egyrészt az oppozíciós szerkezet miatt is igen fontos az ünnepi tér elkülönítése a hétköznapitól, másrészt az identitáserősítés, az együttcselekvés feltételezi, hogy ennek az együttcselekvésnek saját, másokétól megkülönböztethető tere van. Azok a szimbolikus térfoglalási eljárások, amelyeket oly alaposan vizsgáltak a csíkszeredai Kulturális Antropológiai Műhely tagjai, legnagyobb részben ünnepi terekre vonatkoztak[64]. A saját (ünnepi) tér biztosítása - túl azon, hogy az állatvilágból magunkkal hozott territoriális viselkedésen alapszik - az emlékkörzés szempontjából is fontos: tér és idő bonyolult viszonyának köszönhetően a térbeli rögzülés is megerősíti az emlékezésnek azt a típusát, ami a mitikus időtlenségbe helyezett lényegkiemelésre épül.[65] A térhasználatra is messzemenően érvényes az is, amit fentebb hatalom és közösség összhangjáról, illetve ellentétbe kerüléséről mondtunk; az ellentétbe kerülés azzal jár, hogy a hatalom jeleit (és tereit) a közösség idegennek tekinti, és szembeállítja a "saját" jelekkel (és terekkel).[66] (A március 15-i ünnepségek történetében végigkövethető, hogy mikor volt például a Pilvax vagy a Nemzeti Múzeum egyöntetű jelképe a 48-as forradalom ünnepének, s mikor jelent meg - a hivatalos ünneplés helyszíneitől való elkülönítés szándékával - alternatív ünnepi térként a Batthyány örökmécses, az "alternatív Kossuth-díjat" osztók számára a budai Vár, vagy - a lengyelekkel, majd '56-tal való összefüggése kapcsán a Bem tér, a Bem rakpart)[67]. Amikor egy "ünnepi tér" tilossá, illegálissá válik, gyakran a rá való *utalások* biztosítják ünnepi voltát[68].

A hatalomnak általában fontos, hogy a "fent" és "lent" az ünnepben is elkülönüljön egymástól, mint említettük, ez a bináris oppozíciós szerkezet egyik szokásos megjelenésformája. Ugyanakkor az ünnepnek gyakran fontos eleme (és a mitikus-időtlen szférába átlépés egyik lényeges eszköze) az is, hogy valamiképpen az ünneplő tömeg egésze részesüljön az *emelkedés*, a *"fent levés"* élményéből.[69] Az ünnepeken általában olyan szimbolikát használnak, amely különben a hierarchiaképzéshez kapcsolódik: az ünnepi díszítések rokonok a hierarchiajelekkel, az ünnepi öltözékek a felsőbb rétegek viseleteihez igazodnak, az ünneplő tömeg legalább időlegesen és legalább szimbolikusan részesül a gazdagság, pompa, illetve az egyébként csak hatalommal bíró csoportok kiváltságaként élvezhető élvezetek egyes elemeiből.

Szó volt már arról (például a 49. lábjegyzetben), hogy az ünnephez sokszor kötődik felavatás, *jutalmazás* - ez is része az általános "emelkedés" érzetének -; az ünnep fontos sajátossága, hogy általában *örömnep*, vagyis a közösségnek úgy kell megélnie, mint az élet boldog (vagyis egyfelől élvezetes, másfelől sikeres, célbaérő) pillanatainak egyikét. Az "ünnepi öröm" az (időleges szociális) emelkedés érzelmi megfelelője, és ennek is igen fontos szerepe van abban, hogy az ünnep az emlékezésnek az átlagosnál eredményesebb alkalma lehessen.

Az ünnep rendkívülségét, élvezetességét és pompáját - s mindezzel együtt természetesen emlékezetességét - egyaránt növelik az ünnep jelrendszeréhez szintén gyakran hozzátartozó *attrakciók*. Az ünnep résztvevőit az (egyébként többnyire csak kiváltságként élvezhető) attrakciókkal jutalmazzák, az attrakciók végrehajtóit pedig azzal, hogy képességeik ünnepieknek, az ünnephez illőnek ismertetnek el.

II. Az emlékezés gyakran ünnep

Sokat lehetne még írni az ünnepeknek a közösségi emlékezet fenntartásában játszott szerepéről, s ennek összetevőiről. Az ünnepek emlékezés-volta eléggé gazdagon dokumentált összefüggés. Kevesebb szó esik - legalább is az antropológiában[70], mert a pszichológia persze éppen az emlékezési mechanizmusokra koncentrál - az összefüggés másik oldaláról: arról, hogy *az emlékezés miként válik ünneppé*. Márpedig ez az összefüggés is erős. Az emlékezés mindig szelektál. És a szelekcióval egyes eseményeket kiemel a hétköznapiságból, amelynek folyamatos történés-áramlásából egyes mozzanatok fontosabbaknak ítélik. Ezzel a kiemeléssel bizonyos értelemben az emlékezésre nem méltó hétköznapi mozzanatoktól megkülönböztetve *"ünnepiekké"* teszi őket. (Az emlékezés nem pusztán nyom-felidézés, hanem konstrukció, mondja Bartlett[71]. Jung úgy fogalmaz, hogy amikor emlékezünk, ezzel létrehozunk a saját mítoszunkat[72]).

Ám maga a (hétköznapi) emlékezési folyamat sem független mindattól, amiről eddig szó volt: az emberi kultúra alakulása, története kellett ahhoz is, hogy az emlékezés mai mechanizmusai olyanok legyenek, amilyenek. Az ősi időben, írja Assmann "Magánember sohasem tesz egyes tetteket monumentális önreflexió tárgyává (...) a Kr.e. 1300 körüli évtizedekben (...) jelennek meg (...) azok a sztéléfeliratok, amelyekben magánemberek nem életvitelük egészéről számolnak be, hanem egyetlen, isteni közbeavatkozással magyarázott epizódról tudósítanak. Az isteni közbeavatkozás az, ami jelentőssé és feljegyzésre méltóvá teszi az adott epizódot, és önálló egységként - tudniillik eseményként - különíti el az életfolyamattól". (Assmann, 1992, pp. 240-241) Vagyis egy-egy életmozzanat ünneppé - s ez által emlékezetre érdemessé - lesz, értelmezésének mitikus alapjai emelik ki a többi esemény közül. Később, az individualitás-tudat kifejlődésével az isteni-mitikus legitimitást felváltja az individuuum önértéke, s ahhoz, hogy az emlékezés kiemeljen valamit, már nem kell mitikusnak lennie, elég, hogy az adott egyénnel történt, neki fontos eseményről van szó[73]. Mindenesetre ahogy az egyének ünnepei is közösségi ünnepekből és isteni-mitikus előképekből származnak, közösségi eredetű, és isteni-mitikus megalapozású maga az egyéni emlékezet is.

Minél többször és minél intenzívebben emlékezünk valamire, annál fontosabbá, annál "ünnepibbé" válik az életünkben, annál inkább rítus lesz az emlékezés. Ez megint vonatkozik jó és rossz dolgokra egyaránt. Az átélt megpróbáltatások, negatív emlékek felidézése egyrészt gyászünnep, másrészt gyakran győzelem-ünnep is, ha az emlékezés azt is kiemeli, hogy túléltük. (Tipikusan ilyenek a katonaemlékek, de más megpróbáltatások emlékei is). A sikerekre, boldog pillanatokra való emlékezés pedig egyértelműen örömünnep. Persze az emlékezésnek más funkciói is vannak, és bár a megkülönböztető, valamilyen szempontból rendkívüli jelleg csaknem minden emlék velejárója, azért a fogalom túlfeszítése lenne, ha minden emlékezést "ünnepinek" tekintenénk.

A "hétköznapi" emlékezésnek is számos olyan vonása van azonban, amely párhuzamba hozható az ünnepek (kollektív) emlékezeti funkcióival. Az emlékezés például gyakran *identitás megerősítés*[74].

Az egyéni emlékezés is gyakran "*mém-képző*": eredménye egy-egy tapasztalat kiemelkedése (és visszacsatolása a közösséghez), ez azután új elemként felhasználható, kombinálható része lehet az egyén tudatvilágának, de a kollektív tudatnak is[75]. (Az egyéni tapasztalat ilyenkor a konvencionalizáció folyamatán megy át; az egyéni emlékezés és a társadalmi konvencionalizáció egymásra vonatkoztatott folyamatok)[76].

Az (egyéni) emlékezés is gyakran *leegyszerűsít*[77], sémákat képez, (a társadalmi konvencionalizációban aztán ez fokozódik): ez is olyan vonás, ami az egyéni emlékezésnek és (a kollektív emlékezet alkalmainak), az ünnepeknek közös jellemzője.

Az egyéni emlékezés is - akárcsak a közösségi ünnepek - gyakran az emlék lényegét magukba sűrítő *szimbólumok* segítségével, egyes életmozzanatok *szimbolikus* eseményeknek tekintésével szelektál, ezáltal emeli ki a lényegest, az emlékezetre méltót.

Az emlékezés és az ünnep közti kapcsolat (s éppen a két jelenségkörben felhasznált jelrendszerek vonatkozásában) sokrétű, és sokkal jelentősebb annál, hogysem a két jelenségkör kapcsolatba hozását esetlegesnek tarthatnánk.

JEGYZETEK

[1] A tanulmány az MTA Szociológiai Kutatóintézetében készült. Felhasználtuk hozzá két intézménykutatásunk adatait és fotódokumentációját (Kapitány-Kapitány 1990, Kapitány-Kapitány 2006), az első intézménykutatás során végzett tankönyvelemzéseinket (Kapitány-Kapitány, 1984) múzeumelemzéseink anyagait (Kapitány-Kapitány, 2008), világképelemzéseinket (Kapitány-Kapitány, 2000) és a választási kampányanyagok szimbolikus és értéküzeneteiről végzett longitudinális vizsgálataink (1990-2010, legutóbbi publikáció: Kapitány-Kapitány, 2011) anyagait.

[2] Ezekben az esetekben persze az ismétlés az ünnep egy másfajta minőségét hozza létre: a másodlagos, reprezentatív ünnepnek ilyenkor a lényegéhez tartozik a ráutaló jelleg, az eredeti ünnep ünneplése. 1956-ra például résztvevői többnyire egyszeri, megismételhetetlen ünnepi élményként emlékeznek (az 56-os eseménysor ebben az értelemben egyszeri-spontán ünnepnek tekinthető), amelyre ráutaló, azt reprezentáló ünnepi rítusként épültek ki később az október 23-i megemlékezések. Az más kérdés, hogy már 1956-ot (majd később az 1989-es rendszerváltás egyszeri

eseményeit) is résztvevői akként alakították, hogy számos szimbólumában a nemzet-szülő "őseredeti" forradalom: 1848 utánzata legyen (a város "szent" helyeire vonulás, politikai foglyok kiszabadítása, 12 pont felolvasása, nemzetőrség alakítása, stb.), s ekként mind a két egyszeri ünnep egyúttal emlékező-reprezentatív ünnepként is funkcionált (1989 ugyanakkor 1956-ra is visszautalva).

[3] Az "ünnep" - akár ismétlődő, akár egyszeri - mindenképpen szakrális esemény; lényege, hogy a hétköznapi események jelentéstelenségével szemben mindig fontos jelentést hordoz, valamilyen, az egyéninél-partikulárisnál fontosabb (a szó szoros értelmében szakrális, vagy legalábbis átvitt értelemben szakralizálni kívánt) *Törvény* érvényesülésére utal. Eliade a civilizáció létrejöttéhez, az ember első rendteremtő gesztusaihoz köti annak a tudatnak a létrejöttét, ami a Káosz fölé a Kozmosz törvényeit helyezi: az első ünnepek a kozmikus törvényekre, a felismert - és szakrális tudattal befogadott - kozmikus ismétlődésekre emlékeztető rítusok. (Persze, eredetileg nem csak emlékeztetnek ezekre a törvényekre, hanem mágikus erőfeszítéseket jelentenek e törvények *érvényesítésére*, működésben tartására is; ahogy Assmann fogalmaz /az egyiptomi ünnepi rítusok kapcsán/: "Ha a rítusokat nem kifogástalanul hajtják végre, a Világ összeroskad, az Ég beomlik." (Assmann, 1992, p. 87). Később, mondja Eliade, a kozmosz szemiotizálását felváltotta a történelem szemiotizálása (Eliade, 1987), de a történelmi ünnepek ugyanígy az egyéninél-partikulárisnál fontosabb törvény hangsúlyozásával válnak ünnepivé. Időtagoló jelentőségük azért tartozik lényegükhöz, mert az egész időszemléletet, az idő periodikus tagolásának szemléletét a "szent" kozmikus törvények felismerése hozta létre.

[4] Az "ünnep a kulturális emlékezet elsődleges szerveződésformája" (Assmann, 1992, p. 57). És: "Mindaddig, amíg rítusok kezeskednek az identitásbiztosító tudás csoporton belüli körforgásáért, a hagyományozás folyamata ismétléses formában zajlik". (Assmann, 1992, p. 89).

[5] "Minden konnektív struktúra alapelve az ismétlés. Ez biztosítja, hogy a cselekedetek láncolatai ne a végtelenbe fussanak, hanem felismerhető mintákba rendeződjenek, egy közös 'kultúra' azonosítható mozzanataiként." (Assmann, 1992, p. 17).

[6] Hogy (mai társadalmunkban) mi mindent veszünk ünnepként figyelembe, az alábbiakban összegezhethetjük: Vannak:

- *állami/történelmi ünnepek* (erős identitásteremtő funkcióval, a történelem átértelmezésével, a jelen céljaihoz igazításával; ezekben az emlékezet egyszerre konstruál és rekonstruál) - ennek az ünneptípusnak a kiterjesztett változatai az *emberiség* közös ünnepei
- *valláshoz* kapcsolódó ünnepek (az identitásteremtés ezekben is erős: a vallási események időtlenítve, a jelenben is átélhetően jelennek meg, az emlékezet itt természetesen nem magára az eredeti eseményre, hanem annak kanonizált formáira, magukra a közösséget összefogó kánonokra vonatkozik; ezek kevésbé konstruálhatóak, kötöttek, de azért a mindenkori jelen függvényében módosulhatnak)
- *privát ünnepek*; ezek lehetnek:
 - (az adott kultúrkörön belül) *univerzális* jellegűek (mint a házassági évforduló, születésnap, névnap), és:
 - *személyesen* (kisebb közösség által) konstruált ünnepek (például egy pár megismerkedésének ünnepe stb.) (Az emlékezet itt eredeti eseményekre vonatkozik, alapvetően rekonstruáló, bár utólagos átalakítása itt is lehetséges).
- vannak továbbá az állami/nemzeti és egyéni/privát ünnepek közötti mezőben (különböző nagyságrendű) *lokális* (regionális, városi, faluközösségi, stb.) ünnepek egyes *intézmények* ünnepei
- (ezekben a közties típusokban a fent említett főbb ünnep-típusok sajátosságai keverednek; egyes lokális ünnepek - más módon - ugyanazokban az ősi közösségi rítus-ünnepekben gyökereznek, mint az állami/történelmi és a vallási ünnepek).

[7] "A múlt itt szimbolikus alakzatokká alvad, ezekbe kapaszkodik az emlékezés. (...) a kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá s így mítosszá alakítja. A mítosz olyan alaptörténet, amelyet egy bizonyos jelennek az ősi eredet felőli megvilágítására beszélnek el. (...) a történelem ez emlékezés által válik mítosszá. Nem elvalótlanodik, hanem éppen ellenkezőleg, így válik csak valósággá, lankadatlan normatív és formatív erővé. (...) megjelenítésük gyakran ölti az ünnep alakját.

Az ünnep - sok egyéb funkciója mellett - a múlt jelenvalóvá tételére is szolgál" (Assmann, 1992, p. 53).

[8] Eliade, 1987, p. 61

[9] "Az idő helyreállítása a legtöbb vallás alapvető törekvése. Minthogy a teremtés olyan cselekvés, amely egy kezdet, minden jelentősebb cselekvés ismét a kezdettől kell hogy kiinduljon" (Voigt, 2006, pp. 58-59).

[10] Eliade, 1987, p. 78

[11] Kilépnek a jelen esetlegességeiből, negativitásából, vissza az ideálisnak tartott, a "Törvényt hordozó" mitikushoz. A rítusban (az ünnepben) "felfüggesztődik a profán idő és tartam". (Eliade, 1987, p. 60). {Az ókoriaknál} az ünnep a mindennapokból való "kigyógyítás" (Assmann, 1992, p. 58).

[12] Ez a hozzáteétel is fontos mozzanat: míg az ismétlés az állandóságot, az áthagyományozódó közös élményt biztosítja, (minél erősebb az ismétlés, annál kötöttebb módon) a megjelenítés újabb elemeket hozzátevé (minél erősebb a megjelenítés, annál szabadabban) elevenen tartja a hagyományt. (A két mechanizmus viszonyáról lásd: Assmann, 1992).

[13] "az ünnep időstruktúrája participációs jellegű" (Voigt és munkaközösség, 1981, p. 241.)

[14] Sokan úgy értelmezik a "mitikus idő" használatát, és Eliade azon túlhangsúlyozott tételét, hogy az ismétlés által egy önmagába visszazáródó ciklikus idő jön létre, (Eliade, 1993), mintha ez a lineáris időfelfogás tagadása lenne. Alfred Gell ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a "mitikus időbe" való belépés nem valódi időfelfogás, csak időtagolás (Gell, 2000, p. 17); a mitikus idő használói nem alkotnak egy másik világképet, tisztában vannak az idő alapvető linearitásával: a ciklikus időt is a lineáris idő értelmezi. (Az ismétlődésnek is csak a lineáris időtengelyen van értelme). Marc Bloch ezt úgy próbálja továbbgondolni, hogy gyakorlati és ideológiai időhasználatot különböztet meg (Bloch, 2000, pp. 125-131), amire viszont Gellnek az a válasza, hogy ez a különválasztás sem jogos, mert az ideológiai idő is gyakorlati. (Mindez azonban véleményünk szerint nem cáfolja az ünnep sajátos szerepét és időfelfogását; Gell csak azt bizonyítja, hogy nem két idővilágkép van, hanem az idő használatának két eltérő módja, s ezeknek különböző *funkciója*; nem cáfolja a hétköznapi és ünnepi idő eltérő funkciójú és módú használatát. Assmann ezt úgy fogalmazza meg, hogy az /ünnepi/ kulturális emlékezet befogad egy második idősíkot = az élet ilyenkor két időben élhető: a mitikus időbe való időleges belépés egyszerre megerősítése a jelennek, az azt megalapozó és "minden időkre" érvényesnek tartott alaptörténet, a megünnepeelt "Törvény" által; másrészt, mint a jelennel nem-azonos múlt, egyúttal a jelen kontrasztja is).

[15] Lásd például május elseje ünnepének eredetét.

[16] Természetesen a (politikai) gyászünnepeknek (október 6, Hiroshima-nap, Holocaust-emlékünnepe, szeptember 11, stb.) is hasonló a funkciójuk.

[17] Az 56-ra való emlékezés jelrendszeréről (újrateremtések, kopjafás emlékművek, stb.) lásd Hoppál, 2011.

[18] Eliade, 1993, p. 5.

[19] Ezért fontos eleme a politikai ünnepeknek (is) a *héroszteremtés* (az ünnepet szimbolizáló, mitikusá növeszthető személyek kiemelésének) igénye. Bár Nagy Imre személye kommunista volta miatt nem ideális szimbóluma 1956-nak (a "pesti srácok" már sokkal inkább), '56 utókor általi megünneplésében - éppen a megszemélyesítés igénye miatt - először (mártírvoltára és az általa betöltött kiemelt politikai szerepre építve) Nagy Imre vált a legfőbb szimbolikus-reprezentatív személyé, s csak később történt kísérlet arra, hogy hasonló szimbolikus szerephez jutassanak - éppen a "pesti srácok" megszemélyesítéseként is - egy egészen másféle mártírt, Mansfeld Pétert. A megszemélyesítés éppolyan fontos, mint az, hogy az ünnep *konkrét eseményhez* (és *helyszínhez*) is kötődjék: "Bármely igazságnak egy konkrét esemény, személy vagy helyszín alakját kell öltenie, hogy gyökeret verjen a csoport emlékezetében", írja Assmann, (Assmann, 1992, p. 38), e gondolatban Halbwachsra támaszkodva. (Lásd Halbwachs, Maurice: La topographie legendaire des évangiles en Terre Sainte, Paris, 1941, p. 157); mint ahogy másfelől: "Minden személyiség és minden egyes történelmi faktum az emlékezetbe kerülve azon nyomban tanná, fogalommá,

szimbólummá válik - értelmet nyer, a társadalom eszmerendszerének elemévé válik" (Assmann, 1992, p. 38) - lásd ugyancsak: Halbwachs, Maurice: Des Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen, Frankfurt, 1985, p. 384 (eredeti: Les cadres sociaux de la mémoire, Paris, 1925). A változásokra koncentrázó történelmi szemlélettel szemben - hangsúlyozza Halbwachs - a kollektív emlékezetben (és - tehetjük hozzá - az ünnepi tudatban) a különbségek ezeké a fogalmakká, szimbólumokká vonódnak össze.

[20] Eliade a mágiát is az isteni utánpótlásnak tekinti, itt azonban az összefüggés valószínűleg fordított: az ember saját erőinek mágiáját a természet erőhatásaiból vonatkoztatja el, még mielőtt absztraktabb istenképzetei kialakulnának.

[21] A Nagy Emberre, a hősökre pedig nem csak azért van szükség, hogy megszemélyesítse az ünnepet, hanem azért is, hogy - amíg elfogadják ennek - mint a *közösség* megszemélyesítőjével azonosulhassanak vele a közösség tagjai. Paradox módon éppen azzal, hogy maguk fölé emelik, bálványozzák, - mert a közösség megszemélyesítőjével teszik ezt - voltaképpen önmagukat emelik meg. (Amikor egy "bálványt" nem érznek többé a közösség megtestesítőjének, ezért is következik be gyakran jelképes vagy valóságos megsemmisítése, ledöntése).

[22] Van Gennep, 1960.

[23] Csaknem minden ünnepre érvényes, hogy "Ez az időrendszer nem percekre és órákra tagolódik, hanem az ünnep mozzanataihoz mért terminális időstruktúrát képvisel" (Voigt és munkaközösség, 1981, p. 245).

[24] Assmann lényeges pontosítása, hogy eredetileg az ünnep *nem állt szemben* a hétköznappal, mert az isteni minta mindenre vonatkozott (minden hétköznapi cselekvésre is), csak később lett belőlük ellentétpár (Assmann, 1992, pp. 58-59).

[25] Ugyanezt Hegel nyelvén úgy mondhatjuk, hogy az egyes embert partikularitásából kiragadva részesíti a nembeliből, Durkheimén úgy, hogy bevonja a közösségi tudat áramába.

[26] Eliade ezt úgy fogalmazza, hogy az archetípushoz való visszatérés az igazi szabadság. (Eliade, 1993).

[27] Hubert és Mauss is hangsúlyozzák, hogy az ünnepek nem csak ismételnék, hanem rendre új elemekkel is bővülnek, különben hamar kiüresednének (Hubert-Mauss, 2000, p. 38.)

[28] Lásd erről például Voigt, 2006, pp. 55-60 is.

[29] Eliade ezzel kapcsolatban megint kissé túlhangsúlyozza azt a mozzanatot, hogy itt a valós történelem eltörlésének igényéről van szó. Természetesen ez is szerepet játszik: egyrészt annyiban, amennyiben minden ünnep, mint ezt már mi is aláhúztuk, a hétköznapi, partikuláris valóságból - és a valóságos történelem partikularitásából is - kiemel, felemel egyfajta időtlen nembeli-közösségi szinthez; másrészt annyiban, amennyiben minden ünnep leegyszerűsíti, néhány mozzanattal helyettesíti a valóságos történelmet, s miközben ezekre a mozzanatokra emlékezik és emlékeztet, a többit elfelejti és elfedi. (Ismét Assmannat idézve: a mitikus egyfelől a keletkezésre emlékeztet, másrészt olyan mechanizmusok mozgószálnak benne, amelyek megóvják az eredeti történetet a további változásoktól, tehát ebben az értelemben "történelemtelenítik", /Assmann, 1992, p. 75/.). De ettől még az ünnep nem akarja teljesen eltörölni a valós történelmet: a történelem mitizálása is csak azt jelenti, hogy a mitikus-történelemfeletti és a valóságos történelmet egymással áthatni, egyesíteni, egymással-megtermékenyíteni próbálják. Ez a kétirányú mozgás, mint Assmann hangsúlyozza mindig fennáll: amikor a mitikus múlt ereje gyengül, frissítésére felerősödik a személyes emlékezés (oral history), amikor a személyes emlékezések inflálódnak, a múlthoz való viszony frissítőjeként ismét a közös elemeket hangsúlyozó mitikus emlékezet kerülhet az előtérbe. Míg Halbwachs szembeállítja egymással a különbségeket, változásokat elhalványító (mitizáló) kollektív emlékezetet és az egységességre, változásokra koncentrázó történelmi tudatot, Assmann arra figyelmeztet, hogy a történetírás is nagy mértékben a kollektív emlékezet hatása alatt áll, a határok nem olyan élesek a kettő között (Assmann, 1992, p. 44, 25.lj.), mint ahogy a kollektív és az egyéni emlékezet között sem.

[30] Eliadénál a házasság alap-ünnepe, az esküvő is kapcsolatba kerül a szakrális-közösségi ünneppel, hiszen eredete szerint, mondja Eliade, ez a hierogámia utánpótlása (Eliade 1993, p. 48). Ma már ez az elem nyilván nincs benne tudatosan a házassági rítusokban, de a beavatási rítusok fentebb

említett közösségi aspektusa: a közösség szokásainak megismétlő felidézése (s ezzel megintcsak az egyéni-partikulárisnak a nembeli-közösségihez való felemelése) a mai házassági rítusoknak is része (persze megintcsak sok újító-elevenítő elemmel együtt). Ez különösen hangsúlyt kap olyan esetekben, amikor az esküvő egy-egy mozzanatát (vagy az egész rítust) a közösség történelmének valamely elemét szimbolikusan megjelenítő közegbe helyezik (ilyen lehet például a Mátyás templomban vagy a Szent István Bazilikában tartott esküvő). Ennek rituáléja mesterségesen, például politikai sugallatra is kialakítható, lásd a szovjet esküvőknek a Kreml falánál vagy más forradalmi emlékhelyeken tartott fényképezkedéseit. (Ilyenkor is a magánéleti ünnepnek a közösbe való emeléséről van szó: a "közösnek" része lévén a *hatalmi-reprezentatív* megerősítés is; ezt egyébként jól jelzi az is, hogy az említett "szovjet" esküvői rituálé helyére ma gyakran az új hatalmi-reprezentatív szimbolika, a pénz hatalmat megtestesítő limuzin esküvői használata lépett. "A társadalom nem úgy jár el, hogy új eszméket vesz át és ültet saját múltja helyébe, hanem az eladdig meghatározó csoportok múltja helyett másokét veszi át" /Assmann, 1992, p. 42/.). Az esküvő maga egyébként alapvetően nem emlékező, hanem átmeneti-beavatási rítus, de a közösséghez való felemelés fontos része, (ennek viszont feltétele a közös emlékezethez, közös tudásokhoz való kapcsolódás. Amikor egy közösség jellegzetes emlékezeti elemei kiüresednek, illetve továbbvihetlenné válnak, újfajta rituáléra van szükség. Bodó Julianna érzékletesen mutatja be - lásd Bodó, 1994 -, hogy a falusi lagzi rituáléja éppen a közösségi-megerősítő, s ezen belül emlékező-ismétlő mozzanatainak folytathatatlansága miatt nem tud működni a városi közegben).

[31] Persze, mint a legtöbb összefüggés, ez is kétoldalú: az isten ilyen fokú egyénítése sem jöhetett volna létre a késő-antikvitásban egyre erősebb individualitás-érték és -igény nélkül.

[32] Jól jelzi ezt az a filmekben gyakori jelenet, amikor valaki egyedül ünnepli valamely ünnepét, és (keserű iróniával) *felköszönti* magát, vagy két pohárral mintegy önmagával *koccint*.

[33] Assmann bemutatásában az ily módon irányított emlékezetben az az oppozíció, ami minden ünnepnek is az alapja: a *lényeges/lényegtelen* metszet előbb a *helyes/helytelen* alakját ölti (s ez már hatalmi minősítés), majd ebből kialakul a *szent-szakralizált és a profán* ellentéte, illetve a - már végképp uralmi szempontot érvényesítő -*baráti/ellenséges*.

[34] Dawkins (2005).

[35] A "mém-képződésre" is igaz, hogy a hatalom jelentős mértékben befolyásolhatja, és egyes személyeknek is kiemelt szerepük lehet megalkotásukban, de egy-egy "mém" végeredményben valamennyi társadalmi szereplő közreműködésének eredőjében jön létre.

[36] Lásd erről bővebben pl. Atkinson et als. (1999), p. 230.

[37] A fontos események speciális emlékezeti mechanizmusokkal rögzülnek (Brown-Kulik 1977). Motivációelméletünkben (Kapitány-Kapitány 1993) ezt úgy fogalmazzuk meg, hogy mivel az ismétlés a környezeti hatások befogadásának, a rendkívüliség a birtoklásnak motivációjához kapcsolódik, az ismétlés és rendkívüliség együttese a környezeti hatások befogadásának birtoklását, tartós megtartását segíti elő.

[38] A tömbösítés jelentőségéről az emlékezésben lásd Atkinson, 1999. P. 227, pp. 243-244

[39] Atkinson, (1999), pp. 245-246, pp. 250-252.

[40] Ivanov (1977), p. 35.

[41] Atkinson, 1999, p. 246.

[42] Ivanov, 1977, p. 165.

[43] A kiüresedett ünnepekhez, lepusztult ünnepi színhelyekhez, korábbi ünnepek dalaihoz, stb. a hajdani ünneplőknek többféle viszonya is lehet. (Mert ünnep és emlékezés viszonyát elemezve a *hajdani ünnepre való emlékezést*, annak módozatait sem lehet kifelejteni): 1. Az ünnepet nem tekintik többé ünnepnek, színhelyét ünnepi térnek; a) formálisan még fenntartják, de már nem viszonyulnak hozzá ünnepként; b) megszüntetik; 2. (nosztalgikusan) individualizálják: egyéni ünnepként ülik meg, a színhelyhez intim, személyes viszonyt alakítanak ki, az ünnepi énekeket magánhasználatú dalokként éneklük; 3. a hajdani ünnepet mintegy "halottnak" tekintve az eredeti ünnepnapon, ünnepi színhelyen gyászünnepet tartanak; 4. az ünnepet protestáló gesztussal

megünneplik, a színhelyet ugyancsak ellenálló célzattal feldíszítik, megtisztelik, a hajdani ünnepi éneket lázadó, szembeszegülő éllel éneklük: a hajdani ünnep így egyfajta félig ünnepi, félig hétköznapi aktivitás részévé válik; 5. (egyéb módokon) átértelmezik (például ironizálják) a hajdani ünnepet, ünnepi színhelyet, ünnepi énekeket - az átértelmezésnek lehet olyan formája is, amely aztán az ünnepet, színhelyet vagy éneket új tartalommal tölti fel, és újra (a korábitól különböző) ünnepi jelleget ad nekik. Mindebből az látszik, hogy bár az ünnep alapvetően a közösség ünnepe, az egyének változatos viszonyulásai (s az egyének különböző emlékezete) nagy mértékben alakíthatják és átalakíthatják - s ez igaz nem csak a kiüresedett, hanem az "eleven" ünnepekre is, hiszen az egyes egyének azokhoz is viszonyulhatnak ironikusan, lázadóan, elutasítóan, stb.

[44] Az ünnepi feliratok sokszor jóval az ünnep után is a helyükön maradnak; ennek ambivalens hatása van, hiszen egyfelől még az ünnep után is tudatosítja az ünnepnap fontosságát, másfelől viszont az aktualitás-vesztett felirat azt is sugallja, minthogy kitevői nem foglalkoznak a további sorsával, hogy kiüresedett, formális üzenetről van szó.

[45] Különösen erős az ilyen hatás, ha a gyerekek külön szerepet is kapnak az ünnepi rituáléban (mint például a betlehemezésben, vagy ahol van ilyen, a passiójátékban való részvételben).

[46] Amikor egy-egy ünnep jelentősége megváltozik, a történelem aktuális átírását a korábbi kultuszt romboló, dezilluzionáló filmek segíthetik.

[47] A fény ünnepi alkalmazásának tobzódó tetőpontja a tűzijáték.

[48] Az öltözékek és kiegészítők viselete jelzéseket adhat arról, hogy kik milyen mértékben kapcsolódnak be a közös ünneplésbe; hosszabb távon a jelek belső differenciálódáson mehetnek keresztül; a kokárdaviselés egy fázisában például jelentőséget kapott az, hogy ki mekkora kokárdát visel (az államszocializmus utolsó évtizedében például a hivatalossággal szembenállók a maguk nemzeti elkötelezettségét azzal is jelezték, hogy a hatalom képviselőinél nagyobb kokárdát viseltek), aztán minthogy a méret egyre jelentősebb inflálódáson esett át, egy ponton megszűnt az azonosulás fokának jelzése lenni. Hasonló inflálódáson ment át - a hivatalosság közegében - az államszocializmus idején a vezetők képeinek díszítésként való alkalmazása: a képmások egyre nagyobbak lettek: az alsóbb szintű vezetők számára a lojalitás mértékének jelzésévé vált, hogy feljebbvalóik mekkora képmásával "fokozzák az ünnepet". Inflálódásnak egyébként mindenféle ünnepi jel ki van téve: az eredetileg elsősorban az ünnepeken felhúzott nemzeti trikolor alkalmazása hétköznapivá tömegesedett; az inflálódás jelének tekinthető ezzel kapcsolatban az, amikor futbalszurkolók a trikolorba burkolják meztelen felsőtestüket, vagy amikor a boltok áruin (s nem is mindig magyar termékeken) tűnik fel a trikolor vagy a kokárda. Az említett tűzijáték alkalmazása pedig a legutóbbi egy-két évtizedben ment át jelentős inflálódáson.

[49] Itt sok mindenre gondolhatunk, az állami ünnepekhez kötődő tisztavatási ceremóniáktól az ilyenkor szokásos díjátadásokon át életkor-, élethelyzet váltások együttes-csoportos megünnepléséig, ünnepeken tartott házasságkötésekig.

[50] Ez az olyan átlépési rítusokra, korforduló magánünnepekre is érvényes, mint az első áldozás, bérmálkodás, konfirmáció, barmicvó vagy a nagykorúvá válás megünneplése.

[51] Magyarországon például a Forgács Péter által dokumentum-játékfilmmé összevágott privátfilmek formájában.

[52] E tendenciák kialakulásában fontos szerepet tulajdoníthatunk annak, hogy világszerte elterjedt és nagy hatást gyakorolt a francia Annales körnek éppen ezt a paradigmaváltást magában hordó történelemszemlélete.

[53] A Bodó - Bíró szerzőpár az *emlékházak* hasonló szerepét mutatja be a (nemzeti kisebbségek) identitásörzésében, kiemelve, hogy ezek fontos sajátossága a köznapi világtól való elválasztás. (Ha eltér az átlag falusi háztól, ezt hangsúlyozzák, ha nem, akkor a tiszta típust fokozzák fel). E házakban minden kimerevítve, időtlenítve jelenik meg, s ekként lesznek ünnepi, szakrális terek (Boda-Bíró, 1993, p. 71) (Ők is megemlítik, hogy e házak látogatása a ritka 'szabadidős' tevékenységek egyike, ez is ünnepivé teszi őket, létrehozásukhoz felavatási demonstrációk társulnak, de a hétköznapiokon is a látogatás menete, a látottak feldolgozása ünnepi kódban történik. (Bodó - Bíró, 1993, p. 72).

[54] Adylyigeten például Ady születésnapja alkalmából a település lakói verseket olvasnak fel a költő életművéből és személyes interpretációkat, reflexiókat fűznek hozzájuk-

[55] Így mutattuk be például azt, hogy Lenin ikonográfiájának változása miként fejezte ki az államszocializmus-beli kánon-változásokat, (Kapitány-Kapitány, 1989), vagy hogy István király megjelenítése a különböző korszakok és a különböző iskolatípusok tankönyveiben miként fejezte ki egyfelől az adott korszak értékpreferenciáit, másfelől azt, hogy melyik célközönséget - az ünnepi emlékezet segítségével is igénybevéve - milyen társadalmi szerephez kívánták szocializálni. (Kapitány-Kapitány, 1984).

[56] A "halhatatlanság" fogalmának átvitt értelmű használata éppen ebből táplálkozik.

[57] Voigt és munkaközösség, 1981, pp. 249-256.

[58] Eleve az ünnepi étrend is ilyen kiemelő-megkülönböztető; az ünnepi ételek egy részét más alkalommal nem fogyasztják.

[59] Lásd például (Jakobson, 1972 nyomán) Lévi-Strauss, 2001.

[60] Nincs mindig ellenfelekről szó, de például az in group/out group szembeállítás gyakori; gyakori már csak azért is, mert az ünnepben mindig lényegi elem az ünneplő közösség *identitásának megerősítése*, s így az ünnep mint az adott közösség *sajátossága* kap kiemelés. Hoppál Mihály írja például "Családi fényképek az amerikai magyaroknál" című cikkében, hogy az általa vizsgált több nemzetiségű South Bend-i közösségben a disznóölést magyar ünnepi népszokásnak tartják, a magyaroknak ez a karácsony mellett "az" ünnepük, szemben más amerikai közösségek más típusú ünnepeivel (Hálaadás napi rítusok, Halloween, körmenetek a latinoknál, stb.), amelyben a sajátos elem az "áldozat", amit maga az in group is a csoport sajátos ünneplési formájaként emel ki: ezt az is jelzi, hogy a fényképeken nem a közös lakomát, hanem az "áldozatot" örökítik meg. (Hoppál 2011, pp. 106-107).

[61] "a szimbolikus formában legitimált mentális síkon zajló közös cselekvés a fontos" (Bíró - Oláh, 1993, p. 96).

[62] Minthogy az emlékezés kialakításában sem az a lényeges, hogy a konkrét étrendre emlékezzenek: a döntő, amit újra meg újra meg kell erősíteni - és *erre* kell emlékeznie a résztvevőknek - a csoport összetartozása, s ennek kézzelfogható megnyilvánulása, az együttcselekvés, a csoporttagok individualitásának időleges feloldódása a "lélekközösségben", amelynek legerősebb-legősb formája az együttes evésben, ivásban megvalósuló "lélekcseré". De, mint Hoppál "Ünnep és etnikai jelképek egy amerikai magyar közösségben" című tanulmányában megjegyzi, hasonló szerepet tölt be az együttes ének és tánc (a beszélgetés és vicceselés) is: ezeknek sem formája a lényege, hanem az együttes, az individualitást feloldó - és tartalmában a közös identitást legalább jelképező - cselekvés. (Az ételkód, az ének és tánc akkor is megmaradnak az identitásörzés utolsó pilléreiként, amikor a közösség identitásának egyéb elemei elhalványodnak, amikor már a nyelvtudás sem köt össze, vagy az ételek, dalok, táncok sem igazán autentikusak; nem a dal vagy a szöveg, hanem az együttes cselekvés, az együtténeklés hordozza az összetartozást, s szemben az öltözettel, ülésrenddel, nyelvhasználattal az étel, ének, tánc azért különösen alkalmas erre, "mert ezek könnyen és egyenlően 'elosztható szövegekkel' állnak az egyén szolgálatára, vagyis az ünnepélyen, az ünnepi rituálé során mindenki egyenlően részesül élvezetükből" (Hoppál, 2011, p. 98).

[63] Az, hogy egy ünnep mennyire valóságos ünnep, mindig "lent" dől el (lásd erről Bíró - Oláh, 1993 is): minthogy az ünnep lényege, hogy egy-egy közösségé, csak akkor "valóságos", ha a közösség egészében ünnepnek tekintik.

[64] Bár ők maguk azt hangsúlyozzák, (lásd például Bodó, 1998), hogy nem strukturalista-funkcionalista szemlélettel közelítenek az ünnephez, hanem azt a szerepét vizsgálják, amit az életvilág kiépülésében játszik, e két megközelítés nincs ellentétben egymással, így megállapításaik az ünnepek strukturális sajátosságainak, illetve az ünnepi funkcióknak leírásához, megértéséhez is használhatóak.

[65] Az ilyen terek közösségek általi kisajátításának folyamatát Bodó Julianna és A. Bíró Zoltán abban a szerkezetben mutatja be, amit van Gennep az átmenet-rítusok tagolására (szeparációs rítus - tranzíciós rítus - inkorporációs rítus) alkalmaz. 1. A hely rögzítése, véglegesítése; 2. Működtetés: a helyhez való közösségi viszonyulások kanonizálása; 3. Az interpretáció a helyet legitimálja, védőburkot von köré, (túl)biztosítja létezését. (Bodó-Bíró, 1993, p. 67). A helyet és a

hozzákapcsolódó képzeteket ily módon rögzítik, egyértelműsítik a közösségi tudatban (és emlékezetben), hogy aztán a rögzült hely segíthesse a közös tudat (és emlékezés) újratermelődését. Azt, hogy ez éppen a mitikus, időtlen időbe helyezést is szolgálja, közvetve Bodó és Bíró is hangsúlyozza: "a tényleges cselekvéssor helyére (...) a cselekvéssor ideáltípusát állítja" (Bodó - Bíró, 1993, p. 82).

[66] Bodó - Bíró, 1993, p. 63.

[67] A Bodó - Bíró szerzőpár abban is különbséget tesz, hogy mikor alakul ki az ünnep jelrendszerében és térhasználatában "kiegyezéssel párhuzamosság" ("békés egymás mellett élés"), s mikor érzékelhető "vetélkedő párhuzamosság" (a másik negligálása, a másik terébe való behatolás, a másik terének leértékelése). Arról is írnak, hogy a hatalommal szembehelyezkedő kisebbség a maga tereit "átünnepiesíti", és azokat mintegy "szigetté" építi. (Ezek az elzárkózó szigetek azután ugyan konfliktusforrások, de kifelé és befelé is erősebbnek mutatják önmagukat és az őket használó közösséget a valóságosnál). A különböző, a közösségi identitást is jelképező díszítőelemek - például zászlók, szobrok - mediátorként közvetítenek a közösség és az egyén között, megerősítve a közösségi tér súlyát is (Bodó-Bíró, 1993, p. 77), azt megint csak az ünnep mitikus és időtlen idejébe - és a lényegre irányuló emlékezet funkciójába - emelve.

[68] Bíró - Oláh, 1993. Az ellenséges közegben az ünnepi külsőségeket általában is rejtetni kell, de ilyenkor bármely cselekvés és jel ünnepivé emelkedhet.

[69] Nem véletlenül társul az "ünnepélyesség" fogalmához az "emelkedettség".

[70] Időnként azért az antropológia figyelmét is magára vonja az összefüggésnek ez az oldala is. (Ilyen alkalom volt például a Német Néprajzi Társaság 1989-es "Emlékezés és felejtés" konferenciája).

[71] Bartlett, 1985.

[72] Jung, 1987.

[73] Az ősi és az individualisztikus közötti átmenetet (ebben is) hordozza a folklór: Eliade a népi emlékezés mitizáló hajlamát emlegeti. (Eliade, pp. 74-76).

[74] "A múltat egyéni és közösségi tradícióként ragadjuk meg, olyan cselekvést irányító s egyszersmind gondolati paradigmaként vagy 'archetípusként', amely mint 'múlt-modell' egyben tétélezi, anticipálja azt is, ami rákövetkezik, a jelent és a jövőt." (Magyari Nándor, 1990, p. 4). Az emlékezés valóságfelépítő és identitásteremtő. (Magyari Nándor, 1990, p. 16). Fontos eleme az *egyéni* emlékezésének, hogy amit kiemel a múltból, azzal többnyire igazolja saját jelen- és jövőbeli megnyilvánulásait (s hasonlóképpen teremt összeköttetést a múlt és a jelen között, mint azt az ünnepeknek a mitikus múlt és a jelen összekötésében játszott szerepével kapcsolatban bemutattuk), ezzel megerősíti saját egyéni identitását, személyisége belső koherenciáját, de egyúttal többnyire egy (több) *közösség* tagjaként, az adott közösség (ek) kulturális kánonjainak is megfelelően cselekszik, s emlékezése jelentős részben olyan formákban zajlik, amelyek közösségi identitását is erősítik. Magyari Nándor (Bartlett-re is támaszkodva) az egyéni emlékezés különböző fajtáit különíti el, s ezek között vannak kifejezetten a kollektív identitásra utaló formák ("spontán-nyilvános" emlékezés, "tanúvallomás") - ezek a mozzanatok a korábban elemzett ünnepeknek is részei, (s persze vannak kevésbé ünnepies emlékezési formák is, mint például az inkább a szabad, olykor véletlenszerű asszociációk vezérelte "spontán-egyéni" emlékezés). (Magyari Nándor, 1990, pp. 8-14).

[75] "A képek általában olyan eszközt nyújtanak, melynek segítségével részek vehetők ki a sémából, és így múltbeli ingerek és helyzetek rekonstrukciójában növelhető a változatosság, meghaladható az eredeti ingerek időrendje. a kép, különösen pedig a vizuális kép segítségével (...) az ember ki tudja emelni keretéből azt, ami egy évvel ezelőtt történt, egyediségének jó részével, ha nem egyenest egészével együtt újra be tudja vezetni, össze tudja kapcsolni valamivel, amit tegnap történt, s mindkettőt fel tudja használni egy olyan probléma megoldására, mellyel ma kell szembenéznie." (Bartlett, 1985, p. 315). A lényeg az, hogy az embernek "meg kell tanulnia, hogyan bontható fel egy 'séma' az őt alkotó elemekre, és hogy hogyan lehet túllépni ezen elemek eredeti megjelenési sorrendjén" (Bartlett, 1985, p. 416). Az emlékkép (és persze ennek a vizuális kép csak egyik fajtája) ennek a folyamatnak is fontos része. Bartlett kiemeli az értelemadás (racionalizáció) és a megformálás (séma-képzés) szerepét az (egyéni) emlékezésben, s ezek megfeleltethetők azoknak a

sajátosságoknak, (pl. tudatosítás, megjelenítés, stb.) amelyekkel Assmann koncepciójában találkozhattunk, a (kollektív) ünnepek sajátosságaira vonatkozóan.

[76] Lásd Bartlett, (1985), p. 425, illetve Bartlett, (1985), p. 260

[77] Egy összetett helyzetben "a személy rendszeren nem részletről részletre veszi a helyzetet, s nem építi fel gondosan az egészet. A szokásos esetekben eluralkodik rajta az a tendencia, hogy pusztán általános benyomást nyer az egészből, s ennek alapján megkonstruálja a valószínű részleteket" (Bartlett, 1985, p. 299).

IRODALOM

- Assmann, Jan (1992): *A kulturális emlékezet, (Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban)*, Atlantisz, Budapest
- Atkinson, Rita L. - Atkinson, Richard, C.-Smith, Edward E. - Bem, Daryl, J.-Nolan-Hoeksma, Susan (2002): *Pszichológia (2. Jav. kiadás)*, Osiris, Budapest
- Bartlett, Frederic C. (1985): *Az emlékezés*, Gondolat, Budapest
- Bíró A. Zoltán - Oláh Sándor (1993): Emlékmű-jelkép-identitás (esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről), *Antropológiai Műhely*, 1993/2, pp. 87-103
- Bloch, Marc (2000): Múlt és jelen a mában in: Fejős Zoltán (szerk): *Idő és antropológia*, Osiris, Budapest
- Bodó Julianna (1994): A magánszféra ünnepe a szocializmus korszakában, *Antropológiai Műhely*, 1994/1, pp 97-106
- Bodó Julianna (szerk) (1998): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*, Pro-Print - KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda
- Bodó Julianna - Bíró A. Zoltán (1993): Szimbolikus térfoglalási eljárások, *Antropológiai Műhely*, 1993/2, pp 57-85
- Brown, Roger - Kulik, James A. (1977): Flash-bulb memories, *Cognition*, 5, pp 73-99
- Dawkins, Richard (2005): *Az önző gén*, Kossuth, Budapest
- Eliade, Mircea: (1987): *A szent és a profán (A vallási lényegről)*, Európa, Budapest
- Eliade, Mircea (1993): *Az örök visszatérés mítosza*, Európa, Budapest
- Gell, Alfred (2000) Idő és szociálintropológia in: Fejős Zoltán (szerk): *Idő és antropológia*, Osiris, Budapest
- Van Gennep, Arnold (1960): *The Rites of Passage*, Univ. of Chicago Press, Chicago
- Gráfik Imre - Voigt Vilmos (szerk.) (1981): *Kultúra és szemiotika*, Akadémiai, Budapest
- Hoppál Mihály (2011): *Folklór és emlékezet*, Európai Folklór Intézet, Budapest
- Hubert, Henri-Mauss, Marcel (2000): Rövid tanulmány az idő képzetéről a vallásban és a mágiában, In: Fejős Zoltán (szerk): *Idő és antropológia*, Osiris, Budapest
- Ivanov, Szergej (1977) *Az emlékezet labirintusa*, Móra, Budapest
- Jakobson, Roman (1972): *Hang - Jel - Vers (2. bővített kiadás)*, Gondolat, Budapest
- Jung, Carl Gustav (1987): *Emlékek, álmok, gondolatok*, Európa, Budapest
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (1984): István király az iskolákban. Tankönyvek és értékek, *Ifjúsági Szemle*, 1984/2 (15-23 pp.)
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (1989): *Intézménymimika*, VITA, Budapest
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (1993): *Rejtjelek*, Szorobán-INTERART, Budapest
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (2000): *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*, Új Mandátum, Budapest

- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (2006): *Intézménymimika 2. Új Mandátum*, Budapest.
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor (2011): Értékválasztás 2010. In: Sándor Péter -Vass László: *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről (Kormányzat, közpolitika, közélet)*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 2011, Digitális évkönyv.
- Kapitány, Ágnes - Kapitány, Gábor (2008): Cultural Pattern of a Museum Guide (House of Terror, Budapest). In: *Politics of Collective Memory (Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe)*. / *Cultural Patterns of Politics, Volume I.* / (Eds.: Wachnich, Sophie, Lašticová, Barbara and Findor, Andrej) LIT Verlag, Wien-Berlin, 2008. (pp 123-141)
- Leach, Edmund (2000): Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásához, in: Fejős Zoltán (szerk): *Idő és antropológia*, Osiris, Budapest
- Lévi-Strauss, Claude (2001): *Strukturális antropológia I-II*. Osiris, Budapest
- Magyari Nándor László (1990): Emlék-kockák (szempontok az emlékezési gyakorlat vizsgálatához) *Átmenetek*,
- Munkaközösség (1981): Adatok május elseje szemiotikájához, In: Gráfik Imre - Voigt Vilmos /szerk./: *Kultúra és szemiotika, tanulmánygyűjtemény*, Akadémiai, Budapest,1990/2
- Sinkó Katalin (1997): Az új kenyér ünnepe (In: Szabó Márton /szerk./: *Szövegvalóság, Írások a szimbolikus és diskurzív politikáról*). Scientia Humana, Budapest
- Voigt Vilmos (2006): *A vallás megnyilvánulásai (Bevezetés a vallástudományba)*, Timp, Budapest
- Wachnich, Sophie - Lašticova, Barbara - Findor, Andrej (Eds.) (2008): *Politics of Collective Memory. Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe, Cultural Patterns of Politics, Volume I*. LIT Verlag, Wien-Berlin

[A tartalomhoz >>](#)

Myat Kornél

A PRAGMATIKA SZÍNES ESERNYŐJE

Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. A Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat 131. tagja. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011. 236 oldal, 2500 Ft.*

Minket kommunikációkutatókat az foglalkoztat elsősorban, hogy mi történik a társas interakciók során. Többek között olyan kérdésekre keresünk válaszokat, mint hogyan működnek a kommunikációs interakciók, milyen stratégiákat alkalmazunk azok során, valamint üzeneteink miként juthatnak el minél hatékonyabban beszélgetőpartnereinkhez. A kérdéseink megválaszolásához számtalan diszciplína kérdésfeltevéseit, elméleti és módszertani megközelítéseit, valamint eredményeit olvastottuk be a kommunikáció interdiszciplináris tudományába, a nyelvészet, szociológia, pszichológia területeitől a humánétológián át egészen az antropológiáig.

A nyelvészethez való kötődés ezek között is különösen meghatározó. A kommunikációkutatók számára a nyelvi tevékenységgel foglalkozó pragmatikai kérdések mindig is a legérdekesebb nyelvészeti problémák közé tartoztak. Grice társalgási maximái, a beszédaktus-elmélet, vagy a nyelvi relativizmus teóriája mai napig meghatározó elemei tudáskészletünknek.

A pragmatika kifejezést a keresőbe írva közel 2 millió találatot kapunk. Nincs tehát könnyű dolga annak, aki ezek alapján próbál eligazodni a számtalan megközelítést, irányzatot képviselő szövegfolyamban, és a könyvtárban sem sokkal egyszerűbb a helyzet. A számtalan pragmatikai megközelítés útvesztője könnyen elkedvetlenítheti és elbizonytalaníthatja a területtel ismerkedőket. Tátrai Szilárd nyelvész könyvében, Magyarországon elsőként, funkcionális kognitív megközelítést alkalmazva nyújt segítséget e terület megismeréséhez. Emellett hiánypótló munkája az olyan különösen izgalmas, kommunikációs szempontból releváns problémákra is ráirányítja a figyelmünket, mint a társalgás szerveződése, a történetmondás, az ironia vagy a deixis.

Tátrai Szilárd neve mára ismerősen cseng a nyelvészettel foglalkozók számára. A szerző az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének és a krakkói Jagelló Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének oktatója, emellett alapító tagja az ELTE DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhelyének is. Többek között szövegtani, stilisztikai és pragmatikai kurzusokat tart. Most megjelent harmadik önálló kötete habilitációs dolgozatának javított változata.

Pragmatika megközelítések: a papírkosártól az esernyőig

A hagyományos formális megközelítés - kevésbé termékeny módon - a nyelvészet egyik részdiszciplínájaként tekintett a pragmatikára, olyan papírkosárként, amibe beletartozott minden egymástól bármilyen messze is eső probléma, amely a szintaktika és a szemantika keretein belül nem volt értelmezhető. A szerző ezzel szemben a pragmatikát mint szemléletmódot (pragmatic perspective) határozza meg, "amely a nyelvi tevékenységet annak társadalmi, kulturális és kognitív

feltételei felől, azok kölcsönviszonyából kiindulva közelíti meg, és a különböző kommunikációs körülmények között létrejövő megnyilatkozásokhoz kapcsolódó jelentésképzés dinamikus folyamatát helyezi kérdésfeltevéseinek középpontjába." Ez a megközelítés számunkra azért is érdekes, mert a nyelv formális leírására törekvő grammatikai megközelítés a nyelv használatával kapcsolatos kérdésekre problémákra nehezen tudott elfogadható válaszokat adni. Olyanokat, amelyek számolnak a kontextus által meghatározott, az interakció során - a benne résztvevő felek eltérő kognitív és szociokulturális meghatározottságainak függvényében - alakuló dinamikus jelentéssel, valamint az interakciót alakító társadalmi, kulturális összefüggésekkel.

A könyvben mindvégig következetesen érvényesülő szemlélet úgy tekint a pragmatikára, mint amely esernyőt tart a többi nyelvészetben belüli és azon kívüli határdiszciplína fölé, a nyelvi tevékenység vizsgálatából kiindulva, a közös pontok mentén párbeszédet kezdeményez és tart fent azokkal.

Szerkesztett trend

A kötet borítóján Alberto Giacometti: Three Man Walking című bronzszobra látható. A szobor három különböző irányba induló férfit ábrázol, amely a választható kiindulópontok és irányok sokféleségére reflektál. Ez párhuzamba állítható a szerző azon szándékával, hogy szeretné elkerülni mind saját kiindulópontjának abszolutizálását, mind pedig azt, hogy választott kiindulópontja okán polemizálnia kelljen más modellekkel.

A szerző az előszóban és a bevezetésben is jelzi, hogy egy koherens pragmatikaelméleti modell felállítására törekszik, a funkcionális kognitív kiindulópontot követve kíván vázlatos áttekintést adni a nyelvi tevékenység leglényegesebb problémáiról. Részletesen kifejtett kiindulópontját mindvégig következetesen érvényesítve az abból a határozott nézőpontból kirajzolódó problémákkal foglalkozik. A kötetben így helyet kaphatnak a - bevezető igényű tankönyvben kikerülhetetlen - klasszikus pragmatikai elméletek és problémák, természetesen a kiindulópont alapján egy megfelelően reflektált keretben.

A szövegben vázolt pragmatika koncepció több központi fogalom köré szerveződik. A figyelemirányítás és a nézőpont fogalma kulcsfontosságú szerepet kap a különböző pragmatikai jelenségek bemutatása és fogalmak magyarázata során. A koncepció szerint a nyelvi megismerésnek a genetikai és környezeti alapjai határozzák meg, hogy milyen konstruált világreprezentációkkal rendelkezünk. Ez a testünkből kiinduló tapasztalat beágyazódik a szociokulturális praxisba, így nyelvi szimbólumok használatával képesek vagyunk azokat megosztani egymással. A nyelvi tevékenység diszkurzív megalapozottsága révén mindazonáltal nemcsak saját világreprezentációink átadására, a figyelemirányítás eszközével mások figyelmének, megértésének befolyásolására, hanem személyközi viszonyaink kezelésére is mód nyílik.

A társas interakciók során, a figyelemirányítás eszközével hozzuk létre azt a közös figyelmi jelenetet (beszédfolyamatot, diskurzust), amelyben nyelvi szimbólumok segítségével lehetővé válik, hogy a másik (a befogadó) figyelmét ráirányítsuk a világ dolgaira és eseményeire, hogy figyelmét, megértését befolyásoljuk, valamint hogy ennek az - intencionalitás és a referencialitás fogalmai mentén szerveződő - interszubjektív aktusnak a során a világreprezentációinkat közösen újrakonstruáljuk.

A nézőpont (perspektíva) fogalma a megnyilatkozó tapasztalatainak meghatározottságára, kontextusfüggő kiindulópontjára hívja fel a figyelmet, akár csak Giacometti szobra. Arra utal, hogy a megnyilatkozó az adott diskurzus során különböző pozícióból, nézőpontból készít saját tapasztalataiból mások számára hozzáférhető világreprezentációkat.

A kötet szerkezetileg két részből áll. A *pragmatika nézőpontja* című első rész elméleti fogódzókát kíván adni a nyelvi tevékenység funkcionális kognitív értelmezéséhez. Részletesen tárgyalva a nyelvi tevékenység, a kontextus, a megnyilatkozás, a dinamikus jelentésképzés és a deixis fogalmát. A *nézőpont pragmatikája* című második rész a megismertetett pragmatikai modell kontextusában három kiemelt problémát értelmez, ezek az idézés, az elbeszélés és az ironia.

A hangsúlyozottan elméleti megközelítés a modellt a fontos pragmatikaelméleti fogalmak (kontextus, megnyilatkozás, beszédaktus, deixis stb.) meghatározásán keresztül mutatja be működés közben. Ebben a keretben például az interakciót befolyásoló kontextus fogalma nem statikus, a

megnyilatkozástól függetlenül létező ismeretként, hanem a résztvevők változó tér-és időbeli, személyközi viszonyait, mentális állapotát magába foglaló viszonyrendszer jelenik meg.

A könyv helye a polcon

A könyvpiacra szétnézve sok divatos, főként a sikeres kommunikáció rejtelseibe bevezetni kívánó könyvet találunk, melyek esetenként pragmatikai problémákat is érintenek. Ezek a hatékony meggyőzésnek, a sikeres üzleti tárgyalásnak, vagy a médiaszereplésnek a "tudományába" vezetnek be. A *Bevezetés a Pragmatikába* című könyv nem ilyen, esetében valóban tudományos igényességgel megírt, releváns problémákat feszegető egyetemi tankönyvről van szó. A didaktikai szempontok szem előtt tartása mindvégig jól érződik a kötetben. A tagolt, átlátható szerkezetű könyv minden fejezete az adott rész fontos kulcsszavainak felsorolásával kezdődik, és alapos összefoglalóval végződik, miközben a fontos fogalmakat kiemelés is jelzi. A kulcsfogalmak alaposan átgondolt definíciói a kötet végén található fogalomtárban találhatóak. Bevezető jellegű tankönyvről lévén szó különösen fontos, hogy a vázlatosan érintett részekhez további tájékozódást lehetővé tevő szakirodalmi hivatkozások társuljanak, ezt az olvasói elvárást a szerző jól teljesíti, szinte minden oldalon több számozott lábjegyzeti hivatkozást, a kötet végén 13 oldalas részletes bibliográfiát találunk.

Tátrai Szilárd munkája hiánypótló, az aktuális nyelvészeti trendeket jól adaptáló, a pragmatika hagyományos felfogását sikeresen felülíró egyetemi tankönyv, mely a nyelvészeti alapképzésben tanuló egyetemi, főiskolai hallgatók mellett a doktoranduszok és a nyelvészettel határos tudományterületek művelői, így a kommunikáció szakos egyetemisták számára is haszonnal forgatható.

A tudományosan és nyelvileg egyaránt igényes szöveg a szerző mellett Kocsány Piroska, Komlói László Imre, és Tolcsvai Nagy Gábor lektorok érdeme is, míg az elütési hibáktól mentes, gondosan szerkesztett szövegért a kiadót illeti dicséret.

[A tartalomhoz >>](#)